

A DRÁMAÍRÓ VÖRÖSMARTY

/Művek, tervek, töredékek/

Tatár Járás után történt eset - [Rónay és Lóri] - Zsigmond -
A' bujdosók - A' fátyol' titkai - Árpád' ébredése - Marót bán -
Az áldozat - Napoleon - Örök zsidó - 1819-1848 -

Fehér Géza
Fehér Géza

1969.

Az évszázados irodalmi kutatás Vörösmarty életművében a drámaírás területét eléggé felderítetlenül hagyta, értékeit kevés kivétellel a nemzeti kincset jelentő lírai teljesítményhez képest nem tartotta sokra. Ezért el is maradt a Vörösmarty-drámák nagyobb részének mélyebb vizsgálata, holott a drámák a legtöbb új vonást szolgáltatották a lírai költő fejlődéséhez. Belőlük 36 évi, szinte naponta gyakorolt alkotás tekint ránk. Ez a gyakorlat adta meg nagy verseinek sajátosan drámai hangvételt. Megjelenítési alkalmat nyújtottak a drámák az epikától és a lírától eltérően jelentkező művészi elképzeléseknek, másként esetleg ki sem táruló gazdag képzelet-tartománynak, a másutt kimaradt személyes- vagy olvasmány-élményeknek. Magukba zártak a líra számára elveszett költői kísérleteket, az epikában kidolgozatlan elbeszéléseket, az írói szerepjátszás sok huron szólaló elemeit. A drámák szerencsésen fennmaradt egyes kézírataiban gazdag variációs készlet mutatja be a gondolkodás, a gondolatmenet szerkezetének és makacs fejlesztésének finom hálózatát, a nyelv, a stílus és a verselés csiszolásának páratlan módszerét, a művészi alkotásmód rendkívüli mozgékonyágát.

Vörösmarty összes műveiben terjedelem szerint drámái foglalják el a legnagyobb helyet. Csak kötetszámban is, az eposzok-költemények-drámák aránya 2:3:6, nem számítva a külön kötetet kitevő dramaturgiai dolgozatokat, színi kritikákat. Eposzt csak 1823-tól 1831-ig írt Vörösmarty, drámát, drámafordítást pedig 1819-től élete fogytáig. Ez mintegy negyvenötezer drámasort jelent. Összehasonlításképpen az eposzok terjedelme nem éri el a 16 000 sort. /15 865./

A teljes drámai munkásság.

1819. Tatár Járás után történt eset /töredék/	525 sor
1819. [Rónay és Lóri] /töredék/	2 142
1820-1822. III. Richard (fordítás-töredék)	112
1822. [Hajta és Ida] /töredék/	---
1820-1825. Seneca /fordítás-töredék/	---
1822-1823. Szilágyi a' Világosi várban /töredék/	119
1822-1823. Zsigmond	2 410
1823. Vigjáték-terv: „Egy városi özvegy aszszony”	---
1824. Ypsilon Háboru	394
1824. Az elbusult deák	727
1825. Kont I.	3 187
1821-1826. Salamon király	3 220
1826. Hábador	878
1826-1827. Kont II. /töredék/	1 617
1825-1830. A' bujdosók /Kont III./	4 327
1829-1831. Csongor és Tünde	2 920
1832. Kincskereső	1 650
1833. Várnász	3 231
1834. A' fátyol' titkai	3 734
1837. Árpád' ébredése	462
1837. Szindarab-terv: „Tanulók bucsukor fogadást tesznek”	---
1834-1838. Marót bán	2 139

1839. Napoleon /dráma-terv/	---
1836-1839. Julius Caesar /fordítás/	2 627
1840. Az áldozat	1 898
1844. Czillei és a Hunyadiak	3 996
1844. Hunyady László /töredék/	739
1837-1848. Örök zsidó /töredékek és vázlatok/	38
1847-1855. Lear király /fordítás/	3 889
1855. Romeo és Julia /fordítás-töredék/	449
Összesen:	<u>45 430</u> sor

A drámaírással foglalkozó cikkek, tanulmányok, stb.

1831-1832. A hinduk drámai literaturájáról

1837. Orlay /drámai szerkezetű novella, jambikus részletekkel/

1837. Dramaturgiai lapok. Elméleti töredékek

1838. Vas ember. Eredetiség

1839-1841. Drámabírálatok

1837-1839. Játékszini krónika /1-150/

1841. Játékszini krónika /151-180/

1842. A színházi drámajutalomról

Ez a felsorolás azért jelzi a drámai művek tömegét, hogy e tanulmány problémái és módszerei érdeklődést keltsenek Vörösmarty kevésbé ismert drámái iránt még akkor is, ha ezt, a tudományos munka hosszú folyamatát és kollektív természetét bizonyítva, korántsem tudja kielégíteni. Arra törekszünk, hogy vitatkozzunk a hagyományokkal, tekintélyek és elvek helyett az író szövegét helyezzük a vizsgálódás középpontjába s csak azokat a tényeket, irodalmi adatokat idézzük, amelyek nem véleményekkel, hanem az írói művel vannak összhangban, amelyekkel - elgondolásunk szerint, az élő Vörösmarty nem szállna vitába.

A tanulmány a következő kérdésekre keres választ:

Mi az oka, hogy a költő korai alkotásai egyszerre jelentkeznek lírai, drámai, epikai műfajban az 1820-as évek elején?

Milyen belső indítékok és külső hatások találkozása váltja ki a rendszeres drámaírást?

Hogyan hatott a dráma művelése Vörösmarty költői fölemelkedésére?

Milyen áttételek, összefüggések mutathatók ki Vörösmarty drámai, epikai és lírai alkotásai között?

Helyek az egyes drámák, tervek, töredékek megírásának okai, körülményei, céljai?

Miről tájékoztatnak a szövegváltozatok? Milyen volt Vörösmarty írói alkotásmódja, gondolkodásának szerkezete?

Hogyan tervezte műveit, mi volt a változtatások iránya?

Hogyan építette be műveibe életét és olvasmányait?

A kérdések felsorolásával nem szabjuk meg előre a válaszok sorrendjét vagy szerkezetét. Csak azt jelezzük, hogy a tanulmány e kristályosodási pontok körül épül fel, ezekre tudatosan irányul, de célját a válaszok megközelítése is kielégíti. A tanulmány gondolatmenetét, rendjét a történeti sorrend, a fejlődés utja jelölte ki. Arra törekszünk, hogy a művek valóságos alapjait feltárjuk és az alkotási folyamatot újra átéljük. Alapvető elgondolásunk, hogy Vörösmarty legköltőibb, legelvontabb alkotásainak is van eredeti

élmény-alapja az élete vagy olvasmányai rengetegében.

Visszavágjuk a történelmi helyzetet, a környezetet és benne a fejlődő egyéniséget. Európa és a haza irodalmának, a művek, a személyes élmények felhasználásának módját, az alkotás lelki, egyéni okait. Igyekezünk kitapintani az emberi, belső indítókat, az ellentmondások bemutatásának írói módszerét, a személyes kínok feloldásának menetét. A szerepjátszás kényszerét. A stílus kibontakozását. A drámaírás lírai és epikai elkalandozásait. Az élményhiányt pótló önkifejezés varázsát. A szűkobb társaság és az olvasó-, ^{az}színházi közönség visszahatását a szónoki, szerepjátszó módszerekre.

A kiindulás középpontjába állítjuk az ifju Vörösmarty egyéni megrázkódtatásait, a fizikumot, idegrendszert és gondolkodásmódot formáló gyötrő vagy lelkesítő élményeket: a meleg családi otthon emlékeit, az ifju súlyos betegségét, az apa elvesztésével megalapozott halál-élményt, a háttartó patriarchális színezetű alárendeltségét, az üres pénztárca alacsony rangját, az égi és földi szerelem kibékíthetetlenségét.

A férfikor középpontjába tesszük a költői rang növekvő, ki nem fizetődő tekintélyét, az élet és az álmodozás képzeletet állandóan gazdagító költői nyersanyagát, a gondolkodás szerkezetébe törvény szerint beépülő ellentmondások, ismétlődések és a belső zeneiség ritmusalakító mozgását. Az irodalmi és a politikai közélet felforrósodó harcait.

A kérdések feldolgozására csak a drámák egy részét, főként az új kritikai kiadásban már feldolgozott darabjait használjuk fel, ezért is jelezzük, hogy a drámaírás Vörösmarty életművében lelhető teljességéhez képest csak részleteket dolgozunk fel e tanulmányban, amelynek további bővítése közelítheti meg a felsorolt kérdések megoldását és módszereink jobb kihasználását.

E tanulmány alapvető módszerei

A kérdések tisztázásához elsősorban az eredeti műveket és szövegváltozataikat használjuk fel, úgy, amint a kritikai kiadás kötetei és jegyzetei felderítették. A kritikai kötetek nem mindig vagy ~~nem~~ csak fázis-eltolódásokkal mutatnak ki évtizedekre menő új összefüggéseket. Nem vitatkoznak, nem feltételeznek. Prózai, epikai, lírai, drámai kötetek - sokszor utalások nélkül is - átfedik, bővítik, kiegészítik, megerősítik egymást. Ennek alapján bő alkalom nyílik számos motívum, tényező okának, magyarázatának, céljának felderítésére és új következtetések levonására.

Az irodalmi alkotás középpontba állításával igyekszünk az eddigi kutatói eredményeket beépíteni elgondolásainkba. Gyakori lesz az, hogy már ismert tényekből, szövegekből új következtetéseket kell levonnunk, és egy már megállapodott értékelésről évtizedek, félévszázad bevonatát kell eltávolítanunk, hogy a közvetlen Vörösmarty-élmény frissességét felfogjuk.

Vörösmarty életének az irodalomból ismert eseményeit, verséből, prózájából kiemelkedő lélekrajzát összefüggéseiben tekintjük át egy-egy dráma kapcsán. Ha hiányokat találunk, az üres foltok kitöltésére az életmű kevésbé vizsgált alkotásait hívjuk segítségül. Ilyen belső koncentráció mellett az életrajzot, a költemények, újságcikkek, novellák, drámabírálatok tartalmát olyan rács-szerkezetnek tekintjük, amelyet képzeletben egy-egy Vörösmarty-műre vetítve meglepő válaszokat kapunk kérdéseinkre: a nagy romantikus saját szavaival felnagyított eredeti vagy elgondolt élményei elevenednek meg előttünk. Az eredményt a hiteles adatokkal egybevetve lehet értékelni. Ha ellentmondás nélkül áll helyt önmagáért, ha a költő írásának, jellemének, szándékának, fejlődésének irányával egybeesik, akkor igazoltnak fogadjuk el.

Vörösmarty ifjúkori irói elindulása

Vörösmarty, a család legidősebb ^{fiú}gyermeké, apja áldozatvállalásának és reményének tanuja, 1816 őszén a piaristák pesti gimnáziumába kerül. Tanul poétikát kora iskolatörvénye, a Ratio Educationis szerint, s tanára kötelességének mondhatja a verselő készség felébresztését: „Azokban, akiket...természetes hajlamuk a poesis és a versszerzés felé vonz, és szikrát és tehetséget mutatnak, az ilyenféle lángkapó szikrákat illő lesz gondosabban ápolni; és a természetnek taplót és táplálékot szolgáltatni tovább; és azokkal a helyes versszerzést is gyakoroltatni...” /Horváth Károly, A klasszikából a romantikába, Bp. 1968. 62./

Gondosan szerkesztett latinnyelvű iskolai feladatversei titkon és gyorsan átváltak anyanyelvére Édes Gergely idegen mértékű magyar verseinek mintájára. - A zárkózott tanítvány ekkor még szégyenkezve rejtette, védte a nyilvánosság elől kis céduláit, azért harcolt, hogy ne olvassák versét. Séta közben meghittebb barátjának frissen készült verseket mondott. A kitárulkozás először a tanuló társaknak szánt csipkelődő versikékben, tanára dicséretében, majd baráti episztolákban kezdődött el.

Keresve költővé válásának nyomait, indulatokat, megrázkódtatásokat találunk a nem éppen költői témák között is. A kezdetleges témák a tanulmányi verseny /ki hányadik eminens?/, a távoli jóbarát, az előttünk ismeretlen nehéz körülmények felpontoszolása között feltűnik 1815-16-ra tehetően az ifjú betegségének közeli emléke. A latin vers és prózai megfogalmazása azt a gyötört kelti, hogy ezt megelőzően nem valami egyszerű betegségen esett át. Ez lehetett az arcán egész életre nyomot hagyó himlő. A betegség idejére egyébként nincs

adatunk.

„Nunc quoniam importuna vis morbi tenorem
Adhuc servat lenta mora usque ^asaevior...”

Exercitatio poetica, Pest, 1816.

/Próza változat/

/Mert most a kellemetlen betegség még mindig makacsul tart, s szívóssága még elviselhetetlenebbé teszi./

„Importuni nunc quoniam molestia morbi
Me tenet et lenta ^Ysaevior usque mora...”

/Verses változat/

/Mert most a kellemetlen betegség terhe tart fogva, s szívóssága még elviselhetetlenebbé teszi.../

/Vörösmarty Összes Művei, 1960. I.k. 18, 410-411./

A kellemetlen, makacsul tartó, szívós, elviselhetetlen betegség ^{ról szóló vers} rövid leírása a himlőből történő hosszas - már nem fertőző - gyógyulást írhatja le, amelyben az arc kis fekélyei lassan gyógyulnak, hegesednek. - A fordítás folytatása: „Te barátom, amit el kell szenvednod, türéssel tedd könnyebbé, s lelked legyen az orvossága saját bajainak.” - Így csak az tud vigasztalni beteget, aki maga is sokat szenvedett súlyos betegségtől. ~~Még~~ Évek múlva is ezt írja fel Vörösmarty a [Rónay és Lóri] címlapjára:

Boldogok a' gyengék, mert tudnak tűnni erősen.

Még egy 1816-os versében (a) enliti betegségét:

Nékem egészségem szolgálván arra jutottam
A' mire még beteges sorsom sem hozhat, ámde
Fel se veszem, ha kitől vártam, leveledbe tekéntek.

/Mint kezdjem levelem. Pest, 1816./

/Im. 28-29./

Horváth Károly írja idézett munkájában /65./, hogy a betegség, amelyről Vörösmarty az Exercitatio poetica-ban ír, valóban kinozhatta. Egész életrajzában - haláláig - nem találkozunk más, súlyosabb betegségével, mintha az átélt himlő edzettebbé tette volna szervezetét. Egyedül hurutos, hüléses panaszai voltak.

Alku a' természettel című költeményében, túl számos megrázkódtatáson, keserven, Vörösmarty már tréfálkozva emlékezik nehéz betegségére:

Jégeső jött, sok barázdát

Szánta halvány képemen.

/Börzsöny, 1822./

Gyulai Pál Vörösmarty életrajzában csak ennyit ír: „Arcán az ifjúkori himlő nyomokat hagyott, de nem nagyon feltűnőket.” /106./ Sallay Imre emlékiratában örökitette meg, hogy 1817. novemberétől járt Vörösmartyval a bölcsészeti első osztályába: „Himlőhelyes arcában valami vonzó~~t~~ találtam; e himlőhelyek ugyan ifjabb korában föltűnőbbek valának, mint később éveiben.” /LUKÁCSY-BALASSA 25./

A himlő volt a jégeső, az szántotta arcát. A bajt nem nehezen vielte, erre vall az idézett Mint kezdem levelem... c. episztola, ugyanis az eléggé ismeretlen pesti körülmények (1816-ban) számára a friss emlékü betegségnél is nehezebben voltak elviselhetők. Pedig a himlő tanította meg tűnni erősen, úgy tűnik, még idejében. Ha számolunk azzal, hogy a beteg egész személyiségével vesz részt a betegségben - amint ezt Kézdi Balázs írja napjainkban - és elfogadjuk, hogy már az egészség veszélyeztetettsége is negatív élmény az emberi tudatban, akkor a költővé válás folyamatába ~~illegesen~~ illeszkedik Vörösmarty betegsége is. „A közérzet változásai, a szubjektív panaszok és tünetek szorongást okoznak, amely a halálfélelemig fokozódhat. A biológiai lét veszélye miatt szorong az ember.” /Valóság, 1969. 2.sz.56./ Félelmei miatt fordul Vörösmarty az önkifejezés, a költészet segítségéhez. Mindaz, amit leír, lelkileg fokról-fokra közelebb viszi a ^{lelki}gyógyuláshoz. Régi gondjai helyett újat támaszt. A sikeres

önkifejezés ad türelmet a gyógyuláshoz, apró sikereket a fejlődéshez.

A halál-élmény

A keserőségek, bajok szolgáltatják az első, valóban költői témákat, és hogy mennyire tudatosan tér el Vörösmarty a csak gyakorló jellegű versektől, azt maga mondja el: "Semmi sem mehetünk, ha csak andalgólag emeljük/ Tollunkat...Igy tehetetlen volt elmém, késtette nagyokra / Vágyó indulatom, mikoron tárgy nem vala...ez okból / Kezdettem tünődésem versekbe foglalni." /Semmi sem mehetünk...Pest, 1817./

A bajok közt legsúlyosabb apja betegsége és halála, amelyről a versek egész sorában szól. Vörösmarty szokatlanul mély érzelemmel szerette édesapját, a szegénység, nagy család gondja közt élő, korának szegény nemeséhez képest művelt, iskolázott gazdatisztet.

Atyám! kitől én származatomat veszem

Édes Atyám! én im egyedül Neked

's bötsös nevednek zengetem kis

Lantomat és neved érdemének.

/Bár zengje más a' Hősök...XII. óda, Pest, 1817-18./

Apja betegségében szörnyű csapást sejt, „A közelgető veszedelmeknek iszonyu tsapásit” /Pest, 1817./

Sirjához közelit bajoló Pályája Atyámnak

Egymást változó emberi évek után

Tagjai tsüggednek, 's már Teste is romlik hanyatlik...

A kilenc gyermek gondját viselő családfő haláláról az életrajznál beszédesebben szólnak Vörösmarty ifjúkori versei. Apja halála hozza a legnagyobb változást életébe. „Édes Atyámnak halálával megváltozott sorsom” - írja Udvardi barátjának s e változás okozta bajokból 1828-ig is alig képes kibontakozni. A megrázkódtatás oly nagy, hogy méltán gondolhatunk drámai kezdetekre atyja sirjához írt két verse olvasá-

sakor. /Atyám sirjához, és a XVI. óda, Pest, 1818./ A hasonló bekezdésű két vers közül a második már a lírába épült elképzelt jelenettel idézi újra az élményt:

Feléd sohajtnak bánatim e kies

Sikről füzekkel zárt temető, feléd...

Oh itten elhunyt édes Atyám pora

A' sir ürében szendereg. Ő soha

nem fog közöttünk élni - ! jaj! ...de

viszszanyög elnyomatott siralma...

Nem - nem szegem meg tsenedet oh Atyám

nyugodj porodban. Századok álma ez

a' mellyet alszol, 's könnyeimnek

bus tava hült tetemed nem éri.

A halál-élmény innen indul ki és terheli nyomasztó gondokkal Vörösmarty korai költeményeit. Ezt helyettesíti be a drámák tragikus eseményeibe is. Saját magának korai halált jósol ebben az időben. Élete küzdelmes szakában innen ered a halálvágy, az ősök porához visszatérés gondolata, a sir férgének fölemlegetése, az elmulással, világvéggel és teljes pusztulással fenyegető allegorikus Halál-alak, amely drámai sűrítéssel, összefoglaló történet keretében jelenik meg majd és baljósan hal el az Örök zsidó vázlataiban.

A halál-élmény és később a hozzá kapcsolódó világvége-vízió végigkíséri Vörösmarty műveit. A Tündérvölgyben /1825/ Csaba a halálból hozza vissza Jevét. A Délszigetben /1826/ magát a halál allegorikus alakját, a „sárga Halálfit" és a „Halál segédeit" írja le epikus bőségu részletezéssel. A Salamon király /1827/ egy részlete /V.felv. 160-165./ a halandóság örvényét, a Halán futása /1825/ a hadi nótázárlást, a Kont /1825/ a halált a végítélettel először kapcsolja össze /V. felv. 686-694./, ezt folytatja a Csongor és Tündében /1831/ az Éj monológjával, benne a világvég vízióval, a Romban /1830/ a pusztító halálos sivatagával, A kétszomszédvárban /1831/ a vórbosszuval,

a Szózatban /1836/ a nemzethalál képével, az Árpád' óbredésében a Sirszellemmel, az Örök zsidó töredékeiben és vázlataiban /1837-1848/ a drámai hőssé személyesített Halállal, a Gondolatok a' könyvtárban /1844/ a föld kihalásával, Az emberekben /1846/ a nép hullásával és a dögvésszel, az Előszóban /1850/ az emberfejekkel labdázó háborúval, Mint a' földművelő /1853/ c. versében szegények és koronás fők sirbamenetelével. Mindehhez járulnak egyes drámajelenetek, bucsuztató és sirversek.

A kiinduló képzet és emlékkép: az első, a megrázó élmény; erre rakódtak rá a kiegészítő vonások. Vörösmarty gondolatban ezerszer is végigkísérte az élet nagy problémáját. Atyja halálának átélésével az élet és halál dilemmáját: milyen is a halál, van-e folytatása az egyén életének. Az alapvető élmény olyan föleleveníthető képpé válik előtte, amely egy életen át gazdagodik, amelyet a megrázó felidézés során újra elemeire bont, allegóriát, víziót, szimbólumot alkot belőle - egy-egy újabb haláleset ténye, vagy írói alkotás hatása alatt. Lappangó végkövetkeztetése ez: az egyén számára a halál egyenlő az egész emberiség elenyészésével; sőt a súlyos politikai feszültséget, nemesség és nép szembeállítását romantikusan kibővíti a nemzet pusztulásává. A vigaszul felröppentett gondolatok, a „jőni fog egy jobb kor” és a „lesz még egyszer ünnep a világon” a megelőző erőteljesebb, pusztulást mutató víziókhoz képest csak a vakremény, a kétségbeesett bizakodás holdvilágát jelzik. Az élet - az Örök zsidó megfogalmazása szerint - végül is nem hal ki, hanem gonosz tulajdonságú /gép-/emberek szólednek szét a földön. /Az Örök zsidó második vázlata, 1846-48?/

Visszatérve az 1818-19-es évekhez - Vörösmarty Czecei barátomhoz
c. versében sorolja fel leghűbben az apja halálával járó csapásokat:
~~xxx~~ „A' duló inség édes Anyámat öli / 'S Több Testvércímet, nevelés
nélkül maradandó / Kisdédék! Oh ezeket félti keseregve fejem.” - Amíg
nem futja erejéből, hogy segítsen, végzi apja helyett a dolgát. Bort

szállít szekéren Pestre, elszegődik háztanítónak a gazdag Perczelékhez. Maga kevéste kenyéren él, dolgozik és végzi tanulmányait, de családján segíteni nem tud. A gondok és bajok folytatódnak, a versek panasza szinte állandósul:

reménytelen csapásival borult
reánk az égi végzet és homályt
vetett körünkbe a' serény idő.

/Feléd, barátom, im feléd siet...Pest, 1818./

Fut kerül engem, valamerre térek
A' vidám kedvnek, 's örömeknek anyja
Csak komor bu leng unalom nevelte
kópzetim árján.

/Fut kerül engem...Pest, 1818./

Tatár Járás után történt eset /1819./

A keserűsögekben edzett lélek tovább keresi bajainak oldódását s úgy látszik olvasmányaiiban, írásaiban, a pesti életben leli meg: „Lássad, Barátom, mégis erőlködik / Bonnem Tsekély, 's móg tsak / szikra kis tüzem... /Egy barátom versire III. felelet Nem képes hát...Pest, 1818..

Az első drámai kísérlet is ezekben az években készült, a nagy történelmi vereség, a tatárjárás felidézésével. A székesfehérvári színjáratók pesti vendógszereplésével jelenik meg Vörösmarty diákkori élményei között Kisfaludy Károly, A Tatárok Magyarországon c. darabja, amely magyar népies nyelvvel és a történet hazafias levegőjével zajos sikert aratott Pesten, 1819. május 3-án. /Lásd: Vörösmarty Összes Művei 1965. 6.k.297./ Bizonyos hasonló motívumok azt igazolják Vörösmarty darabjában, hogy kis munkáját a pesti bemutató hatása alatt írta. A megírásban közrejátszott a korabeli vélemények, közhangulat ismerete is. Legalább erre mutat az ekkoriban írt Rege a' Hajdaniságból c. verse is, amelynek egyes történelmi elemei a drámakísérletbe is bekerültek:

Sirva nézte a' kelő nap

A' temetlen testeket

Sirva nyujtá már hanyatló

Lángjait sok porba dült

Várhalomra, hol kegyetlen

Gyilkolók raboltanak... /15-20.sor/

A tatárok omlítése több korabeli versben is jelentkezik /Tisztul ködéből..., A' régi üdők emlékezőt/ bizonyítva a lírai-drámai ihlet egyidejűségét.

Vörösmarty kezdetleges Kisfaludy-utánezata a dráma nemében is hasonló témát karol fel, másfajta kidolgozásban, hosszú monológokban a krónikák hitelességével beszéli el a ~~Tatár~~ tatárjárás eseményeit. Perczel Mór 1827. évi visszemlékezéseiből /Egy kis emlékirati jegyzék, kézirat, OSzK Quart. Hung. 1546./ tudjuk, hogy Vörösmarty tanítványaként 1819-től mint tanulta a történelmet: „Ekkor Heltay Gáspár chronikáját kezdvén olvasni, ezen főtanulás módját tovább is mindig követtem...” Vörösmarty e munkájában kimutathatóan Heltai 1789-es kiadásu Magyar Krónikáját használja.

Vörösmarty e darabjában nagy gondot fordít a kétségbeejtő képek megrajzolására. A darab saját meséje már egy kezdődő lovagi szerelemmel ékes, egyszerű történet, sok naivitással, ami a színjátszás és a dráma törvényszerűségeiben járatlanságot tükröztet. Meséje a következő:

I.felvonás. Dombosi, a bujkáló, gyáva nemes, szolgájával, Ragyivával a tatárok elvonulása után Nagyfalvi Lórikát kezesteti. Terveket sző arról, hogy öröksége felhasználásával felépíti házáat és elveszi Lórit, noha Nagyfalvi őt egyszer már megszegyenítően elutasította. Lóri öreg szolgájával, Andorral utra kel, hogy eltűnt atyját várában keresse. Dombosiék lesbe állnak. Lóri monológjából megtudjuk, hogyan buccuzott el a muhi táborba vonuló atyjától és jött Szentmártonba Andorral. Utközben egy magyar vitóz és foggyveresci mentették

meg négy tatár támadásától. Lóri az utra férfiruhát ölt. Andor csak annyit tud uráról, hogy Nagyfalvi és Kálmán herceg együtt menekültek a tatárok halálos gyűrűjéből, majd várába sietett és leánya keresésére indult. Mivel Béla király visszatért és várakat épített, azt remélik, hogy Nagyfalvi is várában van.

I. felvonás. Nagyfalvi ezalatt egy sziklás helyen, barlangban várja kimenekülését az elvadult hely labirintusából. Monológjában elmondja a nuhi csata történetét. Dombosi és Ragyiva ezalatt Lórikát üldözik. Lórika megmentője, a deli Széphalni talál rá Nagyfalvi rejtekére. Elbeszéléséből ismeri meg Nagyfalvi a csata utáni eseményeket, a menekülés folytatását. Béla királlyal együtt tért vissza. Ezen a környéken mentette meg Lórikát, őt szeretné megtalálni. Ezalatt Lórika és Andor céljuk felé vándorolnak. /Itt hiányzik a II. felv. vége és a III. eleje./

III. felvonás. Dombosi Andort fogságba ejtette s most Lórit kéri, segítségét ajánlja fel. Lóri azonban elutasítja és egyedül folytatja útját. Nagyfalvi jön és a fogoly Andor zaját hallva kiaszabadtására siet. Széphalni felfedezi Lórikát, aki Nagyfalvi elhagyott barlangjába menekült. A fiatalok megismerik egymást. Itt védi meg Széphalni a leányt üldözőitől. /A III. felv. ~~is~~ vége is hiányzik./

A dráma - címe szerint Tatár Járás után történt eset - Kisfaludy Károly drámájának követőjére vall, a darab meséje már Kisfaludy Sándor Csobáncára /1807/ emlékeztet. Károlyt, a példaképet utánozza Vörösmarty a darab korának és nyelvének megválasztásában, Sándort, a másik példaképet a kiváló főhős és a gyáva nemes összeütközésének rajzában.

Vörösmarty közeli halál-élménye éled újra Lórika szavaiban: „Atyám, jobb időkre időkre méltó jó Atyám, talán téged is e' nagy sirba rántott a' közcsapás!” /I. felv. 3. jel./ Erre emlékeztet a tatárpusztulás

~~Attas~~
embernépszárlást felidéző jelenete és az egész téma megválasztása:

Széphalmai: „...tanuja voltam csak a' vad pusztulónak. - Örömmel a feledékenység éjjelibe temetném ennek történetét, ha nem mutatnák ezerféle romladékaink, ha a' magyar földön nem bizonyítnák ezt az inségnek halálos társai. A' Tatárok küldöttjei irtózatok és rémítés voltak, jelenlétök öldöklés, és halál, ezeknek nyomdokai inség és a' pokolnak minden szörnyei, mellyek lelketlenné teszik a' nemzetet és a' világ nagy színéről az eltűnés bus kódéba döntik.” /III. felv. 123-131./

A dráma szövegében feltűnik az ifju Vörösmarty helyzetét, tépelődéseit, gondjait mutató részlet Nagyfalvi II. felvonásbeli monológjában. Kiemeléseink a 19 éves ifju Vörösmarty egy reggelét, naplószerűen leírt gondolatait mutatják be, ebből alakította ki Nagyfalvi magánbeszédét. A szöveg egy részét a költő áthuzta, s az áthuzás is árulkodik:

„< ki törő fájdalommal beszél > < üdvözlőgy > < föltűnt > < magányom áldott reggele, te ismét > < új napot kezdél el nekem >” /Im.320./

„Föltűnt rideg magányom' reggele. Ez ismét egy új napot kezd el nekem, egy új napot, mellyben a' multak' történeti foglalják el vérző szívemet...Nékem még élnem kellett, élnem és bosszuszus lélekkel tépelődve említnem csufos estemet, melly engem ezen helyre különített, holott csendes és néma most minden, mint a sir ölében, de irtózatossb, mint ezer halál, melly fagyos kezekkel elnyomja érzetink hevét, és kívül, belől nyugalmat szerez. Itt azért környékez a külcseml engemet, hogy annál szabadabban érezsem belső kinomat. - /kívül nézi a' vidéket/ Itt a' nap csak bujdosva jár a'ombok között, és félénken láttatja azoknak fűrtjein ált resakető sugarait, o így bujdosott sok Magyar a' Tatár elől, romegve járt ligeten 's kőszirtok aljain...” /II. felv. 1-18./

A szöveg Vörösmarty 1819-es és ezt megelőző élményeiből következik. A kézirat e része /48 v lap/ harmadik belekezdésként, esetleg

a megírás harmadik napján készül. Első szavai a változat szerint Vörösmarty valószínűs lelkiállapotát tükrözik, ott még az áldott reggelt "üdvözlégy"-gyel köszönti. Darabja meséjére gondolva kezdi játszani Nagyszalvi szerepét s válik a magány, rideggé." A szerep átélése mégsem sikeres, „a multak” történeti” nem Nagyszalvi, hanem Vörösmarty szívét foglalják el. A szöveg, vagyis a gondolat jórésze így folytatva kettős értelművé válik, át- és visszalebben évszázadokon, a szerző és a szereplő kora között. Vörösmarty ekkor Pesten a Perczelekkel lakik, házitánító, aki szívesen tölti a kora reggelt, vagy mindinkább a késő estét, irogató magányában. A költői táj budai kirándulóhelyet jelez, esetleg a Gellérthegy sziklás oldalát /barlangját./ Tudjuk, később is Disznófő és a zugligeti Tündérszikla környéke volt egyes utjainak célja.

A megírás ideje I. Ferenc kora, az ifju előtt még hatalmas tekintélyű a király. Bírálatát nem éri fel, saját korát nem ismeri jól, de igen a történeteket, Heltai krónikáját, amelyből szövegeit emlékezetből veszi át.

A Tatárok Magyarországon - ki nem zárható, 1819-es - megtekintése után a darab hitelét kereste a krónikákban, és másként találta meg mint példaképe. Így a darab a házitánító kritikáját is rejti. A megírással a történelmi háttér helyes beállítását tűzhette ki célul. Kisérletet tett a mult részletes, hiteles képének feldolgozására. A kísérlet eléggé sikerületlen - a saját ítélete szerint is. Ezért tért át - szinte megállás nélkül - a [Rónay és Lóri] -ra. Rónay és Lóri

A Tatár Járás után történt eset nehéz prózai-történelmi szöveget hordoz. A drámai kísérletre jellemző monológok hármas szerepet töltenek be. Hallgatóra vagy olvasóra számítva tulteng benne a történelmi tanítás - így munkálkodik a költőben a házitánító. Itt a drámában a monológok a kor beállítását, az események igazolását szolgálják. Végül az ihlet keresésének, a beleélésnek fontos eszközei.

Az ugyanazon évre keltezett [Rónay és Lóri] ~~éneke~~ a hangváltás-

ra és a drámairói fejlődésre jellemző ötös jambusos verselécével nyelvében is meglepő változást mutat. A költői hanggal, hangulattal együtt gazdagodik a felhasznált szókincs, a történet szövete megtelik az ifjú költő botladozó jambusokon játszó saját érzelmeivel, élményeivel, a megfigyelt személyek jellemzésével, környezete ihletadó elemeivel. A monológok stiláris szerepe megmarad, mert a költő ezzel készíti itt is képzeletét az előződrámai kísérlet mintájának színeiben gazdagabb, egózában is nagyvonalabb feldolgozására. Érdekesebb, hogy a történelmi háttér eloszlik, csak utalások maradnak, pl. Rónayról csak azt tudjuk, hogy valahol a hazáért harcol.

Vörösmarty ekkori kísérletező alkotásmódját jellemzi, hogy egy éven belül két ennyire elütő drámakísérletet készít. Az elsőben máltán elégedetlen lehetett a soványan csörgedező szerelmi történettel, a tulajdonképpen részletes történelmi háttérrel, ezért vált át a második próbálkozásban a fordítottjára. A súlypontot a szerelmi történetre, a gátló társadalmi körülményekre, a végletes jellemekre helyezi át, és lemond a történelmi háttérrel.

Önkritikájában ^{ben} volt-e külső segítsége a baráti körben? Itt még alig képzelhető. Az olvasmányok és a ritka alkalmat jelentő színházi élmény ^{is} igazították ízlését. Az ifjúkori drámatörödékek közös sorsa azt teszi valószínűvé, hogy az egész kéziratcsomó legkorábban az 1822-1823-~~as~~ években együtt kerülhetett baráti vagy idegen kézre, így előbb senkinek sem mutatta őket. ~~ez a valószínű~~

A [Rónay és Lóri] 3 fölvonásos szerkezete és a szereplők polarizálása szinte azonos: a gyáva és aljas nemessel a tisztaszívű hős áll szemben egy szép lányért. A többi szereplő a történet hitelét, a mellékeselemként a fő történet olykor valódi, olykor eltulozott feszültségének feloldását szolgálja. Megjelenik a nemes szereplők mellett a szolgálók története, népies hangja is, prózai dialógusokban, ahogy a shakespearei hagyomány előírja.

A [Rónay és Lóri] 1819-ben írt története is halálhírral indul,

Lóri haláláról. A főhős vad tiltakozása a megdöbbentő hírt meg-nem-hallottá szeretné tenni, mintha # az bárnit is változtatna a sercen:

Veszsz, átkozott hír, szivölő vad hang!

vagy bár előbb, hogy sem közelgetél

együtt enyészteél volna hirdetőddel.../I.felv.1-3./

A költő apjának halálhírét rettogto ~~is~~ és utasithatta el így gondolatban. Két évvel a haláleset után ily élesen festi a drámában korábbi élményét:

Miért vagy illy irtózatoss nekem

moot épen e halál? talán először

moot hallok e' szót? -

/I.felv.54-56./

A hamis halálhírt - Kisfaludy Sándor Csobáncának leleményét - Vörösmarty megkettőzi. Boros - mivel hiába kéri Lóri kezét - csolhoz folyamodik, a lány előtt szerelnese hősi haláláról beszél. Lóri nehezen hiszi el, majd hosszas bizonykodás után vallja:

Már is nagyobb erővel hat reám

a' gyászos hírnök gyilkoló zaja,

mellynök nem adtam volt előbb hitelt.

Borzadva tagjaim, rebegve ajkaim

a' veszteséget hirdetik; szavam

's erőm azonként hanyatlanak, kit a'

csaták haragja elrabolt ölemből. /I.felv. 723-729./

Az intrikus Boros szerepében meglepő - és ez a dráma nem éppen zavar-talan, nem következetes menetére vall - hogy Vörösmarty akkor még saját gondolatait képviselteti a leánykérő nemessel. Ezt árulják el Boros kérlelő, de kihagyott szavai:

<Engedj meg ifju éveim tűzének,>

<melly háborogva gorjedes szivomben>

<s rég elrabolva szép nyugalnamat>

<agg gondokat gyűjt a' kétes jövő>

<felől, 's segédért hozzád kényszerit>/I.felv.330-331./

E zavara mélyén saját elképzelt leánykérő szerepe áll. Kit kért volna? Maga a költő vágyódik a párválasztásra. Életében már jelentkezett -

nem a szerelem, de - a vágyak célja, egy ifju nő, aki még Etelka nem lehetett. Még inkább a költő szemőlye őrzi ki Boros atyjának halálát emlitő sorokban. Ez Vörösmarty lírai vallomása. Dráma és líra alig választható szét művében:

Még egyszer Isten véletek reményim;

Atyám porodban csendesen nyugodj,

és látva, /tán ha láthatod/ miként

jár siron innen gyermeked... /I.felv. 458-461./

A változatokban: <és látva...hogyan él...> <és árva élő gyermeked>

<miként>... A holt és az élő megszakított kapcsolata ott még elevenre tapintó fájdalom, tompításul az „él” és az „árva” szavakat hagyja el Vörösmarty. A „jár” szóra váltással ruhazza át saját érzelmét Borosra. Lóri atyja, Török, hajlott korára hivatkozva ilyen beszéddel kívánja rávenni leányát a néki nem tetsző házasságra.

...Ősz Atyád beszél,

kit sirba hajt a' gyors idő ma, holnap

közületek. - Már nem soká bírom

kordulta éltemet: az elhaladt

idők után rognak óveim,

vagy tán csak e' nap; és ha boldog ez

örömet bezárom véle létemet. /I.felv.559-566./

Ezek a sorok az idősb Vörösmarty Mihályt idézhetik. Ő volt, aki végző évében hosszan betegeskedett, míg Török a felvonás előző részében bajának jelét sem mutatta.

A lírából szőtt drámai monológok egyike Lórié, aki a II. felv. 4. jelenetében Rónay halála miatt kesereg. E vallomásban is átütővé emelkedik az író egyéni panasza:

Hah! én botor, miért ujitom a'

mult jókkal ébredő keservimet?

Nincs már kívánni semmi tárgy:

előttem a' halál isorodasan

káprázza durva vázáit,

minden bokorból bus dalok riasztanak

és mindenütt a gyászhalom virit.

Hah! borzadok: nincs semmi nyugtom itt. /el/

/II.felv. 300-307./

Rónay keserűségének is a legnagyobb fájdalom az okozója. Hazautazása közben mégsem oly férfiasan mondja el baját, mint Lóri az előbbi idézetben. Gyönyörködik a holdkeltében /II.felv.7.jel./, ezzel ellentétbe állítja Vörösmarty - Rónay szavaiban - inkább a saját fájdalmát:

Csak én

o még csak én zajgok szívemben

rám vet csak a bajszülte bu homályt...

Oh mert nem ilyen volt az én napom!

'S nincs néki holdja, csillaga...

De nem, anya természet, nem háborítlak

pályád futásán, melly örökre tart,

és változatlan. Csillagok ragyognak

a' Nap koronkint megjelenve süt,

nem késve minden járja szent körét.

Mi emberek bizonytalan remény

's komor valóság közt remegve járunk.

'S milly boldog az, kit akkor is remény

ölel, midőn valója már körül fogá. - /II.felv. 372-389./

A II. felvonásból kiemelt szöveg mutatja, mennyire költő írja, mennyire lírai az egész elgondolás. Ezek a részletek a lírai költő fejlődését, gyakorlatát szolgálják, alkalmat, feladatot adva az ihletnek, történet tarka szőnyegét terítve az ifjú csak belül lejátszódó érzelmei, élményei elé. Gondjainak leírásával érzékeny idegei megnyugtatósára, a megírás rejtegetett örömének, az önkifejezés titkolhatatlan sikerének megörökítésére.

A [Rónay és Lóri] egyes elemeiben, dramaturgiájában, történetében és részleteiben - az életrajzi adatokhoz képest váratlanul korán - feltűnik Shakespeare ellenállhatatlan példája és művészetének mintája. Bandi és Juli, szolga és szolgáló, évődő, jó gazdáit segítő tevékenységére, a mellékcselkményre először Horváth Károly mutat rá /A klasszikából a romantikába, Bp. 1968. 133-134./: „Rónay és Lóra egész diktója és egyes szerkezeti sajátosságai is arra mutatnak, hogy már ekkor találkozni kellett valamilyen, a shakespearei minta után készült drámával.”

A drámakísérletben a gyakorlatlan kéz ellenére 33 soron át érezzük a Rómeó és Julia hangulatát. Lóri Rónayt várja úgy, mint Julia bucsuzik Rómeótól. Rónay itt érkezik, Rómeó ott bucsuzik - az esemény ellentétes, de az érzelmek intenzitása és egyes költői képek felsimerhetővé teszik a nagy példakép utánzását, illetve ~~darabjának~~ darabja hangulatának, sőt cselkményének utánérzését. Éj és hajnal, élet és halál, komor történet légköre érintkezik a párhuzamba állított jelenetekben.

Lóri

Hah! melly pirulat látszik ott az ormokon
föül? Tehát hajnallik immár...

Lóri

...unalmas éj...

légy még borongóbb, 's halál setétségű nekem ...a hetyke nap lábujjhegyen lebeg.

és siri béke birja létemet

Rónay

...Nézzed édesem

a' kormos éjnek gyásza ott kereng...

... - A' jövőt -

nézd, - itt tűnik ki a' tetőn fölül -
az ékes hajnal festi, hirdeti.

Rónay

...a' kormos éjnek gyásza ott kereng
visszás zavarban a' pokol felé
ilyen borongó, illy setét komor
történteinknek képe. -

Romeó

Az égi gyertyák elfogytak, s az ormon
A hetyke nap lábujjhegyen lebeg.

Romeó

Ott vár az élet, itt vár a halál.

Romeó

Pacsirta szól, a reggel hirnöke.

Nem csalogány az! Nézd, Kelet fölől

A felleget irigy sugár szegi;...

...Az égi gyertyák elfogytak, s az ormon
a hetyke nap lábujjhegyen lebeg.

Prologus

...polgár vér szennyez polgár kezét.
Vad vérükből egy baljós pár fakadt:
gonosz csillagzatok szülöttei

Idő illik - úgy-ncsak a Rómeó és Juliából - a törv. a hamis halálhír
Lóri
igazolására, és Rónay állítólagos koporsójának szerepe.

Boros ~~...Rónayt ne lássam...~~

és kedvesének üres helyét találván
hazug koporsóját siralmasan
tisztelve vissza térhet.

Málits

A' koporsó

szükséges is lesz, hogy ne véljen engem
hazugnak, a' ki a' leány halálát
hírvül vivém neki.

Boros

Meg lesz, hogy midőn

ez itt koporsót látva elhiszi
amaz halálát, az bezárva ott

mesénk szerint hűdjen, 's puhuljon. /IX.felv.124-134./

A Shakespeare-drámából átalakított jelenet mintája természetesen csak az elterjedt Tieck-féle németnyelvű fordításokból és rossz utánzásokból eredhet. Nyomravezető azonban Boros és Málits hideg hangu, kiszámított tervezése, a játék Rónay és Lóri legmélyebb érzelmeivel. Itt az a cél, hogy félrevezessék, ^{Lórit} megnyerjék az intrikus Borosnak, szerelem nélkül is. A Rómeó és Juliában a helyzet fordított: ott a sirjelenet előkészítő a szerelmesek javára, szükségére szolgál - a nem kívánatos esküvő előtt.

A három shakespeare-i elem: a népi mellékesolekmény, a szerelmesek találkozásának hangulata, motivumai és a koporsó jelenet bizonyító ereje. Egy év mulik csak, és Vörösmarty már III. Richárdból fordít részletet, majd 1820-tól szabad idejében nem minden előkészület nélkül merül el Teslérrel együtt Shakespeare világába. 1819-ben sem zárja ki semmi ellentétes adat azt, hogy Vörösmarty hozzájuthatott Peston Shakespeare műveihöz, s miért ne a vágyaival, érdeklődésével oly egybehangzó Rómeó és Juliát olvashatta volna először.

Hajlott korában a vivódó, eléggé magára hagyott Vörösmarty újra előveszi Petőfivel és Aranyval történt 1847-es szövetkezésük terve szerint a Rómeó és Juliát, de a fordítás befejezésének öröme már nem adatott meg számára.

A [Rónay és Lóri] a költői-lirai gyakorlatot és a verses-jambusos drámairás helyenként oly érdekes és szép eredményeit jelentette Vörösmartynak, amelyek birtokában nemsokára a Belső háború /a későbbi Salamon király/ írásához fog.

A drámai monológokból kétirányú műfaji indítók is fakad: ezek a „tollgyakorlatok” vezetnek el egyrészt a már közeli eposziráshoz, a lira új teljesítményeihez sőt az átmenetet jelző középfajú művekhez /A' szittya gyermekek, Hábador/. A sok-műfajú érdeklődés elégedetlenséget, utkeresést és az irodalmi közélet már Vörösmartynál is jelentkező igényeit tükrözik. Az elégedetlenség oka: nem érzi teljesnek drámáit. A sok fáradoással írt két első kísérlet után külső sikerre vágyakozik. Első drámakísérleteit sosem dolgozta ki teljessé, hibáit utólag nem javitgatta a megelégedésig, talán azért is, mert a kéziratoktól talán túl korán megvált ez esetben. Első drámatörredőinek kéziratai 1819-től 1933-ig ismeretlen helyen, helyeken maradtak fenn, talán Pesten vagy vidéken élő valamely korai barátjára bízta őket, talán csak egyik volt szállásán hagyta őket s olvasgató hajdani őseink őrizték meg, amíg a gyűjtők kezébe kerültek. /Vty Akad. Kiad. 1965.6.k. 300-301./

A börzsönyi bajos esztendők

Börzsönybe 1820 nyarán költöznek le a növendékek és a házitánító. Vörösmarty először abban reménykedik, hogy jól fogja érezni magát az új környezetben.

Itten, ezen tájon fogok én nyugodalmasan élni,
Itt hol Atyám, nagy Atyám meghaltanak, halni, ha nincsen
tiltva viszont meg térni szülő földemnek ölébe.
Mellyből elragadott csábitó szókkal egy álnok
's a' kietlen váras' zajos örvényébe meritett,
Nem lehet ott az otromba falaknak gátjain által
látni, miként kel az ormok alól, mint nyugszik el a' nap
szép fölségében, mint itt láthatni gyönyörrel...

/Egy várasi és pásztorleány Börzsöny, 1820./

A körülmények azonban másként alakulnak. Az ifju költő néhány verse, verstöredéke mély fájdalmat, zaklatottságot, elesettséget árul el „azon bajos esztendőkről”, amelyeket önéletrajza 1820-22-re helyez. Súlyos csapások, egyéni és társadalmi bajok egyidejű, egymást erősítő fellépése hozza létre oly bizalmas, naplószerű, mégis homályos sorait.

Hah! vagy mért vagyok én nyomorult! a' boldog üdőkben?
Illy inségre jutandónak mért kelle születnem?
Vagy mért kéne tovább bajaimhoz kötni az élet'
Csalfa kívánságját?

/Az életgyűlölnök kettős panasza Börzsöny, 1820./

A „boldog üdő” az ifjúkor legpompásabb testi-lelki kiteljesedésének ideje Vörösmartynak - apja halálát követően - családja nyomorát hozza meg. Akkor válik szinte felelős családfővé anyja mellett, mint legidősebb a kilenc testvér közül, amikor a család eltartásához nem tud hozzájárulni, sőt messze tőlük, saját helyzete is alig több a szolgálénál. Nevelő a gazdag Perczeléknél. Édesanyjához így ír: „Nem küldhetek én egyebet a jó kívánságnál!...nem segíthetek, mint szivemből segíteni

akarnék." /Pest, 1820. III.27./ Ebben az időszakban irt versei jórészt a bajok, csapások elhárításában járatlan, tehetetlen lélek önvaflomásai.

Miért is vetsz sugárt ~~rám~~ rám,

nap, mellyet gyűlölök,

Mért jössz, világ...

Vad üldözöm te is?

/Az idézett vers 2.része./

Költői kibontakozásának jelentős lélektani indokát lelhetjük fel e versekben. Amit senkinek sem lehet elmondani és majdnem elviselhetetlen, azt elbirja a vers. A kiöntött keserv feloldja önmagát. A fájdalom ismételt megnyilatkozása azonban fokozza is a rejtélyt, az olvasó előtt elrejtí a bajok igazi okait.

Hah! lehanyatlik már 's nem birja kivántomat a' test,
fogyva szorult útján csak hörög a' lehelet.

Hugom gyenge szemérmében fél védni, 's azért is,
hogy testvére vagyok, földre tekintve pirul.
Haj! nem tudják még, hogy többé nem lehetek rosszsz,
hogy fölös átkok alatt bus temetőmbe rogyok.
Nem tudják! - De ne is tudják: szomorú fa takarj el,
Szellő, vidd szavaim, vidd tova 's ifjakat ints!

/Egy korán haló végszava Börzsöny, 1820./

A megkivánt halál önkinzó elképzelését írja az eredetileg áthuzott sorokba. Hat sor tovább is olvashatlan maradt. Ez a három disztihon is az elképzelt ifjúkori halálról beszél és a vers korábbi befejezését tartalmazza. Benne ilyen alig kioldozható gondolat-töredékek jelzik a kiolvasás nehézségét és a befejezés meg-megbicsakló kísérletét:

"Igy ő, ...hivsággal beszél - ...kiveszeszen illy hitvány...- Illy pörlekedőtől...- ösmeretlen...nem leli sirját - szorul...isten... sirba sietve Atyámhoz..." /Kéziratból először, OSzK 639. Oct.Hung. 2v-3r/

A különösen szenvedélyes büntudat a testi-lolki bizonytalanságban élő ifju el nem mondható, gyötrő élményére vonatkozik, meg-megújuló meghasonlására, önvádjára. Ennek közeli visszfénye a vers, az élmény tovább is rejtély. Valamennyire tán nyomra vezet A' bűnös sirverse /1823/, amelyben ezt írja:

Jó istenem volt és szép angyalom.

Az angyal engem, vesztésem' dühében

Én elhagyám az istent 's kinörvényben

'S láng vészben forra éjem, nappalom.

A' bünt kiáltám, eljött 's meg nem ölt...

Az angyal' könnye hullott rám, 's az ölt meg.

Ennek az olesettségnek, az ifjukor mélypontjának lényege mégis a halál egyetlen menekülést nyújtó beállítása, az önmardosó bánat, az életkorra valló, kesergő önsajnálat. Gördülékeny, jóhangzásu verselés és képekben gazdag stílusa szinte ezzel ellentétesen, feltűnően fejlett. Jelzi az élet, az erő és a művészet gyógyító erejét, amely a költő-ifjut átsegíti majd e holtponton.

A gyötrelmeket okozó körülmények a következők voltak.

Társtalanság

Börzsönybe költözve Vörösmarty elszakadt a korábbi, megértő társaktól, nem volt közelében egyetlen bizalmasa sem, leveleket ritkán kapott. Megindító orőfeszítéseket tett pl. Klivényivel a levelezés meg-^{kezdésére.} indítására. Az elhaló remény c. versében ezt írja: "...nem érti, hajh nem érzi senki is e' kitörő keservet." /Börzsöny, 1821./

Pusztá magányosság' bus fia, én vagyok az..

Én kit társaitól különítvön félre szakasztott

A' bölcs gondviselés, 's tolnai földre vetett.

Cond töltvén fejemet gyakran visz tétova lábam,

...ligeten 's erdön

...

...

...Tenni kívánnék,

Menni hová láb nem visz, 's csak az elme segít.

...megürült kebelembe unalmas

Munkák' gondja rohan, 's kedvemet üzi, öli.

Napjaim így mulnak, 's nyomorult, hogy mulnak, örülök,

Bár nincs mit várnom csalfa reményem után.

Csillog ez; int távollétében, 's távozik ismét:

Illyet szül 's temet el mindenik óra nekem.

/Klivényi barátomhoz - episztola - Börzsöny, 1821./

Reménytelenség

A „reménytelen” reménység lényege is összetett: baráti társat találni, szellemi felüdülést a barátokban és irodalmi művekben, vidám szórakozásokban, és nem utolsó sorban: tárgyat lelni a kívánczó testi-lelki szerelemnek. Klivényi egyik levele, amely válasz Vörösmarty elvesztett levelére, így tapint rá e reménytelenség okára /Kelt: Pécs, 1822.jan.10./ „Én csudálkozom, hogy olly sok terhes munka alatt el nem csügged, annál inkább, mivel se olly könyvei, minőket néha ohajtana, se olly baráti, kikkel gondjait megosztaná, se olly multságai, mellyek elalvó kedvét felébresztenék, nincsenek...De így szokott az lenni, midőn a' sziv édes álmából feleszmélődvén, csalatkozását mélyen érezi.” - Az utolsó mondat talán már az első szerelmi csalódásra utal. Etelka már 15 éves.

Anyagi-társadalmi gondok

A nevelői teendők, a két elkényeztetett és a maga módján zabolátlan Perczel-gyerek nevelése nem könnyű feladat. Megőrizni a szellemi függetlenségét, a bontakozó költői és magasfoku emberi önérzetet, látva a módos uraság patrarchális, leereszkedő gőgjét, mely csak az oktatás-nevelés dolgában ad úgy-ahogy igazat a nevelőnek. Inast rendel mellé, asztalához ülteti, de serdülő lányát óva félti tőle. Börzsönyi szájhagyomány szerint az oszlopos kuriában lakó nevelőt egy idő után kiköltöztették az udvar tulsó sarkán emelkedő gazdatiszti lakás sarokszobájába.

Észrevette a gondos anya, hogy az ifju szemet vetett a leánykára.

Ezekre a társadalmi körülményekre utal Az olhaló remény /1821/ egy sora is: „...minden diszlik, örül, tenyészik; - Csak én nem...” Érezhető benne az ellentét saját sorsa és környezete gazdagsága, életerője között. Mi tette boldogtalanná? - kérdez és válaszol: „A' torhes élet, a' durva insóg.” Közel három évig csak Börzsönyben és környékén tartózkodik a költő, kivéve egy nagyobb dunántúli utazást. 1820-22 között a Perczel-fiúk magántanulással végezték iskoláikat, így Vörösmarty is. A fiuk Pécsre, a házitánító Pestre járt vizsgát tenni.

Elvagyódás

Hah! csak tovább, szegény, csak told el kinodat

Oda, hol világunk véget ér, hol a' hegyek,

'S a' völgy veled mély semmiségbe süllyedsz. -

/A' bus vándor Börzsöny, 1822./

Hallatlan feszítő erővel izgatja a környék szellemi zártsága. „Menni kívánnék, - Menni hová láb nem visz, 's csak az elme segít.” /Klivényi barátomhoz/. Erről ír későbbi verseiben is: „Rohanva visznek lábaim”

/A' bujdosó gyilkos/ „Gondolatlanul viszen lábad mindenfelé...” „A' nagy világba kell merülnöm, és azon - Vigasztalatlanul a' sirig bolyganom.”

/A' bus vándor/

Égi és földi szerelem

1822-ben már vesztett szerelem kinozza, erről vall szégyenkezése testi vágyai, földi szerelme és képzelete tündér vágyainak ellentéte miatt.

„A' bujdosó gyilkos”: az égi szerelmet benne gyilkoló földi szerelem.

De hát hová most? Halni, vagy élni? Hah!

Ott nincs remény, itt nincs nyugalom: hová?

Tóth Dezső /Vörösmarty Mihály Bp.1957. 23./ megállapítása szerint itt jelenik meg a romantika lelkiállapotot, vad természeti képeket együtt adó szókinccse, érzésvilága és történetfoszlányokat sejtető világa.

Hőse nagyobb szenvedést hordoz a természetnél. A kéziratban - számos név között - hétszer írta fel Etelkát.

A Csaba' szerelmében /1824-25/ írja meg, hogy szerelmes versei minden név alatt Etelkét rejtik, a sok vers során Idát, Jolát, Emmát, a szána-kodót, a kíváncsiakodót, a lányosan kedvest, a jégkeblűt, aki alig is sejtetett érzelmeit valójában alig viszonzta. Ki csalta meg az ifjút? „Nem csálhatott más engemet, - De megcsalt én hitem... Eget vadásztam itt alatt, - Eget? csak lányszívet,...Te vagy...kit én - Szánónak nevezek...” /Az imádkozóhoz Pest, 1824./

Nem sok kétséget hagy költészete arról, mikor kezdődött a szerelem. Etelka 1807-ben született, 1821-22-ben ejthette rabul a költő első pillantásait, amikor maga 14-15 éves kora fordulóján legvonzóbbá sordult, majd szeme előtt érett. Vörösmarty így utal erre vissza: „Légy áldott! isten veled!...Nem szerelmet kérek, ó már...Annak, a' ki évek oltá - Várt, romélt, 's hogy ez megcsalta...Még is érted, érted ég, - Bucsut venni szabad annak.” /Buccu Börzsöny, 1823./

A szerelmi vágyak kielégítetlenségét a társadalmi távolság és Etelka szelid közömbössége okozta - mint Horváth Károly írja.- Ebből fakadt az 1820-22-es évek világfájdalma, az egyéni szentimentalizmus, de ellentétként a későbbi emberi és költői bátorság is. Ez éreztette legkeményebben az egyéb hétköznapi gondokat, az üres erszény tréfáit:

A' lapos mennykő dühödve

Ki 's be jár erszényemen

/Alku a' természettel Börzsöny, 1822./

Ez tette nehézé a falubolondja koldus elutasítását, aki nagy pénzt kért tőle. /Apróbb versek jegyzete - OSzK/ Ez táplálta tündéri ellentétével az ifjúkor kis hibákat felnagyító büntudatát, a komor, de valójában csak bensőleg túlfokozott halálvágyat.

A kibontakozás utja

A kibontakozás a nehézségek fölé ~~kuszak~~ kerekedéssel, a jobb szellemi környezet felfedezéscélval már Börzsönyben javulást mutat. Megbarátkozik Vörösmarty a bonyhádi pélébánossal, Egyed Antallal és irodalomkedvelő vendégével, volt káplánjával, Teslér Lászlóval. Először talán

először

Egyedhez irt leveleiben, episztoláiban szemléli kissé eltávolodva önmagát, először látja tárgyilagosan helyzetét, mintegy a jóbarát szemével:

Buba merült lelkén fájdalom árja csapong.

Gyáva panaszt nem fogsz te azonban hallani tőle,

Szive'sebét önkényt elfödi más szem elől,

Jött szilaj és szabad érzésekkel nyugtalan ifju,

Élni kívánt, 's maga sem tudta, kereste, miért?

Nem sejté, hajh nem hiheté, hogy földi valóság

Boldogságának vethet örökre határt.

Képzete megszűnt itt. Komoran nyult 's hosszan elejbe

A' már nem képzeltéleti pálya' helye.

Ah majd földet eget megnér szomorodva szemével,

És égen földön nem leli a' mit ohajt...

/Egyedhez Börzsöny, 1822. okt./
korábban

A versnél is realisabb az öt hónappal/ ugyancsak Egyednek irt levél részlete. Kiderül belőle, hogy van öröme is az ifjunak, az örökös bánat és aggodalom inkább a líra tulzó, szinte elkötelezettség alatt vállalt érzékenysége, mintha aki írja, csak ezt tartaná költői témának. A levél hihetőbb:

"...noha hol ez, hol amaz szegi kedvemet; de teszek, a' megnyit tehetek...Igy élek, 's andalgok a' gyönyörű tájon, melly csendes örömi lelkemmel éppen megegyez. Munkára virradok, avval nyugszon el: szünetem igen kevés. Ha fogynak dolgaim, ujakat keresek; mert ezek elszórják némelly aggodalmimat...Az unalom ellen csak egy rendű foglatosságom is elég oltalom..." /Börzsöny, 1822. április 25./

A költő-nevelő az áldozatos munka közben és a maga számára kedvezővé varázsolódó földrajzi-szellemi környezet ölen magára talál, felkészül újabb munkákra. A borus életérzés eloszlik a görbői tartós kikapcsolódás küszöbén. Csak az édes és aktivizáló szerelmi bánat marad.

A halálvágy új változata

Egy korán haló végszava c. versénok egyik áthuzott sora és a siron nőtt fához fűzött gondolat kevés változtatással megjelenik egy későbbi versben /Utóhang Cserhalomhoz/1825/:

Nem tudják; de ne is tudják: csak az ősi dicsőség'

Hire maradjon fenn, 's unokánk tettekre hevüljön...

Az első hat szó nyomra vezet. A Zalánna dicsőséget szerzett költő még mindig magában hordja a kitörölt fél sor és a halál kétségbeejtő óhajtásának orlékét. Ott, ahol most magasra csapnak a költői mű értelme, ott álltak korábban a céltalanság, a kétségbeesés nehezén elhaló panasza. Az Utóhang Cserhalomhoz önvallomásként felbukkanó záró sorai teljesebben fejtik ki, felemelőbbnek festik az elmulás és halálvágy 1820-ból megidézett költői képét:

Ót hamar a' sors' erős vas karja lehuzza örökre,

És benövik sirját a' vad fák' ágai: akkor

Még ki fog emlékezni felőle? ki tudja, hogy ott is

Megfáradt ember' hamvára nehezkedik a' domb?

A' ki rövid pályát futván, a' szárnyas idővel

Feljöve, és az eget 's a' földnek zsonge virágít -

Mert mi egy életidő? - megnéze, 's elvesze köztök.

Nem tudják; de ne is tudják: csak az ősi dicsőség'

Hire maradjon fenn, 's unokánk tettekre hevüljön...

Ez a válasz tehát Egy korán haló végszavára. A korán haló kiengesztelésnek szánja, bűnhődésnek fogja fel halálát, s borzadva gyönyörködik saját szonvédésében. Az Utóhang írója már szakít a büntudattal. A pályát befutott költő nyugodt halálát jósolja meg. Itt ez a halál megejtően simul a természet romantikus n felidézett képébe. A korábbi vers maradványa a költői idogek hurján már csak néhány azonos szó, azonos verselés, a korai halál képe, az ellenkezés az emberi feljöttéssel. Érezhető: az ismerős gondolatsort az azonos verselés és a felejtéstől megkimélt néhány kulcs-szó adta meg a költőnek.

Az élet értelme

Még egy utalást kell tennünk a költői-emberi öntudatosulás fokára, 1830-as elmélyülésére, ezuttal az 1829-es ^{megfogalmazását} ~~szöveg~~ Csongor és Tünde néhány sorával párhuzamba állítva:

Feljüve, és az eget 's a'
földnek zsenge virágit...
megnézé, 's elvesze köztök.

/Utóhang Cserhalomhoz/

/1825/

Az ember feljő, lelke fényfolyam,
A nagy mindenség benne tükrözik.
Mogmondhatatlan kójjal föltekint.
Merőn megbámul földet és eget...

Kilrthatatlan vágygyal, a míg él,
Tur és tűnődik, tudni, tenni tör;
Halandó kézzel halhatatlanul
Vél munkálkodni...

/Csongor és Tünde V.felv./
/1829-30/

Amire egyszer rátalált Vörösmarty ebben a gondolatsorban, azt bővíti majd tovább, őrizve, gazdagítva az élet értelméről vallott nézeteit. A költői öntudat, az ön-központuság egy még korábbi felkiáltását is tartalmazza az ifjúkori versek, beleszóve panaszaiába, amelyek mégis azt sugározzák, hogy a költő belső és külső tulajdonságai egyként érdekesek a megörökítésre:

Bölcsességem' könyveimmel

Bumban hamvvá égetém;

Hirre nem kap gyengeségem,

'S a' mit ez nyujt, nem enyém.

Egy sötét gunyhó takarta

A' szülőt: itt lettem én,

Itten élek; nincs nembem

Semmi nagy, nincs semmi fény.

/Alku a' természettel Börzsöny, 1822./

Az ifju Vörösmarty már izlölgeti a szabadulás igéit. Az életoró és a csüggedések között is fel-felvillanó költői öntudat évekön át bontakozik benne. A családi körülmények, az anyagi helyzet, a nevelési gondok mellett / ez nyilván abból is áll, hogy pénzt nem kap, de Perczel Sándor kosztot, kvártélyt, ruházatot és taníttatása, utazása költségeit viseli a gyerekek tanításáért-neveléséért/ a versek a fizikai és a szellemi érettségből fakadó belső harcokat jeleznek. A halálvágyon az életrevaló tulajdonságok győznek: az asztalfiók ^{ban rejli, de} és néhány jóbarát részéről már sikert hozó alkotások, a lemondáson győztes írói emelkedettség. Testi és lelki kincsek birtokában bomlik ki a környezettől, olvasmányoktól, a történelem ismeretétől kölcsönzött legszebb cél: tenni a hazáért és jövőjéért. Megörökíteni a dicső ősök harcat és eszményeit, legyőzni az egyéni kétségeket és hozzájárulni országos bajok eloszlatásához.

Ut A' bujdosók megírásához

Itt kezdődik, hosszú folyamat állomásaként, a romantikus költő kibontakozása. A mély csüggedésre csakhamar az igazi hazaszeretet lesz a válasz, a panaszos versek közé egyre több költemény kerül a nemzeti múlt nagyjairól. A Rákóczi Bercsényinél Lengyelországban c. vers már az 1822-es jelen történelmi helyzetére is utal:

Rákóczi Hah! és mi keserghetünk
 Jajdulva gyászosan:
 A' kard hüvelyben, 's markaink
 Szívünkön nyugszanak.

Egy év sem telik s már a Szentszövetség zsarnokai ellen írja meg A' három egyesült fejedelmekre /1823/ címzett támadását.

Melly még most nyugszik, fölkel a' bátor oroszán,
sziveitek fognak vérzeni körme között.

A mólyságból kivezető ut nyílt. Vörösmarty egyéni panaszai szűnnek, átkorúlnak baráti levelezésébe. A fölkelés elgondolása, az elnyomó idegen politika elleni harc eszméje most egyre jobban magával ragadja.

1822-23-ban Vörösmarty életében két fontos esemény hat ~~hi~~ erőteljesen a drámaírás sikeresebb művelésére: joggyakorlatra Görbőre költözik, szabadabban él; az alispán udvarában, hivatalában ismerkedik a nemességi ellenállási mozgalmával. /Részletesen lásd: Vty Akad. Kiad. 1965. 6.k. 402-409./ Írói és egyben politikai állásfoglalása is ebben az időszakban gyökerezik. Görbőn írja a még királyhűnek minősülő Zsigmondot, a nemességet ébresztő Zalán futását, Görbőt követően másolja, másoltatja Pesten a Zsigmondot és a Zalánt, Pesten írja a Kont első kéziratát s ebben hősének és „magának” király elleni zendülését örökíti meg. A Zsigmond és a Kont első kézírata politikai összefüggést mutat az első reformkori országgyűlés követelésével, előkészítéssel. A megyei ellenállás eredményeit és hangulatát hordozza. A drámaivá, mozgalmassá vált politikai küzdelem kívánja meg a drámai feldolgozást is. Emlékezetes megyei feliratok alapozzák meg Vörösmarty ekkori nagyobb költeményeit és drámáit, mint a nógrádi felirat is:

„...a' Haza ezen súlyos ügyében a' midőn a' Fejedelen, és a' Haza között nyoltz századoktul oltá szerentséssen felállott birodalon, az erőszakos fegyver zörgése által felbontatott, és Őseinktől reánk maradt Törvényes szabadságaink erőszakos hatalommal nyilván letapottattak, ezen gyászos állapotban...hallatlan sérelmünket, mely Nság. Kegyelmetekkel is Közös, Ő Felsége eleibe terjeszteni, 's...az ország Gyűlésének hova elébb leendő tartozásáért, 's ottan is szerelmunkk orvoslasát...egyesült erővel eszközölni méltóztatassanak...” /Vármegyékre írott levél, kézirat, Horváth Mihály, Copiao diplomatum 133-135. OSZK Tol. Hung. 1045./

A felirat szinte sorra követhető Vörösmarty 1823-as eredetű és ezt követő költeményeiben, drámaiban, eposzaiban. /Fehérvár, A' három egyesült fejedelmekre, A' farkas, Zsigmond, Zalán futása, Kont stb./

Az újabb drámaírói tervek jelentősége

Erre nézve Vörösmarty későbbi feljegyzései, megemlékezései a forrásaink. 1824-ben Stettner és Kazinczy kérésére néhány lapnyi önéletrajzot készít s ebben minden ^{méltóságának} életre-jelölésénél nagyobb sullyal említi drá-

mai munkásságát, beleértve a legelső próbálkozásokat is:

„Lassanként érezni kezdettem a' költés' belső erejét, 's arra törekedtem munkáimmal. Most készültek némelly ódáim, 's apróbb színjátékaim; de egy sem elvégezve. Teslér' biztatása és Kisfaludy Karol' darabjainak előadatása megkedveltették velem a' színjátékokat...”

A Salamon Király előfizetési felhívásában feltűnő, szinte értékelő jelentőségű a költő megjegyzése /1826/: „...előbb mint sem hősi költeményhez fognék, Salamon és Zsigmond nevű színjátékim készültek, utóbb pedig Kont.”...’S legyen bár csekély a' lépés, melyet ezek által teszek, kielégít azon reményem biztatása, hogy valamennyire alapul szolgálhatok én is egy tán későbbi boldogabb időnek, mely költésünk e nemére is fölteendi a tökéletesség koszoruját...” /MK 1863.VI.314./

A Vita Caligula bírálata ügyében c. cikkében /1839.jan.1./ így ír Vörösmarty a megsértődött Komlóssyné replikájára: „Komlóssyné azt is felhozza, hogy a vásár... bundás embereit is a vándor Thalia...csalta be a pesti színházba,...dicsőség érette a vándor Thaliának! - s hogy mint ezt nem lehet Salamon királynak s Zalán futásának tulajdonítani /mint mely miveltebbek számára íratott/....S való. Salamon s Zalán futása mind azt nem tették. Vajha ne így volna! Vajha ezek épen annyi tökélyvel dicsekedhetnének, mint hibáik vannak! Vajha méltók volnának népszerűkké lenni, vérré válni a nemzet minden ereiben, hirre kapni a külvilág előtt s becsülettel és disszel térni meg a magyar hazába! De mit használ ez a sok vajha! Hova lettek a szegény költőnek büszke álmai? Mi lett belőled, szép remény? Egy pár kötet vers, melyet már csak nevről ismernek...de ha korában megtevé hatását, ha morzsa volt a nemzeti dísz nagy épületéhez, ha alapja lőn szebb jövődönnek: író és nem-író, színész és nem-színész, elégedjünk meg vele; ne vegyük meg kétszer az adósságot; az idő kifizetett bennünket a múltért.” /ÖM 1834-35.VII. 187-188./

Sallay Imre, a költő önkéntes iródeákja, így emlékezik:

„Vörösmarty Mihál zeenge ifiu korától fogva egy bugó ohajt, nagy reményt s várakozást táplált hő érzetében...mely után epedő lelke, szívének minden rezzenése, lüktetése s teljes érzelme sovárgott...Ez volt:

a magyar színház létesítése Pesten..." /Lukácsy-Balassa 189./

A költő maga így ír a magyar színház lehetőségeiről: „Gondoljuk ezek meg csak komolyan: hol élünk? A haza fővárosában, melynek még csak köznépe sem magyar, legalább kis részben az, körülvéve a nyelvek babelétől...versenyben egy roppant színházzal...s mi mind ezek ellonében ázsiai kényelemmel, vagy inkább együgyűséggel várjuk...nemzetiségünk lassu kifejlését...A színház melyben a költő művét előadatni, s mintegy életbe léptetni látja, kutfoje annyi reménynek, vágynak, félelemnek, már maga igen felizgatja s ösztönzi a lelket...a nemzeti színház s eredeti dráma érdeke együtt jár, s .. ennek ~~érdek~~ emelésére minden eszközöket meg kell kísértetni, ha amannak felvirágzását ohajtjuk” /A színházi drámajutalomról ÜM 1884-35.VII. 264-267./

A visszaemlékezések és a későbbi tervek bizonyítják, hogy kezdettől fogva erős becsvágy fűti Vörösmartyt a drámaíráshoz. Kisfaludy színházi sikerei nyomán maga is ~~színi~~ ^{szólni} kíván a közönséghez a szereplőkkel megjátszott, előadott élőszó varázsával, ^{Hatni} ~~akar hatni~~, felrázni, tetekre indítani.

~~Horvát zendülők = Zsigmond~~ A' Horvát zendülők = Zsigmond /1823/

Görbői napjai lázas írói tevékenységet hoznak, erről ír már A' Horvát zendülők második jelenetében, ez lett a Zsigmond első jelenete:

Barics Mi forr eszeiben Horvát? szüntelen
háborgasz a' mit kezdél, elhagyod,
meg új dologhoz fogsz 's nem végezed.
Szüntesd meg a' vadító gondokat,
nagy tetteid' mértéke már betelt,
és most pihenned kell, nem zajganod.

Horvát Pihenni! Hah ha majd pihenni kezd
a' nagy természet, és nap hold eláll.
Ha nem forognak többé csillagok,
akkor pihenni látsz majd engem is.

Hogy mennyire Vörösmarty lelkiállapotáról, munkára hirtelen fel-
szabadult közülnönyeiről szólnak ezek a sorok, amelyeket egyszerűen
átruház Barics-Horvát szerepére, ~~majd a következők ezek jambusok~~
igazolhatják:

Vagy csendesítsd a' nagy tengert, midőn

Hullámain száguldoz dél' szele,

és benne szörnyű hőség forr, buzog.

Menj csillapítsd el a' zivatar' zaját,

a' küdszögő villám' csapásait.

Menj mondd meg a' nagy Aetnának, hogy olly

tüzet ne hányjon, ámbár ég belől.

Oh csak lehetne. - -

Ez a beszélgetés a költő saját görbői életmódjára, ellenállás-korabeli
forrongó és dolgos lekiállapotára jobban illik, mint Horvát nyugtalan-
ságára. A lélekrajzban csak azt adhatja a költő, amit tapasztalatból
~~ismer, amit~~ legbelülről, önmagából ismer, s amire egy kissé új barátai
mutatnak rá /Barics szerepében./ A kifejezés keresése már teljesen
egyőni, vörösmartyas, az ujjongva megtalált romantikus nyelv, amelyben
a hasonlatok a sosem látott tengerre, tűzhányóra, a csillagok, égites-
tek tudott, de ismeretlen mozgására viszik át a lélek indulatait, távo-
lódva minden kézzelfoghatótól a sejtelmes, misztikus világba, amelynél
a lélek mélye ismerősebb, de szó arra nincsen.

A költő a régóta nyugvó nemesség megmozdulását éli át. Van vég-
re miért küzdeni Görbön: az ifjú patvaristának is jut szerep az alispá-
ni hivatalban, ahol élénk viták közt tárgyalták a megyei ellenállás
megindulásának eseményeit. Így hát Vörösmarty önlolke drámai feszült-
ségét veti bele a történelmi, Zsigmond-kori eseményekbe. Azt érzi már,
mi íróvá teszi: ~~max~~ erről kell írni, szólni, tenni. Hallgatni többé
lehetetlen.

A Zsigmond már teljesen Görbön készült el, ekkor még A' Horvát
zendülők címen. Vörösmarty maga rendezi, javítja szövegét s a követke-

zõ évben a Porczel-fiukkal, majd Sallayval másoltatja, végül maga fejezi be Zsigmond című második kéziratát. A dráma azonban 1885-ig nem jelent meg. Először Gyulai adta ki a költő kéziratából, úgy, hogy az első kéziratot nem is látta. A Zsigmond egy tervezett trilógia első része, amely a Kontban /később: A' bujdosók/ folytatódott s a tervezett harmadik rész beolvadt a másodikba.

A Zsigmondban, bár vannak jelek a nemesek közös fellépéséről a király ellen, Zsigmond győz, és a titkos ellenfelek visszavonulnak. A Kontban illetve A' bujdosókban a titkos ellenfelek válnak nyílt lázadókká s elbukásuk a királypárti főnemeseket is meggondolásra készíteti. Ebben a drámában már az győz, aki elbukik, s az erkölcsi vereséget szenvedett király a nemzet foglya lesz. A Kontban, A' bujdosókban a kivégzettek ügyének diadala adja meg a dráma tragédia jellegét.

Azért is érdemes a Zsigmond főszereplőivel megismerkednünk, mert részben újra megjelennek a színen A' bujdosókban, új történet szövésében, nagy felfogásbeli változás sodrában.

A Barics és Horvát vitáját, a testetlen álmodozást, a színjátékban /Zsigmond/ a teetekre buzdítás követi:

Barics Mit fogsz, ha már nincs nyugtod, tenni most?

Horvát Eljünk, 's megérzik, esküszöm, hogy élünk:

Kiforgatom sarkából e' Hazát;

ráztomra megrendül a' büszke vár,

Hogy a' Dunába hullnak romjai.

A kövek között bizonyítékokat nyer, hogy ez már inkább Vörösmarty, mint Horvát idejére vonatkozik. Formája egy jóbarát kiábrándító figyelmeztetése:

Barics Te fellegekbe raksz most büszke várt,

és ez bizonynyal össze fog omlani,

's bus romladéka téged sirba nyom.

Volt, volt üdő, mellyben fellengozénk;

de most hevetlen, józan elmekell.

A' multakat másolni nem lehet,

avval tehát ne aggodjál; hanem

nózz a' jövőre: ott építs, ha tudsz,

's nyugtot keress, mert háborgás elejt...

/I.felv.28-48./

A baráti figyelemztetés befejező része különösen szép. Kicsendül belőle az önmagával, társaival vitázó költő önbizalommal teli magyarázata történelmi drámáiról és eposzairól: a mult szerepét nem ítéli döntőnek, vagy példának a jelen formálásában, de fenntartja lelkesítő hatásuk nagy jelentőségét, amint a Zsigmond és a Zalán futása mutatja. Célja ez: a jövő építésére szolgáljon a mult is, a jeles tettek üsztö-nözzék az elnyomott nemzetet.

A sorokból kicsendül az is, hogy az élőszó, a vita a negyvi nemzeti társaságban szabadabb volt, az írás vezeredelmesebb. A célok között nonszókára megjelenik a cenzura elleni védekezés is. Nem sok idő telik a Bajza írja, hogy a Mikes' buja ⁽⁸²⁶⁾ szerint Vörösmarty tota elég a revolutionális hangban. Ez a lázadozás iratja vele Zsigmondot is, amely még saját királytiszteleté ^{ellen} is mélyreható változást takargat.

Amennyire Horváti zendülésében ^{korábban} nem eléggé indokoltak az idézett lázongó sorok, annyira nyílt költői programja mindez a kezdődő reformkor kezdő drámaírójának.

A Zsigmond e szándékokból vajmi keveset valósít meg. Horvát eleinte kedvezőbb színben tűnik fel a drámában, mint a valóságban volt. Ez Vörösmarty rokonszenvéből ered, ^{nem} csak azért, mert hőse királyellenes. Ámde ebből a rokonszenvből fakad majd Horvát leverőinek még kedvezőbb jellemzése ^{is}, mialatt Horvát az olvasó előtt egyre aljasabbként lepleződik le.

Horvát Nagy Lajos özvegyét és leányát, Máriát ejti foglyul, akik a délvidéki lázongás lecsillapítására érkeztek. Forgácsot és Garát - kisőröket - lemezszároltatja. A fogságban megöletti Erzsébet anyakirálynőt. Most a közelgő Zsigmond és hadai hírére szabadon bocsátja

Máriát. - Kont, Nagy Lajos egyik híres vitóse, itt végig Zsigmond hiva, aki az ifju Garával indul Mária kiszabadítására s a kiszabaduló királylányt megvédi egy orvtámadástól. - Mária, Zsigmond jelenlétében, arany nyakláncával ajándékozta meg Kontot. Itt sejteti Vörösmarty először Kont titkos szerelmét Mária iránt.

Mária Ne! Vedd ezt emlékéül háladó
szivemnek, és viseld hűségesen.

Kont Hűségesen még a' mély sirban is.
Ragyogva fekszik ez majd hamvanon,
ha egykor elalszik életem' tüze. /II.felv.66-70./

Mária gyűlésbe hívja a nemeseket, s ott átadja koronáját Zsigmondnak. A főurak bosszút esküsznek a nagy király özvegyéért s Mária fogságáért. Had indul Horvát ellen.

Egy szerelmi motívum élénkíti a drámát: az ifju Gara szerelme Klára, a megölt Forgács leánya iránt. Zsigmond és Gara is eléri célját, Horvát hosszú harcok után elbukik s Gara elnyeri Klárát.

Az eseményeknek egy újabb szála mutatkozik a mű második felében. Néhány főur Zsigmonddal kerül szembe. Simontornyai /A' bujdosókban István vajda néven szerepel. Simontornyán van birtoka./ és István vajda, /erdélyi birtokos, A' bujdosókban nem szerepel./titkolja ugyan nem-tetését, de várakozik. Nem harcol egyikük sem a királyért. Zsigmond fedi őket: nem így szokott a magyar harcolni.

Simontornyai /mérgeesen, magában/
Oh nem, bizony nem, még érezheted...
...Rajtunk tüzet...
...Fessék az éjben halvány arcáink
Azon bosszút, mely keblünkben lobog,
És a következő éjek között
Ez légyen első titkunk biztosa.

István vajda nem követi már a királyt a menekülő Horvát után. Simontornyai Horváthoz szökik s nyíltan harcol a király serege ellen. Megkísér-

ti Kontot is: a harsz hevében hívja oldalára.

Most légy barátom s tarts velem;

Utóbb is úgy kell tenned, hidd nekem...

Kiért ma harcolsz, azt talán jövő

Nő kezdetén a föld alá kívánod.

Simontornyai A' bujdosókban rácsáfol erre a magatartásra. Mintha szerepet cserélnének: ott ő áll közelebb Zsigmondhoz. Így vezet át a Zsigmond meséje A' bujdosókba.

Kont egy kihagyott jelenetben, ~~amelyet a Zsigmond és a Lendvai között játszottak~~ rávilágít a még bujkáló ellenszenv okára, amely Zsigmond ellen kialakult.

Gara ...fájlalom nagyon, hogy oly kemény
Vagy a királyhoz.

Kont Azt még nem szabad
Kimondanod. Lásd, én még titkolom
S míg e titoknak itt lesz a helye,
Addig ne félts. Míg látom, hogy java
Egyez hazánk javával, nem szűnök
Mellette lenni, élni s halni is...

Tudod, mi hír volt róla. Egy fecsér
Kalmárokat kerülgető, szeles
S tehetlen ifjunak gondoltuk őt.
E hír idegenített el engemet...

Ugyanitt Zsigmond legközelebbi tanácsadója és hive, az agg Lendvai a Horváttal való leszámolás előtt már fölismeri az'új király ellen kialakuló gyűlölet előjeleit, s oly tanácsot ad Zsigmondnak, amely már A' bujdosók főeseményeit készíti elő:

Lendvai ...a' büntetést hagyd más időre, most
bánj szép szerével, 's többre mégy. Kemény
bánásod elvadi sok sziveket.

Horvát helyett, bár veszszon ő, ezor
meg esor vendül föl ellened, 's miként
tavannak a' fűszál, föl zsongenek
mindenfélől a' támadók, 's hová lószsz.

Zsigmond a figyelmeztetés ellenére a lázadó Horvát kivégzése mellett dönt, ezzel akar fenyegető példát mutatni az elégedetlenkedő Simontornyainak és István vajdának. Jellemének fővonása a kockázatos erőszakosság, a szilárd hatalom megteremtése érdekében. Kent a trilógia első részében még a király pártján áll, de úgy tűnik, főleg Mária kedvéért. Lelkének titkos gyanuja Zsigmond iránt, még a kihagyott változatokban sem fejlődik odáig, hogy igazat adjon a király ellenségeinek. Hőgizivü bajtárs, nagyszerű harcos, de sejtetett titkos szorclme és Mária kegye nem engedí kihontakozni sem heveességét, sem jövőbe látó okosságát.

A Zsigmond nem tragédia, csupán történelmi szinjáték. A legfőbb fordulat, Simontornyai szembe fordulása a királlyal, alig indokolt. Horvát makacs ellenállása is megokolatlan. A szerkezet igen laza, az események fő összetartó kapcsa: Zsigmond bosszuja Horvátón. Ez megoldást nyer, de - úgy látszik, csak A' bujdosók kedvéért - számos kérdés függőben marad. A szinjáték inkább csak bemutatja a lezajlott eseményeket s előkészít az izgalmasabb folytatásra, amelyben a király Horvát kivégzésének példáját át akarja vinni más pártütőkre is. Egyben utal arra, hogy a trilógia három része a tragédia szerkezetének hármas tagolását követné. Az első rész, az előkészítés, a Zsigmond. A második, a bonyodalom, Kent illetve A' bujdosók. A harmadik, a kiengesztelés, Zsigmond elfogatása lett volna,

Kont /1824-25/, A' bujdosók /1830/

A Zsigmond-trilógia tervéből készült Kont /végleges alakjában A' bujdosók/ a meséjében is élénk változást jelez Vörösmarty korábbi drámáival, töredékeivel szemben. 1824-25-ben már el is készült teljes egészében, de szerzője elégedetlenül javítja 1828-ig. Ekkor megjelenik Toldy németnyelvű kiadványában a Kont két jelenete - magyarul. /Handbuch der ungrischen poesie. Pesth und Wien. 1828./ Kialakulatlanságát mutatja, hogy költője 1830-ig e két jelenetnek is mintegy felét elhagyta. Cenzurái akadályok miatt A' bujdosók 1830-ban is csak vidéken, Székesfehérvárott jelenhetett meg. Itt a cenzor Vörösmarty volt tanára, a gimnázium igazgatója, Szabó János Chrysostomus. A fennmaradt cenzori iratok szerint: „Előzetesen látta a helyi cenzor 1000 példányban, Székesfehérvárott, 1830. május 5-én.”/Székesfehérvári Városi Levéltár, A székesfehérvári ...főgimnázium iratai, 15-ös köteg. Itk 1964.489./

Kevesen tartják számon, hogy 1844. végén a rozsnyói liceum növendékei e dráma előadásával jelzik a magyarság szabadabb mozgását.

A könyvsikert sem ért mű eladatlan példányai sokáig heverték Vörösmarty szállásán, ezért is a következő évben, 1831-ben kiadott Csongor és Tünde már csak 500 példányban készült. A' bujdosók 1849 után már elfeledett mű, az írók, irodalmárok lapoznak csak bele s a nyelv és verselés szépségei mellett nem észlelnek benne mást, mint szerkezeti, drámai, színi hibákat. Az 1844-es műkedvelő előadás is azt jelzi, hogy A' bujdosóknak volt valamiféle rejtett utóélete a reformkorban, olyan értékelése, amely nem kapott nyilvánosságot.

Arany János 1873-ban örökíti meg e dráma korabeli hatását és rejtegetve szeretett emlékét a Bolond Istók második énekében /65.vers./ Mint 19 éves színészjelöltet, így fogadja a debreceni direktor /1836/:

"Tud-e táncolni - kérdő - vagy dalolni?

Ráhagyta Istók a dalt, hogy igen,

S a tánc helyett majd ^{idő} Kontból szavalni:::"

"Épen magának!..." szölt az hidogen.

A Kont-ra megjegyzi Arany: "A bujdosók Vörösmartytól." A színigazgató Kont kiváló értékeit védelmezi a jelentkező előtt. Arany egyik tanulmányában /A drámai versalak és pályaműveink/ tizenegy sort idéz a dráma IV. felvonásából, Kont nagy tirádáját kardja letételéről. A magyar drámai jambus formai szépségének és gondolat-befogadóképességének bizonyítására használja fel, összehasonlítva a Zalán futása kezdősoraival, a hexameter használhatóságával. Ezzel is elárulja, hogy A bujdosók kedves olvasmánya volt s egész életére szóló hatása lehetett. Az idézet több kisebb-nagyobb hibája arra vall, hogy Arany a részletet emlékezetből idézi. A magyar jambus bemutatására Horváth János is megismétli Arany idézetét. /A hangsúly szerepe jövevény versrendszereinkben. Csillag, 1955. 1070. Rendsz^{sz}es magyar vers^{vers}tan 1951. 118./

A múlt században kevesen dicsérték e drámát, amely a Bánk bálnál mostohább sorsra jutott, bár nyelve és verselése és romantikus szépsége, emelkedettsége tekintetében versenyre kelhet a tragédia szerkezete és jellemrajza szempontjából kiválóbb Bánk bánnál. A bujdosók a Bánk bánnál tovább lappangott és máig elkerülte a színi-síkert. Igaz, a Kossuth Rádió 1963. szeptember 15-én Cserés Miklós dr rendezésében, erősen rövidített formában, előadta.

A költő hét igen jelentős ifjui éve alatt 1824-től 1830-ig alkotta meg e drámát. Benne és változataiban Vörösmarty fejlődésének egész pályájára kiható rajza, buktatókkal és felsemelkedéssel küzdő viaskodása mutatja be, miért lírai hangú a drámai stílusa, miért drámai hangú a férfi-lirája.

A bujdosók rövid meséje

Zsigmond uralkodásának első éveiben a déli határszéleken a birtokos nemesek lázongással tiltakoznak az idegen király ellen. Ellenfeleit kegyetlenül üldözi az új király, s Horvát felnőgyeltetése után Korpá-

dit - az e drámában szereplő Korpádi bátyját - lófarkon hurcoltatja halálra, mert „szabad beszédű” volt. A lázadók birtokát, családját felduló jogtalan és kegyetlen üldözés újabb ok a forrongásra. A birtokukból elüldözöttek sorsára jut a hires Kont is, mert harcol a király zsoldosai ellen, szembeszáll Zsigmonddal is. Ekkor családját biztonságba helyezi és társakat szerez a bosszuhoz. Előbb a bujdosó Laczfi csoportjával találkozik. Vitézi híre s neve szerint Kontot kívánja vezérül Laczfi és a többi bujdosó. Kont együtt érez velük, de egyelőre nem csatlakozik. Az ifjabb Korpádi bosszút esküszik, később Zsigmond ellen merényletet is kísérel meg, de helyette tévedésből az ifjabb Garát találja el tőre.

Kont Laczfiéktől azzal távozik, hogy erős társakat szerez a lázadáshoz. Simontornyán István vajda már más elveket vall, mint Kont várná. Nem tartja szükségesnek a földönfutóvá tett nemesek sérelmeinek fegyveres megtorlását. A törvényes ut megőrzésére hívja fel Kont figyelmét: az országgyűlésre, ahol majd maga hozza szóba a nemesség sérelmét. Kont nem bizik a gyűlés sikerében, István vajda viszont a harci készülődést helyteleníti, sürinti a Garák, a király legfőbb támaszai, most nagyon hatalmasak. Kont lesujtó szavai nem változtatják meg István vajda elhatározását. Barátja távozása után megerősített kísérettel, azonnal indul a gyűlésbe.

Kont ekkor reményt veszelve, családjá rejtekéhez siet. Itt előbb Laczfival találkozik. Laczfi most teljes hévvel igyekszik Kontot a bujdosók oldalára állítani, harcra s vezérül hívni. Kont azonban huzódzik az egyenes választól. Laczfi döntő érve: az új király, László, akit a végek, a horvátok és az Alföld egyaránt kíván, várja a magyar követeket. Kont gyöngének tartja Lászlót a harcias magyar nemesek feletti uralkodásra, ahhoz jobban ért Zsigmond - minden kegyetlensége ellenére. Laczfi úgy véli, hogy a lázadók erős karja megvédi majd Lászlót és segíti uralkodásában. Kont nem bizik abban, hogy a bujdosók pártja megerősödik, megőrizheti vezetőszerepét. Ha az egész nép kel fel a király ellen, a fölkelés jogosságát elismeri, de tiltakozik az ellen, hogy

egyesek sérelme miatt az egész nemzet veszteségeket szenvedjen egy bizonytalan kimenetelű harcban. A két király viszálya kettős szenvedést jelentene, s az alkotmányos uralkodás védelmezőiként a bujdosók is elesnének. A hazát Laczfi szerint nem döntheti meg egy-két polgárháború. A bujdosó harminc nemes már elszánta magát, és meg is hívták Lászlót, aki seregével várja a fordulatot a horvát határon. Kont még mindig nem dönt. Családja körébe vonul vissza Laczfival.

A negyedik felvonásban már a bujdosók körében találjuk Kontot is, aki újabb kételyeinek ad hangot: fél a dicstelen elbukástól. Kont tábora csak rövid ideig képes ellenállni a király jórészt idegen fegyvereseinek. A bosszuálló ifju Gara tanácsára Zsigmond csellel Budára hivatja Kontot és társait, üzenvén hogy megbocsát nekik. Vajdafi, aki jóhiszemű közvetítő a király és a fellázadt nemesek között, foglyul ejti Kontékat, de királyi kegyelem hírére hozza s szabadon kíséri el őket. Az ifju Gara beavatkozására azonban a poroszlók a lázadókat utközben megkötözik. Vajdafi, bár jóhiszemű és ártatlan volt, azonnal bűnhődik: lányát, Juliát erőszakkal elcsábítja egy idegen poroszló.

Budán a kegyelem már csak annak szól, aki fejet hajt Zsigmondnak s királyának ismeri el. Budán éppen országgyűlés van. Kont és társai nem hajlanak meg az erőszak előtt s csakhamar porba hull büszke fejük. A sok jó magyar vitéz kivégzése miatt Zsigmond ellen fordul a városi köznép és az országgyűlés. Laczfi álruhában megtámadja a királyt, de a Garák megmentik s tanácsukra a felháborodott nemesek fogságra ítélik.

A Kont és A' bujdosók szövegváltozatai

Mindhárom változatban a darab kezdetén Rózsa, Kont hitvese és Imre fia beszélgetnek kastélyuk termében. Kint: este, ősze végi szeles idő. Ez a jelenet az első kéziratban még több vonását hordozza a költőt körülvevő valóságnak. A változtatások jellemzők arra, hogyan alakítja át

Vörösmarty a dráma szövegét a romantikus elgondolások alapján.

Rózsa ...Hol a' szüretben játszottá, 's egyébkor
Szelid sugárral szállt le a' verőfény,
szőlő hegyünknek sziklás ormain,
most barna felhők várják a' napot,
a' száraz uton sűrű por kereng,
's hideg szelek hajtják a' fűzek' ágait. /K₁ I.felv.

7-10.sor/

Az első javítás után /1824/ - ennek másolata a második kézirat -
a szöveg így alakul:

Szőlő hegyünknek bokros ormain,
Most barna felhők várják a' napot,
'S hideg szelet hajt éjszak' jégköre /K₂ I.felv.

9-11.sor/

Az előbb soronként széteső gondolatokat itt gyengéd szálakkal fűzi
egygyé. A „bokros ormain” kifejezés szelidíti a szőlőhegy szigorú vo-
násait. Kimarad „a' száraz uton sűrű por kereng,” - mert ez túl hét-
köznapi /valószínűleg a költőt alkotásakor körülvevő környezet/. A ro-
mantikus „éjszak jégköre” kifejezés most már szíve szerint, sokat
sejtetőn zárja le a szőlőhegy leírását.

Világosan mutatkozik e javításokban a maga elé tűzött stiláris
cél: többet, szebbet, érdekesebbet, távolabbat mutatni. Az r-hangok
száma csökken, a simulékony j-hangok veszik át a szólamot.

1820-ból származik összevetésül a következő néhány verssora:

Zápor omlik, csapkod, és már

Szinte mindenem remeg;

Mégis ülök: a' levelkék

Hullnak, a' cserág suhog,

Vagy tövétől elszakadván

A' derékfa csikorog.

Én csak ülök. Majd ha ismét...

Az idézet 3. és 7. sorát így javította:

En bolyongok: a' levelkék...

.....

En csak andalgok. - Ha ismét.../A' gyötrődő, 1820. 23-29./

A költő itt is, mint az előző példában, új szerepet ölt magára, ez azonban még nem egészen a sajátja. Kedves botladozásai is arra vallanak, hogy a Kont első bevezetője esetleg még 1824 előtt keletkezett, azonban fontosabb számunkra a stílus és vele a tartalom fejlődése. A szőlőhegyről szóló idézetből végül is elmarad maga a szőlőhegy, amint a romantikus stílus, mondhatni, vérévé válik Vörösmartynak:

Hol a' magas hegy kéken áll, 's egyébkor

Szelid sugárral száll le a' verőfény,

Most fellegeknek ormán ül a' nap,

'S haragos szemekkel néz a' föld felé. /K₃ I.felv.7-10./

Lehet, hogy a tájra vonatkozó emlékképek, vagy a megírás helyszíne is változik /pl. Börzsönypuszta - Pest - Velence-Nyék/, feltűnőbb a távlat kitárulása, a távoli kék hegy, a magas felhő-orom képe. Az első változat két megszemélyesítését is /"barna felhők várják a napot - hideg szelet hajt éjszak jégköre"/ átalakítja Vörösmarty. Egy biztos pont köré vonja össze, egyetlen megszemélyesítéssé, elhagyva egyúttal a korai romantikus "éjszak jégköre" kifejezést. A változat három alakjában egyenletesen halad a szorosan összefüggő kifejezés felé. Ezzel bizonyítja, hogy a javítások során világosabban látja egész műve célját, értelmét. Az egész idézettel a meleg családi jelenet ellentétét teremti meg s adarab kezdetén túl, itt "haragos szemekkel" tekint az elkövetkező eseményekre.

Julia és Vajdafi jelenete

Julia, kinak nevét Vörösmarty alighanem a Romeo és Julia hatása alatt választja, irodalmunk egyik legszebben rajzolt, megelevenített nőalak-

ja. Bucsuzása a Csongor és Tünde legszebb jeleneteire emlékeztet.
A leányt ifjúsága virágában ismerjük meg, mintha saját szerelmének,
Etelkának kedvességét, játékosságát, szépségét írná le:

Vajdafi Leányom, én megyek, légy a' ház' asszonya...

Julia

Légy nyugott

Atyám, parancsod teljesítve lesz.

A' házra úgy vigyázok, mint szememre,

'S szememnél inkább, édes kis magamra.

'S ha érkezel, mind sorra elbeszólem,

Hogyan teszek majd.

Vajdafi

Hogy' gonosz leány?

Atyád' beszéde csak játék neked?

.....

Julia ...Milly csekély időt szabsz!

De jól van, a' csigának gyorsasága

Legyen lovászkod' minden izein, -

.....

Későbbben a' ház hangyaboly, magam

Cselédeimmel hangyanép, kemény

Munkánk miatt ház és kert nyögni fog,

'S megcsipjük, a' ki utban áll. Ha vendég

Talál beütni, rátartós, - nem is,

Ollyan leszek, mint változó szivárvány,

Melly mindeniknek másképen tűnik. /K₃ 375-429./

A kedves, hangulatos játék a szavakkal és a költői képekkel - egészen könnyedekké alakítják a jambikus sorokat. Játszi táncukban fejezik ki a költő szép emlékeit, közeli élményeit, amelyeket először a második kéziratban /1826-27/ fogalmazott meg. Ugy látszik Etelka alakja ölteti ezeket a részleteket. A zárkózottnak ismert ifju költő kitűnő megfigyelője az életnek.

Julia azért oly szép itt, hogy annál kárhozatosabb legyen elbukása. A lovagdrámák mintájára kell elvesznie. Zsigmond poroszói közül

Konrád, Vajdafi esküdt ellensége azzal áll bosszút az apán, hogy meggyalázza Juliát. Julia - Opheliaként - megőrül, majd belehal véletlen sebesülésébe.

A rémdrámáknak ezt a fogását Vörösmarty a szinszerűség nélkülözhetetlen kellékének tartja. Ezért Julia nem is vehet részt a darab eszmei harcaiban. El kell hallgatnia ott, ahol atyja vagy a király dönt. Az ifju Korpádi belészeret Juliába, bátyja volt jegyesébe, de szerelmével alig találkozik. Julia igazi helye atyjával szemben, a bujdosók oldalán lett volna. Bukása: Vajdafi tettének, a lázadók elárulásának - nem is szándékos feladásának - bosszuja, amit a költői igazságszolgáltatás alkalmaz. Nincs benne a történelmi eseményekben. Vörösmarty elégedettségét a megoldás felett, az bizonyítja, hogy Julia szerepén többé nem változtat lényegesen.

A dráma politikai tartalma

A bujdosók stílusának fejlődésére legszebb példák szorosan kapcsolódnak az eszmei tartalomhoz. A visszaesést jelző részleteket vagy kihagyta a költő, vagy epizódokká alakította. Az álmódosítás és ábrándozás korai szövevényéből már az első fogalmazás során a politikai, eszmei célok tapintásakor olyan életerő, düh és lázadás bontakozik ki, amely időnként félresöpri a korai romantikus kellékeket. Ezeket a példákat, műve eszméit követve, előttünk áll a költő saját korának is minden égető politikai kérdése a megyei ellenállástól a királyi létének vitatásáig és a tömegek szerepének nemesi felfogásáig.

Már az első változatban a királyné halála utáni zavaros helyzetben láthatjuk a főhősök bujdosásának okát. Egyes nemesek Zsigmondot nem ismerik el királynak.

Kont Hogy a királyné meghalt, sok nemes

Zsigmondot Urnak meg nem ösmeré,

Zsigmond ezekre vassal esküszik... K₁ I.felv.140-142.

A szilárd hatalom megteremtésének eszközeül a király a fegyveres erőszakot választja. Nagy Lajosra emlékezve leányát, Máriát is igen szerették a nemesek, de az idegen Zsigmond nem kellett nekik:

Kont 'S a' tiszta lelkü nagy Király után
Egy illy ember váz lett annak vejéből,
Hogy a' különbség lázadásba hoz,
ha szinte vasból volna is szivünk. K₂ I.felv.165-168.

Az ellenszenv növelésére később /1828/ még keményebbre fordítja a szót Vörösmarty, az alliteráció elrontásával példát ad egyuttal a szenvedélyesen romantikus stílusra: „Egy illy emberrém lőn annak vejéből,/ Hogy a' különbség lázadásba hoz, / Ha durva kőhöz verne is szivünk.” /K₃ I.felv. 146-149./ A lázas szó említése is itt fordul elő először, s ugyanakkor a lázadás magyarázata. Az indok fe lületes, mintha külső után ítélne; erre csak a dráma egésze adhat feleletet.

Kont és Rózsa beszélgetésében a költő így keresi a bosszu-gyújtó kifejezéseket, és írja le töredékesen a bujdosók csoportosulását:

Kont Egy kis sereg jár pusztá földéken,
Kerüli a' boszus Király' hadát,
inségben él, 's reménye a' halál,
őket kegyetlen hajduk üldözik,
<Jószágaikban a' füstfellegek>
~~XXXXXXXXXX~~ <emelkednek,>
<Hajlókaikból rut füstfelleget,>
<'s kedveltek jajhangját vad szelek>
<hajt>
Nézd a' sebes szél bus füstfelleget
'S jaj hangot hajt a' bujdosók után:
fiaik jaj hangja, 's házok' füstje az!
<mert a' poroszló mindent össze gyujt> K₁ I.felv. 151-

A gyűlölet-keltés szavai ~~még~~ nehezen tolulnak tolla hegyére. A király szót még nagybetűvel kezdi. Nem szakad el a nemesi környezettől, itt is a nemesi sors felett sajnálkozik. Célkitűzésében azonban ez a harc is már messzebbre mutat, s a költőnek ~~már~~ éreznie kellett, hogy saját korában a nemesi érdek az egész nemzet érdekeihez kötődik.

Még érdekesebb az ellenállási követelés botladozó kifejezés-kérésé az első kéziratban, ott, ahol Zsigmondról és bérenceiről szól:

Kont

Elejbe állok, villogó vasam
szakaszsza ketté véres utjait,

< 'S ha fölkiáltja >

< Lédőlnek, a' halálra esküszöm, >

< ledőlnek 's >

< 'S még Zsigmond parancsoló szava >

Zsigmond aztán parancsolhat nekik,

de a' halálban egy sem hallja meg... K₁ I.felv.165-168.

Ezekben a botladozásokban már készül az oly kitörésekre is, amelyekben már a király veszte a legsürgetőbb követelés.

Jellemző Kont gyengeségére és ingadozására, hogy Vörösmarty a főhős helyett más bujdosókkal, az egyéni sérelme miatt fölkelő Korpádival és az egész nép érdekében vivódó Laczfival mondatja ki a szenvedélyes követelést:

Korpádi Zsigmond Király rémitő képedet

látom tehát káromban mindenütt?

Hol a' romlás, 's halál uralkodik,

ott kell nevednek lenni...Még talán

Talán egyszer tőled megkérdehetem,

hová tetted bátyámat.

Laczkovics

Ugy bizom

én is, hogy egyszer megkérdehetjük azt.

Nézd mind ezek kész ellenségei,

's az ország teljes, még csak gyülni kell,

's Zsigmond leszáll, ha vérrel is,...leszáll.

K₁ II.felv.79-88.

A király felelősségre vonásának első követelése egyuttal a régi országgyűlésre /Zsigmond-kori/ és az 1824-ben követelt, leendő országgyűlésre /1825-27/ utal, s ezzel a törvényes változtatások lehetőségére.

Kont ilyen példákat követ, amikor a bujdosókhoz maga is földönfutóként csatlakozik. A további idézetek bizonyítékok arra is, hogy a dráma az álmodozás romantikája mellett a szenvedély romantikáját is egy időben fejezi ki, Vörösmarty költői fejlődésének már e korai szakán.

Családja elmenekült a király haragja elől, Kont, pedig rátalál igazi fegyvertársaira, a bujdosó nemesekre:

Laczkovics Esküdjél hozzánk, 's le lesz
fizetve tartozásod.

Kont

Embere

voltam szavamnak mindig; esküvés
nélkül ma is megállom azt, ne félj.

Laczkovics

De hát ha ollyant mondok, a' mire
remegnek a' gyávák 's hajszálaik;
borzadva vissza huzzák lábokat;
ollyant, mitől az ész elrettenik,
's csak a' merészsí^Yz^Yiv tud megállani?
akkor még is megesküszöl nekünk,
Hogy a' Király már többé nem Király,
mert nemzetünknek gyilkolója lett. K₁ II.felv.154-

165.

Laczkovics utóbbi szavait Vörösmarty a második kéziratban, a javítások során megjelöli, mellőírja: „Ez megmarad”

Az előkészítő sorok hosszadalmassága az eskü borzalmasságát jelzi és azt, hogy a költőnek is nehéz vívódás hozza meg a gyűlölet és a

bosszuállás kifejezéseit. Mégis megfigyelhető, hogy az esküszöveg támadás a költő-korabeli király ellen is. Az idézet így folytatódik:

Hogy ő ha csak lehet, le száll,
ha vérrel is, le száll kezünk miatt,

Hogy őt csatáin nem védelmezed,
's a' kit találsz mind arra biztatod,
hogy őt gyűlölje, és üldözze, mint

Ő is gyűlöl, 's üz, kerget minket is. K₁ II.felv.165-169.

A négy utolsó sor javítva, majd végleg törölve olvasható a K₂ 25.lapján

Feltűnő irói tett ez az ifju Vörösmartytól. Ezt az erőt csak az 1823-as események adhatták neki, az az összeforrottság a köznemesi ellenállással, amelyről Perczel Mór írja, hogy Perczel Sándor háza 1822-23-ban a megyei mozgalmak központjává vált: „...másoltuk Vörösmartyval a nyitrai, barsi, zalai, borsodi feliratokat...” /Perczel M. Emlékirataiból, Vasárnapi Ujság 1868. 3-39./

~~Feltűnő irói tett~~ Kont válasza a fontolgatva hevülő ifju Vörösmarty meglepő fellángolását is kifejezi - oly közelinek rajzolja Kont jellemét a sajátjáéhoz.

Kont Jól van, legyen hát rajta esküvésem,
Fogadd te el magasság' istene,
's ronts el, ha máskép érezek, kezedd el.
Gyűlölséget nem olly igen nehéz
eskünni ott hol a' keservemen
bántott szivet gyűlölség tölti el. K₁ II.felv. 170-

175.

Az előbbi idézetek feltűnő stílusjegye az erőt, elszántságot kifejező népi kifejezések használata. Itt a költő eltávolodik az egész dráma költői nyelvétől, nyelvi romantika helyett a gondolat romantikája uralkodik, benne a népnyelv élőbeszéde: „Voltam szavamnak embere mindig... ma is megállom azt... legyen hát rajta esküvésem...mitől az ész elrettenik, „ csak a merész szív tud megállani...”

A drámai, szenvedélyes nyelv a jambikus verselés sodrában erőteljesebb, kifejezőbb, megrázóbb - tehát kiválóan megfelel a drámai előadásmódnak. Hangzatos szóismétlései már egy előadás színészi megoldására utalnak. Vörösmartynak már itt fülébe cseng utánozhatatlan pátosza: „De hát ha ollyant mondok...ollyant, mitől az ész elrettenik...” s a fokozódó ritmusba belevág a forradalmi követelés: „Hogy a' Király már többé nem Király...Hogy ő, ha csak lehet, le száll, ha vérrel is le száll...Hogy őt csatáin nem védelmezed...” s a körmondatot lezáró, szenvedéllyel fokozott, majd megnyugodó kifejezések: „hogy őt gyűlölje, és üldözzé, mint ő is gyűlöl, s üz, kerget minket is.” A felsorolás, és a kötőszóismétlés fokozza az idézet hangulati, felrázó értékét, már közelíti a nagy költemények dinamikus szóismétléseit, ahol ehhez a költemény történelmi, dicsőséges képsorozata járul. Ez abból a romantikus pátoszból fakad, amely egy barátok előtti felolvasás sikereire is építi a költemény hatását. A dráma pátosza ugyancsak az előadás lehetőségéből alakul ki, majd ölt alakot ennek a műnek sajátos, kétarcu történelmi levegőjében.

Vörösmarty a valóságos életből vett szavait, eszméit a színészek hanghordozására, sőt taglejtésére építi. Mindezt a költő minden nagyhatásu költeményére nézve is igazolni lehet. Maga is szívesen és sikerrel szavalta költeményeit. A' bujdosók egy-egy készülő részletét is előadta barátainak. Bajza jegyezte fel A' bujdosókról Toldynak írt levelében /Pest, Martius 21-d. 1830.“ „...Vörösmarty Salamona és Kont-ja /ez utolsót ugyan csak néhány scénájiból, mellyeket Miska felolvasott, ismerem/...”

A népi kifejezések, párosulva az itt már felébredő nagy költői erővel, újabb bizonyítékai a Kont időszerűségének. Ez a mű a mult tapasztalatain az 1824-es jelen bünei ellen, Zsigmond helyett Ferenc király és a Szentszövetség elnyomó rendszere ellen lázad. Köveszük tovább a most tulzásig menő gondolatsort. Az eskü teljesítését Korpádi

egyéni módon akarja megoldani. Nekivágásában benne van a gyűlölet önkivülete, ennek költői megjelenítésében pedig a költő elképzelt álma. A Zsiond elleni nagy szenvedélyt csak I. Ferenc gyűlöletes rendszere kapcsán lehetett így újraalkotni.

Egyre fokozódó gondolatritmus mutatja be Korpádi önmagát is marcangoló felindulását, egyre újabb költői eszközök egyre nagyobb száma bevetésével. Mint harci jelenet - olyan ez a kép - amelyben még egyre gyülekeznek a „támadók:

Korpádi Zsiond! ha vörért kérem véredet,
 ha egykoron szemközt nem or gyanánt
 megállok ott, hol senki meg nem ó,
 ha vissza kérem bátyám' életét;
 huzd kardodat, más ott meg nem felel.
 's Ez meg lesz, és nem kereslek én
 mezőn, vagy élet oltó rejteken,
 nem! ott hol a' királyi büszke vár
 alatt lezug az országos Duna,
 hol zordon örök járják a' falat,
 és gyilkos éllel villog fegyverük,
 ott állok én meg, hogy ha véredet
 kionthatom, meglássák mindenek,
 hogy a' hegyekről ordításomat
 völgyek, mezők meghallják, és az ég
 ha vétkezem szakadjon ott reám. K₁ II.felv.230-245.

Ez a' részlet már az idősebb Vörösmarty nagyerojű, szenvedélyes képeihez hasonlít, de a fiatalság meggondolatlan tüzével. A Vörösmartyra később is oly jellemző drámai monológ szép példája. Fény-, szín- és hanghatások, szóismétlések, hang-ismétlések és nagy ellentétek útján kavarja fel a képzeletet, melynek hősi pátoaszát a megirt helyzet és szándék fokozza fel.

A költői tulzás egygyéfonódik benne az ifju Korpádi hatalmas beszszuvágyával. Ez ad hihető vonásokat a kitörésnek, egy ilyen cselekedet következményeit viszont a hagyományos nemesi királytisztelet szerint szólaltatja meg, ez már lelki furdalás. Ez mutatja meg Vörösmarty állásfoglalásának irányát is. Ugy érzi majd később: ezt kell megfékeznie, hogy műve megjelenhessék.

Korpádi monológját a költő a második kéziratban áthuzta, később ugyanitt újra kiemelte és melléírta: "Titkos szándékát jelenti." Vagyis szerkezeti problémát fedez fel: hiba, hogy Korpádi elárulja, mire készül. 1828-ban Vörösmarty már a kihagyás mellett dönt.

Vajdafi árulása

A romantikus szenvedély jelentős példája következik a drámában Vajdafi árulásakor. A várható cenzura miatt kihagyott részlet méltán emelkedik a shakespearei átok színvonalára. Laczkovics a bujdosókat meglepő fegyvereseket így fogadja:

Nah! hogy vasammal nem felelhetek.

De ti legyetek átkozottak oh zsiványok!

Mikor kel a' nap, és mikor lenyugszik,

mikor pihentek, és fáradtok, átkozott

legyen alattatok a' föld, és az ég

ne szánjon meg mind holtig titeket

Porotokban forogjon ostorul

az átok, és öljön meg újra, míg

ki nem fárad végképen rajtatok. K₁ IV. felv.308-317.

Mint a cséphadaró ver ez az átok, földet, eget hív segítségül. Pokolra a zendülés ellenségeivel! A köznemesi forrongás, a megyei ellenállás belül vívódó harcainak ez a levezetője Vörösmarty sajátos lelki életében. Ez fűti egyé az egész nemzet érdekeivel. Ez a költő fegy-

vere a megyei ellenállásban, mozgósító eszköze a szabadságért vívott harcban. A föld, az ég és a pokol a három nagy dimenziót jelzi a felháborodott lélekben, ezért a természeti képen kívül eső „ég” és „pokol” itt jól betölti az érzelmi vihar vad képét. E távoleső fogalmak az ellentétek méreteivel válnak fenségesekké.

Kont szerepe, ingata~~g~~ viselkedése

A nemesi hazaszeretet - lecsendesedve szenvedélyeiből - így szólal meg Kont virrasztásakor:

Kont Szépen ragyogtok szép hazám' egén
boldog világ' dicső csillagzati,
's a' melly uralkodik fényével rajtatok,
Az esthajnal' tüze nem ront el titeket.
Békével álltok, 's a' nagyobb megett
van a' kicsinnek utja, fényköre,
's ezer között csak néha vész el egy,
ha léte utját végig járta már.
Oh volna bár így itt is. A' nagyobb
hagyná ragyogni a' kicsint, 's együtt
csillogva járnák csendes utjokat.
Mi lennél akkor nemzetem, hazám?!

<De vége már. Csendünk elbujdosott>

<Még csak vágyni sem merünk a' jobbra>

<De vége, mindeneknek vége van.>

<Elmult hazánk jobb napja, mint>

<És így mi léssz még?>

K₁ IV. felv. 61-73.

A gyönyörű jelenetben a költő felhasználja már régóta összegeződő gondolatait a hazáról, amelynek sorsa ezzel az áhitott politikával ötlük fel benne: „~~Í~~ Oh volna bár így itt is. A' nagyobb hagyná ragyogni a' kicsint...” Ezek a sorok a drámára nézve Zsigmond és Kont

összebékéltetését jelentenék. Vörösmarty korára nézve olyan társállamot, vagy egymás mellett élést idéznek fel, amelyben megszűnne ugyan a gyarmati elnyomás, de nyugodtan telepedhetne a nemesi uralom a jobbágyságra. Meggyőzősen fejezi ki a költő osztályhelyzetét, amelyből még alig sejthető kiút. A jobbágyság szerepe kimaradt a műből, amint régi forrásműveiben is csak a nemeseké maradt fenn.

„Még csak vágyani sem merünk a' jobbra.” - jelentése szerint a belső hűbéri rendszer és a külső elnyomó hatalom gátolja a magyarságot a nemzeti önállóság megteremtésében. A Szentszövetség és a Habsburg-ház még megdönthetetlen erőnek tűnik, amely ellen a nemesség csak törvényes uton léphet fel, de ez nem fog eredményre vezetni. - Az egész idézet távol áll Zsigmond korától.

A' bujdosók legfőbb eszmei kérdése Kont jelleme, szerepe, ingadozása mélyén rejlik. A nemesség egy részének 1824-25-ös vak dühe, megfontolatlan tervei öltenek testet ebben az első drámaaváltozatban. Laczfi és Korpádi képviselik a tulzó álláspontot, őket egyedül a bosszu tüzeli. Céljuk Zsigmond „letétele” - ha kell, vérontás árán is. Korpádi egyéni bosszúból a király elleni merényletre vállalkozik.

Laczfi a segítségükre fegyvert fogó Kontot az első drámaszöveg szerint maga mellé tudja állítani, mivel Kont a királlyal személyes okból is összetűzött s családjával együtt földönfutóvá lett. Kont tehát itt még - gyűlölettel eltelve a király és kiszolgálói ellen - egyetért a lázadókkal. Biztonságba helyezi családját, majd csatlakozik a bujdosó nemesekhez. Csatlakozása után válik egyre nyugtalanabbá, ennek oka a szeretteiért érzett aggodalom. Igaza van Tóth Dezsőnek Kont következetlen jelleméről szólván: „Fenntartásai, habozásai, éppen mert forradalmi nyilatkozatait követik - utólagos fenntartásokká egyszerűsödnek, s következetlenné teszik jellemét, homályossá az írói szándékot.” /Vörösmarty Mihály, 1957. 46./

Kont Nekd való az álom, Laczkovics

Neked való a' nyugvás, nem nekem.

Vagy volt-e hölgyed, a' kit kölcsönös
kollámmal ég, 's föld fölruházva tett
karodba, kit, ha rádmosolyga, rád tekintve
világokért nem adtól volna, és
minden nagyért, melly eddig volt, 's vagyon
Egy ilyen Aszszony szült-e gyermeket,
mását szívének, 's a' te másodat? K₁ IV.felv.105-113.

Laczfi azonban nem hiszi, hogy csak ez tartaná vissza Kontot a teljes odaadástól. A következőkben Vörösmarty már készül egy új probléma felvetésére, a drámai cselekmény kibővítésére, és amint a végző megoldásból kitűnik: a nemesi ellenállás bírálata.

A királyról szólva, Laczfi ekkor így akarja megfejtetni Kont titkát:

Mi kell tehát? Kegyelmét kéred-e,
hogy mint ő, nyugton alhassál te is?

Kont Én, és kegyelmét kérni? Laczkovics
Mi szól belőled? Örög vagy bolondság?

Laczkovics Az ész, barátom, melly ébren vagyon. K₁ IV.felv.139-143.

A kísértő az elgondolt jövő képével még mélyebbre hatol Kont vívódó lelkébe:

Azonban eljár a' nap, 's a' miket
lágylva képzél, - vissza álmodod.
Ekkor követjő a' Király elől,
a' nagy vitéznek, titkon, 's nyájasan
békét ajánl 's onliti kedvesít.

Mink akkor a' sir, 's szégyen partjain...

Kont hevülten Hazudsz, hitetlén, ég, és csillagok

És vak éj is látja, hogy hazudsz K₁ IV. felv. 156-163.

Ez volna hát Laczkovics /Laczi/ szerint Kont álmodozásának tárgya: szeretteiért szőgyenletesen megegyezve a királlyal. A heves tiltakozásból sejthető, hogy Kont legszívesebben családjához mentené már magát. A sértő gyanu inkább a helytállás mellett erősíti meg lelkét:

...bár világok meghasonljanak,
nekünk kettőnknek, Laczi, nem szabad:

Csak azt ne kívánd, hogy nőm és fiam

Létemnek két, de gyenge részei

Mervadjanak-ki küszködő szivemből.

.....

Különben mindent. Tántorithatatlan

Megállom a' helyt mellybe tett boszum,

'S ha veszni kell, mint férfi úgy veszek./K₃ változatai

IV.felv.249-256. - Handbuch 355./ A történet nem esik még át nagyobb változáson. Ez mintegy 1828-ig tart, ekkor jelentek meg az előbbi idézetek a Handbuch-ban /Handbuch der ungrischen Poesie Herausgegeben von Franz Toldy. Zweiter Band. Pesth und Wien, 1828. 349-355./ a befejezettség látszatával. Az ott kinyomtatott részletek a harmadik kéziratban találhatók, de ezeket a szerző még terjedelmesen megváltoztatta és az előbb idézetteket teljesen elhagyta.

A kihagyás oka István vajda szerepének a darabba állítása /1829/ és ezzel Kont ingadozásának megokolása, amit az eddigiek nem tettek elég meggyőzővé.

Az összes eddigi változatok, többé-kevésbbé a nemesi ellenállás céljait követve, egyoldaluan az országos zendülésre, harcra hívták föl a nemeseket, s a jobb megfontolás csak Vajdafinál és az idősebb Garánál volt föllelhető. István vajda szerepe, amely képviseli Kontnak a darabban csak jelzett, egyéb főnemes társainál tett látogatásait is, a harmadik változat javításaiban jelenik meg. A pótlásul behelyezett nyolcadikes lapokon bontakozik ki teljesen a dráma eszméi megoldásának végleges képe, tehát az országgyűlés befejezése után.

Az új eszmei megoldás új szereplő megjelenésével és Kont nézeteinek megváltozásával alakul ki. Vörösmarty ekkor kénytelen az egész dráma szövegét felülvizsgálni és ennek megfelelően átjavítani.

A lezajlott nemesi ellenállási mozgalom kikényszerítette az országgyűlés összehívását 1825-re, de ott kiábrándítóan kevés eredményt ért el. Vörösmarty azok közé tartozott, akik csak az országgyűlés lezajlása után képesek átmenetileg elfordulni a nemesség mozgalmától. A' bujdosók végső kiformalása ennek nyomait viseli. A költő már hideg szívvvel von le következtetéseket abból, hogy a nemesi követelésekről a loyális főnemesség sorra lemondott.

A változás a II. felvonásban Laczfi és Kont első találkozásánál kezdődik. A kiadott szöveg /1830/ szerint Laczfi a bujdosóvá lett Kontot hiába hívja fel az esküre, amellyel Kont a király elleni zendüléshez csatlakoznék. Kontot elijeszti a bujdosók származás megjelenése, gyenge fegyveres ereje.

Kont Melly társaság ez/ mint ha száz halált

Látnék tanyázni puszta rom között.

Hah, Kont, jövendőd' képe, meg ne borzadj.

Laczfi felszólítja: „Esküdj barátunkká.”

Kont

Már az vagyok,

'S inség, halál barátim énnem. /A' bujdosók II.fel.
172-188./

A sorra érkezett csapások alatt tört meg Kont. Elvesztette várát, családja földönfutóvá lett, elestek vitézei a király büntető seregének megtámadásakor. Érthető ez a csüggedés. De miért nem csatlakozik Laczfiékhoz? Mert ez nem az ő pártja.

Kont Isten veled, bajtárs, én pártomat

Fogom most fölkeresni utamon,

'S ha látni vágysz, tudod lakásomat. /Uo.197-199./

Az első felvonásban arra a szomszédi frigyre hivatkozott, amely őt Laczfi birtokának pusztítói ellen kötelezte. Most maga is ilyen se-

gitségre számít, seregekkel rendelkező nemes barátaira.

Kont Uton van a' baj, 's a' sor társimon;

Bezörgetek nyugalmok' ajtaján,

Viseljék Ők is köz baj' terheit. /Uo. 162-164/

Laczfiók tábora erőtlén, ezzel nem lehet a király további csapatait legyőzni. Kont első utja Simontornyára vezet István vajdához, akiben nem nehéz felismernünk Vörösmarty korának nagybirtokos nemesét. Ez ~~xidá~~ vidám és boros beszélgetések, lakomák közt nagy hangon foglalkozik az ország dolgával, mellét veri nagy hazafiságában, de ha tette körül a sor, nem segít bajbajutott társain.

István vajda kitörő örömmel fogadja Kontot, a jó cimborát, vadászó és mulató társát, nem akarja észrevenni komor arcvonásait.

Kont Te ünnepet, te kedvet emlegetsz,

'S vadászatot futamló őzek ellen,

Mig a' hazában harmincz fő nemes ház

Földönfutóvá lesz, 's vadak helyett

Embervadászat dul kegyetlenül.

István Való, való, az sajnos vesztesség,

'S ne hidd, hogy rólok elfeledkezém.

De hát azért, hogy őket sors veri,

Magunkat önként földhöz verjük-e?

Nem, Kont, azt nem kívánja senki is,

Az ország' dolga; a' gyűlés közel van,

'S ott szóba hozzuk azt is; veszszek el,

Ha szóba nem lesz hozva általam. /Uo.255-267./

Vörösmarty korának nyelvére fordítva: István vajda az a birtokos nemes, aki a legnagyobb sikernek könyvelte el a kivivott országgyűlést, s minden baj megszüntét, vagyis a birtokosok jogainak biztosítását várta tőle.

Kont válasza a harciasabb ellenállóé, aki az elszegényedett ne-

messég oldaláról nézve az önállóbb nemzeti politika, a teljes nemzeti szabadság kivívását követeli, s csatlakozása a főnemességhez most szenvedni el első kudarcát.

Kont Gyűlésben bizol? hát felejtet-e,

A' mit beszéltünk, még nem olly igen rég,

Hogy a' gyűlés már többé nem gyűlés,

Hogy, a' mit végez, végbe nem megyen,

'S csak kard az, a' mi dolgunkon segít? /Uo.268-272/

István vajda azonban még tul erősnek találja a király és a Garák fegyveres erejét.

István A' mit hiába bánunk, hagyjuk el

A' bolygók' sorsát boldogabb időre.

Nem késik az, de várni kell reá. /Uo. 303-305/

Várát ajánlja menedékkül a bujdosó Kontnak, de ez sértődve elhagyja csalódása színhelyét. A vajda csak most veszi komolyan a dolgot. Budára készül, az országgyűlésbe, hogy ott főnemes társaival fegyveresen vegye rá a királyt: adjon kegyelmet minden bujdosónak. Ugy véli, hogy erejük láttán Zsigmond nem utasíthatja el kérésüket.

Igy készül az országos sérelmek orvoslására a nemesi mozgalom Zsigmond korára áttett vezető pártja, Kont keserű csalódása és Vörösmartynak a főnemesség megalkuvásából eredő kiábrándulása között sok a közös vonás.

A nemzet ébresztésére a Zalánban vállalkozó költő itt is a „várni kell” politikának bírálója.

Kont ezután újra családjá menedékébe vágyódik. A harcban s a politikában csalódott férfi most befelé fordul, saját szerettei, között kíván elbujni, hogy nagy álmai pusztulásán tépelődjék:

Egy ut van hátra, azt még megteszem;

'S ha ott sincs semmim, akkor veszszen el./Uo.III.felv.
109-110./

Kont már csak Rózsára és Imrőre gondol. Aggodalma az ő buvóhelyükre vezet. Hajlóka közelében Csókától megtudja, hogy övéi jól vannak, s mielőtt meglátná őket újra, Laczfival találkozik, aki sebesülten is erős lélekkel biztatja Kontot a végső harcra. Itt mutatkozik meg Kont ingadozásának egy fontos vonása. Mit ér a további harc, ha nincs igazi nagy erő a győzelemhez? A tapasztalt hadvezér szólal belőle, aki seregek nélkül nem vállalkozik a harcra. Így kezdődik vitája Laczfival:

Laczi Ön meghagyásod, hogy, ha kellni fogsz,
'S az óra eljő, itt keressetek.

Kont Oh, vége annak, Laczfi: búni kell,
'S ez minden, a' mit józan ész tehet. /Uo.III.felv.
594-597/

Kont lelkiállapotának rajzában most a reménytelenség és a hazafi bánata következik:

De jer lakomba, véred elpatakzik.

Laczi Hadd folyjon, a' magyar nem drága vér,
Vizet kevertünk hozzá, és azóta
Fel nem loboghat, mint a' tiszta láng.../Uo.598-601/

Rövid pihenő után a sebesült Laczfi elmondja híreit. Kont itt a két tábor, a főnemések és a bujdosók között áll társtalan. Kihűlt szívvél hallgatja Laczfi ajkáról a zendülők tervét.

Laczfí
Királyt kerestem, Kont, 's találtam is.
Királyt, barátom, a' ki mint magunk
Törvény alatt lesz, 's úgy uralkodik,
Nem mint veszélylyel járó üstökös;
.....fejdelemnek Lászlót meghívók.

Kont

Ei jobb hazánknak? a' kérdés csak ez; /Uo.III.felv.
704-754./

Kont mérlegelése szerint László gyenge, élettelen, akkor már inkább Zsigmond maradjon, mert "harczra temett és parancsoló." A gyenge

király mellett az országra csak a belső harcok várnának.

Kont

Jobb a' kisebb a' két gonosz közül,

.....

De mellyik az, mi a' kisebb gonosz,

Előre mellyikünk mondhatja meg? /Uo.III.felv.799-802/

Kont, akit már üldöznek Zsigmond hajdúi, mindent feledve, hazája sorsán töpreng. A bizonytalanságot, mint tudjuk, a társatlanság okozza számára. Csatlakozását az erőtlén csoporthoz a még erőtlenebb király behozása is gátolja. Gyenge király mellett a haza csak újabb vérontásokra készülhetne fel. Hiszen az új király is elfordulhat majd a bujdosóktól, ha hatalomra jut.

Kont szerepéből kiütözköznék a költő saját tépelődései. A nemesi mozgalom kiábrándító kudarcai után egy újabb és erősebb támdót sejt a népben, amelynek fölkelése - hiszen volt rá példa már - elsöpörheti a haladó nemességet is:

Ha fölkel a' nép' lázadó haragja,

Negrázza régi alkotmányait,

'S a' fő gonoszt, mint terjedő fenét,

'S gyógyithatatlant, vassal irtja ki:

Kár vagy haszon, magúé, türje el. /Uo.812-816/

Kétséges azonban, hogy mit ért ekkor Vörösmarty "nép" alatt. Valószínűleg a nemességhez közelebb állókat, amint ezt Csóka szerepében is láthatjuk. Másrészt a régi alkotmányra hivatkozása arra vall, hogy nem tud és nem akar szabadulni a nemesi világnézettől. A népi felkelést kívülről szemléli, és rokonszenve csak a nép nagyságának megpillantásáig terjed, elbukása felett nem érezne különösebb megrendülést.

Saját osztályának, a nemességnek hibáit kiméletlenül bírálja el:

Kont

De átkozottabb ördögöt pokol

Nem küldé még fel, mint az ollyanok,

Kik a' talán jól nyugvó nemzetot

Felháborítják, rá fogják, hogy ég,

'S hogy o' tüzet csak vér olthatja el; /Uo.817-821/

Az olyan pártütés, melynek vezetését a nemesség vállalná és hibás célkitűzéseivel nem szolgálná az egész nemzet javát, fölöslegesen dülne föl a haza békéjéért. Osztálya vezető szerepét feltétlenül elismeri ezzel, de súlyos felelősségére is emlékezteti, amellyel a nemzetnek tartozik. Jórészt olvontan ugyan, de így merül föl Kont és Laczfi ellentétében a Vörösmarty korabeli nemesség és nép ellentéte is.

A lehetséges kudarc egyelőre elriasztja Kontot a bujdosókhoz való csatlakozástól.

Megeshetik, hogy győzelmi után

Sebben halunk, 's a' ránk bizott haza

Gyámvesztve szemfödélül dől reánk. /Uo.834-836/

Vörösmarty kétségei tovább vitáznak Kont és Laczfi párbeszédében:

Laczfia' halálos alvót, a' hazát,

Az egy két rendület nem dönti meg,

Felrázza inkább, 's ujan élteti. /Uo.846-848/

Kont kételyeit ez nem oszlatja el. Hasztalan szól Laczfi Kont hiúságához is:

Hiába biztam, hogy vitéz neved

Védszó gyanánt fog köztünk zengeni

'S rövid coatánk lesz, hol te vagy vezér. /Uo.865-867/

Kont újra megjelöli reménytelensége okát családjában és a gazdag nemesek hűtlenségében, majd végső válasza ez:

Nagyj csendesebb órában vőgzenem:

Elszánt vagyok bár veszni, 's veszteni,

A' jobb ügyért nem zenyho még karom. /Uo.886-888/

Reménytelenségre csak orvosság lehetne a harc vállalása a bujdosók

oldalán. Ez lehetett az oka, hogy Kontot a IV. felvonásban más a bujdosók táborában látjuk. Ép karddal, de megtépázott lólokkal, reménytelenül virraszt társai felett:

Tudod, bizalmasan nem volt, hogy jövék...

.....

Az állat is, melly bár üldöztetik,

Hű a' tanyához, hol kedvelti vannak,

'S hunyó erővel értök harczot áll,

En elhagytam azt ok - 's reménytelen...

.....

Szavadra biztam, Laczfi, sorsomat

Először életemben más' szavára... /Uo.IV.felv.234-267/

Ezzel térne aludni Kont a döntő fordulat előtt. A csatlakozás utáni tépelődései azt árulják el, hogy csak a fegyverét hozta a bujdosók közé, de nincs meggyőződve a további harc helyességéről. Ekkor jelenik meg Vajdafi, lefegyverzi a sérült Laczfit, s megkötözteti a nemeseket. Vajdafi lelkesedve hozza az "eredményt", amelyet István vajda és csoportja a királlyal szemben az országgyűlésen vivott ki. István vajda szerepe itt érintkezik Vajdafiéval. Lényegében egyirányú állásfoglalást képviselnek: kiegyezést a király és a bujdosók közt. Vajdafi nagy érzelmi hatást készít elő a bujdosók látszólagos keletkezésével, erőszakos fellépéssel, hogy azután kötéllekeik feloldásával bizonyítsa jóakarátát. Ilyen előkészítés után nagyobb megértést vár saját szerepe iránt, s a királyi kegyelem kiirdetését is ünnepelesebbé teszi, csak így sikerülhet Kont megnyerése. Kontot Laczfi elgondolásaitól kell megszabadítani. Midőn Kont ~~az~~ átkok között fogvert emel rá, akkor áll elő Vajdafi a jóhírral:

Vassal kívánt eldulni a' király,

De józanabb szándókra bízott.

Többé nem óhajtott vért, és esküvel

Fogadta, hogy kegyébe vesz megint... /Uo.IV.felv.354-357/

A megriadt Laczfi csalásnak nevezi mindezt, s csak a harcot találja most is kiutnak. Vajdafi erre eltávolítja Laczfit, és feloldatja a megkötözötteket. Kont most már elhiszi Vajdafi igazát, s amikor megtudja tőle, hogy családja rejtekét is felfedezték, megtörve teljesen Vajdafira bizza magát. Laczfi sejtelte azonban mégis igaz, a csalás megtörtént, függetlenül Vajdafi jóhiszemű eljárásától. A IV. felvonás és az V. közötti éjen - amint később megtudjuk - az ifju Gara érkezik a táborba, s az alvó nemeseket megkötözteti. Így hajtja őket Budára. Ifju Gara, törtető terveinek megfelelően, Zsigmond csapdába ejtő tervét hajtja ezzel végre, a királyi elismerés reményében áll bosszút a nyakas nemeseken.

Kont vádjaival indul az utolsó felvonás. Nem hiszi, hogy Vajdafi ne tudta volna előre az ifju Gara szándékát. Most kétség és remény után újra megalázva még egyszer meggyőződhet Vajdafi ártatlanságáról, de már késő. Többé nem menekülhet végzetétől, amelyben Vajdafi a maga külön tragédiájával osztozik. Kont dühe most már az igazi bűnösök, az ifju Gara és a király ellen fordul. Átkai nem hatják meg a cinikus törtetőt s a bujdosók makacs hallgatása a királyt is csak a teljes bosszura tüzei. Ifju Gara szentelen és becsmérő felhívásaival elérte célját. Kont és társai nem kérik a királyt kegyelmét. Dacos, hallgató ellenszegülésük elősegíti ifju Gara érvényesülését, s betöltik Zsigmond kívánságát, a valóban következetes királyi bosszút.

A jószándéku Vajdafit és az aljas ifju Garát egyaránt felhasználni tudó királyi mosterkedés, de főként a harminckét nemes kivégzése, készíti elő Zsigmond bűnhődését.

István vajda későn érkezik a kivégzés színhelyére, már nem mentheti meg a bujdosókat és Kontot. A királlyal való kiegyezés politikájában csalódva, teljes dühvel fordul most Zsigmond ellen. Legfőbb sérelme azonban a törvénytelenység:

Igy, onnyi népet, onnyi fő nemest

Országbirálat nélkül veszteni!

.....

'S ilyen kegyelmet ad-e ő? de jól van,

Reszkessen, ön várában lássuk őt,

'S ezt számon kérjük, vérrel is, ha kell.

.....

Utánam hát, 's kiáltsa mindenik:

Haljon meg, a' ki törvény ellen öl. /Uo.V.felv.797-815/

István vajda ezzel már-már Kont eredeti céljaihoz csatlakozik, sőt közeledik Laczfi tulzó álláspontjához is. Katonái ólén benyomul a királyhoz, ~~is~~ s így éppen Laczfi gyilkossági kísérletét, a tulzó nemesi bosszu végrehajtását akadályozza meg. Velük együtt érkeznek a Garák és a "váراسi népség". Gara nádor fellépése megakadályozza István vajda és hiveinek tervezett cselekedetét, akik a királyt és ifju Garát is megölték volna. Náadori fellépése és közvetítő ítélote megváltoztatja a helyzetet. Gara nádor most - e fordított helyzetben - a király megmentője lesz, hogy több vér ne folyjék. Vörösmarty drámájának 1828 utáni végleges alakja tehát a királlyal történő megegyezést hangsúlyozza István vajda, Vajdafi, s végül Gara nádor szerepében. A tulzó, a nemzetet károsító nemesi felforgató törekvésekkel szemben a törvényes, viszonylag békés utat követeli, amelyet néhány tulzó nem tehet véres, szenvedésekkel teli jövővé. A nép lehetséges forradalmi fellépését is megcsillantja, majd kísérletképpen a váراسiakon bemutatja elképzelését a tömegek szerepéről az ilyen eseményekben. Ezekből az tűnik ki, hogy a nép haragjának beteljesülése éppoly távol esik, mint a zsigmondkori váراسi lakosság megmozdulása az igazi felkeléstől.

Kont ingatag viselkedése, amely a végleges kidolgozásban a nemesiség mozgalmából kiábrándult vezető férfiu érthető habozására hasonlít, a változatokban nem kapott megnyugtató megoldást a király és fegyvereseinek leverésében. Azért nem lehetett ez Vörösmarty számára meg-

nyugtató, mivel saját korából vett politikai tapasztalatai szerint a nemesség nem egységes és nem jelent egyet a nemzettel. A megtorlások terve és a fegyveres fellépés tulzónemesi követelése a lázba jött köznemességre, a megalkuvó egyezkedések pedig a saját osztályukat is elnyomó főnemességre jellemzők.

Vörösmarty, amíg a nemesi ellenállás sikerében bizik, meglepően szenvedélyes stílusával kifejezi romantikus vágyát a nemesi "ősi dicsőség" felelevenítésére. Ez maradt meg az I. felvonásban, ezt ejti el a II. felvonástól kezdve.

Az ellenállási mozgalom valódi céljainak lassu felismerése idején a költő stílusa álmódzó vonásokat ölt. Kont habozását az első két változatban főként a családi érzelmek és az egyéni büszkeség okozza. Amint Tóth Dezső írja /Vörösmarty, 1957./, leglényegesebb oka jellege következtlen rajzának az, hogy fogadkozásait és tetteit követik kétkedései és nem megelőzik.

A végső szövegben Kont habozása már a bonyolult politikai helyzet teljesebb felismeréséből következik. Vörösmarty itt kifejezi a nemesség árulását és az országgyűlés kudarcában a nemesség mozgalmának kudarcát. Ez a fordulat Laczfi és Kont politikai jellegű vitájában a stílus újabb, racionálisabb változatát hozza magával. Kont csökkenő szenvedélye a jövő felismerésével párosul.

A dráma befejezésének változatai

Amikor Kont társaival együtt, kinezva, meg nem hajolva Budán Zsigmond tömlöcébe kerül, bucsuzása asszonyától és kisfiától újra elhozza a nagy pillanatot: beszélnie kell az elnyomókról. Vörösmarty ^{már 1825-} ~~1828-29-ben~~ így mutatja be a hűbéri társadalom felső rétegét/ Rózsát, feleségét fogadva tömlöcében/:

Jobb sorsra méltó, hát te is lejössz,

hogy a 'setótság' országát, hogy a'

halál' fiát meglássa még szemed.

Nézd a' kemény bolthajtást, a' fölött

fény, és dicsőség tart kevély lakást.

Ott fondor, és hatalmas emberek

Uralkodnak, 's tapodják társokat. K₁V.felv.402-408.

E sorok a Garákat, a főnemeseket teszik felelőssé. Aki parancsol nekik, a király, a régi bálvány, Kont lelkében - akárcsak Vörösmartyéban - már ledőlt, s társaiért és a nemesi igazságért bátran vállalja a halálbüntetést. Kisfiára a haza szeretetét hagyja örökül, hozzáfűzve, mi a magyar és mit jelent nemzete.

Kont Magyar vagynak hát, 's mig e' hazában élsz,

nagy átkom nélkül más nem is lehetsz.

Azért jegyezd meg, a' mit most beszélek,

Imádj Istent; de embert ne soha.

Élj a' hazáért, és ha halni kell

halj a' hazáért, a' becsületért

's az igazság előtted mindig szent legyen.

Ha kérdés támad két nagyok között,

Első a' nemzet, aztán a' Király,

mert nemzet nélkül nem lehet Király,

Király nélkül lehetnek nemzetek. K₁V.felv.500-510.

Mint a családban kapott és továbbadott tanítás, nyer kifejezést a hazaszeretetnek ez a néhány szabálya. Az utolsó négy sor feltűnő követelést fejez ki, távolabbról a francia forradalom hatására ~~utal~~ utal: ez még a költő apjának tanítása lehet, s ezeket Vörösmarty - a cenzurára készítve elő művét - a harmadik kéziratban elhagyta.

A' bujdosók befejezésén Vörösmarty 1824-25-ben, 1826-ban és 1829-ben, két-két alkalommal dolgozott, mindhárom kéziratban. /A második kézirat e része átkerült a K₃-ba./ A befejezésnek tehát négy változata van: egy-egy első fogalmazás és ezek egy-egy átirása. A feltűnő el-

térések újabb lényeges vonásokat mutatnak meg Vörösmarty drámairói fejlődéséből.

Az első változat - Shakespeare példájára, III. Richárd lekifurdalásaira emlékeztet, még eléggé szentimentális felfogásban. Ez a leg-egyszerűbb, de a legkezdetlegesebb megoldás is. Benne még jele sincs a király személye elleni fellépésnek.

A második változat javításaiban a költő Laczkovicsot már merényletként állítja szembe a királlyal.

A befejezés első változatának szereplői mindössze Vajdafi és Zsigmond. A király nem volt jelen Kont kivégzésénél. Most Vajdafit kérdi, ennek kitérő válaszától egyre ingerültebben:

Zsigmond Meg akarsz-e ölni, mondd el mit beszélt?

Vajdafi Azt mondta nem kell őneki szemfödél.

Ezereszer látta ő már a' halált,
megnézi most is, és nem rettenik.

's Na majd halálod eljő, bár te is
ugy merj szemébe nézni. Így beszélt,
's borzadva vágott hozzá a' bakó.

Zsigmond Kevély ember!...De most már vége van...

Nah! hallod azt a' jajgatást?

Vajdafi

Nem én.

Tán csak füled csendül.

K₁ V.felv.768-778.

Zsigmond képzelődése a lelkiismeretének játéka. Attól tart, hogy halála előtt szörnyű álmai lesznek. A fordulat igen gyors, a két sor szinte ellentétes: Kont "kevély ember", elpusztulásának csak örvendhet Zsigmond. Ez a vég királyi hatalmának erősödését jelenti. Ekkor hirtelen belényilall a nem halott jajgatás. Befejező szavai panaszosak:

Hiszen magam vagyok már most is. Elhagyott

A' Nádor, a' nemesség elhagyott. Uo.788-789.

Az első változat további része törölve. Abban Vajdafi szerepe a bővőbb lett volna. Erre az egyetlen megmaradt hívére támaszkodva, Zsigmond megtört, látomásokkal viaskodó emberként hagyná el a színt, mint Lear végleg a királyi házat. Az első változat egyetlen fordulata: az aggodalmas kíváncsiságában vergődő király rádöbben, hogy Vajdafi kivételével magára maradt, s a lázadás megtorlásával nem érte el célját, hatalma megerősítését.

Talán azt a költői feltételezést jelentheti ez Vörösmarty korára nézve is, hogy a király még belátja egyszer hibáit s önként jobb politikára tér át, a nemesség egészére támaszkodva. 1826-27 fordulóján ez a felfogás szertefoszlott. A jellemrajz szempontjából ez a jelenet a király leki összeomlását tartalmazza, így a tragédiában Kont és Zsigmond ellentéte gyengül.

Az első drámakéziratban olvasható a második befejezés-változat is. Itt eggyel több szereplő van: Laczkovics is fellép. A kivégzés után a király mellett először itt is csak Vajdafi marad. Zsigmond az elhagyatottság nyomasztó érzése ellen királyhoz méltón kísérli meg a védekezést:

Zsigmond /Vajdafihoz/

Ősz ember, én elrontlak téged is, ha
ha mindenekben szómat nem teszed.

Menj fegyverest hozz, és fegyvert ide!

/szünet/

Hah! hol vagyok! hová lett Vajdafi?

forró fejem, szívem kopogva ver,

Zugó malommá változott fülem.

Magam vagyok, 's a' tenger forr körülem.

az ádáz népnek omló tengere.

Laczkovics jó, letépi kötését, 's kardot ránt.

Kigyó! kezemben vagy most, vedsz el, és

bűnöd diában hagyd itt éltedet.

/A' Király letérdel, 's égnék emeli kezeit/

Laczkovics Istent imádsz? no hát imádd csak őt,

/beteszi kardját/

orozva én nem öllek meg; de ha

hamisan imádkozol, ne láss több jó napot,

ragadj a' földhöz, úgy mint vagy, 's mohón

egyenek föl onnan a' vad állatok.

/A' nép' zugása közeledik, rettenve föl ugrik a' Király,

's Laczkovics elsiet. Az alatt lefordul a' Kárpit./

K₁ V.felv.797-811.

Vörösmarty a Hamlet hasonló jelenetét követi /az imádkozó Claudiust Hamlet nem bántja/ a második befejezés-változatban. Még van egy embere Zsigmondnak, aki előtt bátornak és főségesnek kell mutatkoznia. Vesztére, meggondolatlanul ezt is elküldi. Gyöngeség lepi meg, s az ádáz nép bosszuja elől nem tudja hová legyen félelmében. A kardját rántó Laczkovics átkot szór rá és otthagyja. A nép zugása közeledik. A bosszút ekkor még a népnek, a várasiaknak tartja fenn Vörösmarty /1824-25/, de előbb a függöny lehull: ez a jövő titka. Elgondolkodtatni kívánja az olvasót, a nézőt: találja meg maga a király bűnhődésének módját.

Ez a változat már messzire mutat. A király kevéssé talál megtorlásra a színen. Az olvasó, néző lelkében kiegészítendő befejezés ügyes megoldás. A király nem válaszol Laczkovics felkiáltására - mert már a maga külön világában él, ahol a fenyegetően közelgő tömeg az egyetlen létező valóság számára. A tragikus fenség lehetősége fönnáll részére is, de a függöny mögé szorulva bizonytalanná, esetlegessé válik.

A második változat ~~ham~~ feltétlenül magasabbrendű, mert szólesebb lélekrajzot nyújt.

A harmadik kéziratban van a befejezés harmadik változata. Vörösmarty itt sok habozással oly jelenetet alakít ki, melyben valamiféle ^{színházi} korabeli ~~armai~~ példa nyomán tédre kényszeríti szereplőit az elkép-

zelésében magasra emelkedő tragikus végkifejlet előtt. Sajnos, az elképzeléshez képest a színi megoldás hatásvadásszá válik. A tervezett katharzis ereje csak a drámai nyelv emelkedettségében és Laczkovics /Laczfí/ szerepének hangsúlyozásában mutatkozik, így Laczkovics itt is egy személyben képviseli az egész bujdosó csoportot. Szerepével megerősíti nézeteinket a dráma címváltozásáról, a bujdosó csoport együttes főszerepéről. Ez a végleges dráma során nem kizárólag Kontban testesül meg, a kivégzés után Laczkovics veszi át az első helyet. Végszáva is a várható jövőbe mutat.

A szereplők száma ezuttal ismét növekedik - két néma szereplővel, Rózsával és Imrével.

Király Hah! hol vagyok! hová lett Vajdafi?
Melly változás ez rajtam? borzadok,
Testem remeg, szívem kopogva ver,
Zugó malommá változott fejem
Nem értek szót, de hallok hangokat,
A' támadás' ijesztő hangjait,
'S magam vagyok, haj, senki sincs velem...

/A' bujdosók V.felv. 868-874./

<Laczkovics jó /le tépi kötését/ >

<Le innen rongyok, hallgass fájdalom. -> K₃ 251. lap

/Vty Akad.Kiad. 1962. 8.k. 852-853./ Laczkovics itt nem ránt kardot, s elmaradnak ehhez fűződő szavai is, mert Zsigmond már imához térdelt le. Laczkovics és Zsigmond következő két-két sornyi szerepe egy időben hangzik el:

<Laczkovics Ne hallgasd őt meg Isten, a' ki vagy.>

<Kérők szavára ő sem hallgatott.>

<Zsigmond Meg tudsz-e még nekem bocsátani>

<Te bűnösöknek atyja, 's istene?> K₃ 251. lap, /uo.852-853./ Egymás szavait nem hallhatják, mert Zsigmond az imára összpön-

tosítja figyelmét, Laczkovics pedig tisztelettel az imádkozó lelkiállapota iránt, maga is istenhez intézi szavait. Rózsa és Imre megjelenése változtatja meg a jelenetet.

</Le akar térdepelni, azonban Rózsa fiát ölében ho/zva közére tá->

<molyog, 's Zsigmond' láttára össze rogy, épen Laczkovics' lábai>

<előtt, Zsigmond borzadva kel 'S iszonyodva ki fut./> K₃ 251.lap

Rózsa és a gyermek Imre megjelenése azt szolgálja, hogy (~~hogy~~) Zsigmond lelkipurdalását fokozza. Zsigmond ki is fut, Laczkovics pedig tovább imádkozik, de imája átok Zsigmondra, áldás az özvegyre és árvára, fogadkozás a bosszura.

<Laczkovics térd^re bukik>

<Igazságos vagy Isten, szent, 's igaz,>

<hogy enyhülést a' gyilkosnak nem adsz.>

<Ne hagyd hogy térde megbukjék előtted>

<Bujdosva járjon, mint Kain, setét>

<Erdőkön, és ha még is térdre dőlne>

<Ragadjon földhöz, mint most én vagyok,>

<'s egyék föl onnan téli farkasok.>

<Te vetted el kezemből életét,>

</Véres kezét égre nyujtván baljával az elesteket takarván/>

<Te látod a' vért, és e' ozenvedőket;>

<Legyen ránk gondod. - Én még fölkelek>

<e' vérnek árjáért is fölkelek,>

<de ójja kezéd e' két boldogtalant,>

<hogy élni többé föl ne keljenek.>

<A' kárpit lefordul.>

K₃ V.felv. 251-252.

A végső még mindig a trilógia gondolatát jelzi, és csak arra utal, hogy Kont és társai kivégzésével, a Zsigmond elleni pártütések története még nem zárult le. Végül nem lehet itt sem kizárni Vörösmarty-

nak saját korába vonatkozó sejtetését sem a reformkor törvényes harcainak olyan átalakításáról, amelyben még a fegyvereké lehet a szó.

Feltűnő, hogy e változathból elmarad a nép határozott szerepeltetése, bár két sor erre is utal. /Nem értek szót, de hallok hangokat, A' támadás ijesztő hangjait.../

A harmadik dráma-kézirat toldásaiban találjuk a befejezés negyedik változatát. A szereplők száma a tömeg megjelenésével és a főcímek beavatkozásával újra növekedik. A szöveg első része olyan, mint az előző változatban, azzal a különbséggel, hogy a király már Laczfi érkezése előtt letérdel, és két sornyi imát elmond.

Laczfi bejő fegyveres polgárokkal

Első Kövessük ezt, vezérünk ez legyen.

Második Utána, a' mit rendel, azt tegyük

Laczfi Zsigmondot meglátva

Ne halljad őt meg, isten, a' kivagy,

Kérők' szavára ő sem hallgatott.

Le tépi jobb kezéről a' kötést, 's kardot ránt.

Le innen rongyok; halj meg e' helyen,

Bűnöd' diában hagyd itt éltedet.

Zsigmond fölijedve Hah! Nádor intésed meg ment vala,

'S most ön boszumért áldozat leszek.

Minden felől nép, 's katonák toldulnak, kiáltozván:

Haljon meg a' ki öl, köztök egy egy csapattal

jőnek az urak kiáltva: Haljon meg a' ki törvény ellen öl, 's azonban jőnek a' Garák 's a' Nádor közbe veti magát.

Nádor ifju Gara

ne bántsa senki a' királyt, míg élek. K. V. felv. 213/m

/Vty Akad. Kiad. 1962. 8.k. 854./ A befejezés itt még nem ér véget, egészen új megoldás következik, Zsigmond foglyul-ejtése.

Laczi itt már fegyveres polgárokkal érkezik. Ujra kardot ránt, mint a második befejezés-változatban, s a királyt levágni készül. A nép jelenik meg a Garákkal együtt. Csak az ő megjelenésük akadályozza meg Laczit tette végrehajtásában. Érdekes hogy a nép újra szerepel a színi utasításban, sőt ugyanott még hangját is hallatja: megtisztelő hatos és tizes jambusokban a nemesi jelszót dörögi el: „Haljon meg, a' ki ~~az~~ törvény ellen öl.” A Garák megjelenésére sem távozik Laczi, aki majd a befejező szavakat is elmondja.

A* bujdosók első kiadásában található változat már kevésbé különbözik ettől: fegyveres polgárok helyett Vörösmarty mindenféle népet jelöl meg. A Garák és Simontornyai /a kiadásban: István vajda/ vitáznak a király megbüntetéséről. A vajda a Garák testén át is Zsigmond megölésére készül, de a nádor szavára mindenki tisztelettel eláll szándékától. Kibékítő szavaira csupán fogságba juttatják Zsigmondot. Egyedül Laczi nem alkuszik. Lélekben változatlan igényekkel bár, mégis olveti kardját:

Laczi elhajítja kardját

Ma most nem öltél, kard, ne ölj soha,

Én nem visellek, hitvány sárdarab.

A* bujdosók V.felv.1001-1002.

A trilógia tervet veti el Vörösmarty most már végleg, 1829-ben, e zárószavak megalkotásával, amelyben Laczi kétségbeesését és az elmúlóztott tett fontosságát emeli ki.

Schiller hatása

Érdekes Vörösmarty elgondolása a lázadás szervezéséről, amelyben saját kora nemzeti erőinek összefogását is meghirdeti a zsarnok idegen uralkodó ellen. Írói bátorságát növeli egy kedves példaképe, Schiller Tell Vilmosa. Ennek egyes gondolatai is visszacsengenek a Vörösmarty-dramában, bizonyítva, hogy eszmei kapcsolatban van a két mű.

Az üldözött Kont tálalkozik a bujdosókkal, s rövid esküje után rejtekebe indul:

Kontsetét éj

Hasadj meg a' tévolgó Kont előtt,

's vezessed jó szerencse lépteit.

Laczfy 'S mi merre oszlunk innen társaim?

Egyik nemes Éjszak felől én gyűjtök társakat,

'S szélvészt hozok Kárpátnak bércziről.

Walther Fürst

...erforscheth ihr die Männer

Von Schwyz, ich will im Uri Freunde werben.

Másik Alföld az én hazám, a' harczos férfiak

hazája, onnan én hozok hadat.

Laczfy Zendüljön Erdély is, ki tér oda?

Wenn aber senden wir nach Unterwalden -

3.Nemes Erdély magában háborus eléggé

Én hirvivő leszek

Melchthal

Mich sendet hin - wem lág es näher an -

Laczfy Mi többiek

Maradjunk itt meg a' köz földéken.

Tanyánk, míg dolgunk jobb erőre kap,

Bakony, a' zshiványok' hires fészke lesz,

Ott hivelinkkel össze gyűlhetünk.

Oszoljunk, a' homály még kedvező.

Bagoly gyanánt megyünk setétben el;

de lelkeink, mint bátor sasfiak

Szabadság' napja! téged nézzenek.

K₂ II.felv.190-208.

Reding

...Kommt, lasst uns scheiden,

Eh uns des Tages Leuchten überrascht.

Melchthal Blinder alter Vater

Du kennst den Tag der Freiheit nicht mehr
schauen,

du sollst ihn hören...

/Az idézett helyek: Schiller, Wilhelm
Tell. Tübingen, 1804. - I.felv. 52-53, II.felv.
101, I.felv. 55. lap./

A' bujdosók végleges szövegében a hirtívő lázítók elosztásáról csak
ennyi marad:

Most a' kijegyzett tájra el kiki,

'S ha már bejártuk, jó, rossz hireinkkel

A' Vértsekben összegyűlhetünk,

Oszoljunk...

A' bujdosók II.felv. 221-227.

(A többi négy sor megvan.)

A Rütli-réti tanácskozás három kanton összefogását mutatja be a
zsarnokság ellen. Itt ezt Vörösmarty három magyar táj, a Felvidék,
az Alföld és Erdély népével helyettesíti. A Délvidékről nem emlékezik
meg, ahol ugyan az eddigi események zajlanak, tehát felzendítésük nem
szükséges, sem a Dunántulról, ahol majd amugy is találkoznak a zendü-
lők. - Az egész idézetbőlírói mintája, a Tell Vilmos és a svájci nép
szabadságharca világít elénk.

A Tell Vilmost alapul véve, a "lelkeink, mint bátor sasfiak,
Szabadság napja! téged nézzenek!" - kifejezés azokra a részletekre
utal Schiller drámájában, amelyeket Vörösmarty nem vehetett át. Mégis
az idézetek nyomán lehetségessé válik, hogy a "Szabadság napja" - sza-
vak értelme a svájci, tündöklő példát követi:

Auf der Mauer Taszitsuk ki a svájci jogból azt,

ki Ausztriáról beszél s megadásról!...

Melchthal

Igen! Aki engedne Ausztriának,
ezentul jogfosztott és becstelen,

's ne engedje be senki tűzhelyéhez!...

Walther Fürst a körbe lép

A gyűlölt kényszert lerázzuk magunkról

s megóvjuk az apánkról ránk maradt

ősrégi jogainkat... /Schiller, Tell V. Ford. Vas István

Bp. 1952. 87, 89. lap./

Jól érthető, hogy ezek a részletek szilárdul bevésődtek Vörösmarty emlékezetébe. Ezek a merész gondolatok járják át újra töprengései idején, a köznemesi ellenállás éveiben. Ennek eszméit tömöríti a "Szabadság napja" kifejezésbe, amely már itt Petőfi szóhasználatát előzi meg. E kifejezés történetéhez tartozik a színi alkalmazás terén Kisfaludy ~~Károly~~ Tatárok Magyarországon pesti előadásának sikere is, ahol a német színház magyar közönsége /1819-20-ban/ a darab "Éljen a magyar szabadság!" kiáltását mámorosan visszhangozta s Vörösmarty is jelen lehetett valamelyik előadásán.

A Tell Vilmosra, mint mintára utal még A' bujdosók több vonása. Kont, Rózsa, és Inre családi idillje Tell és családja békés perceire emlékeztet. Ott is döntő utra indul a gyanutlan Tell - itt is a céltudatos Kont. Hedvig - rossz előérzettel - úgy igyekszik visszatarítani Tellt, mint Rózsa Kontot. Az összeküvés ott népi szövetség paraszti vetéssel, itt nemesi szövetkezés nemesi vezetőkkel. Svájcban a parasztság győzelmet arat az idegen helytartón és csapatain. Itt a nemesség győz, de lázadói elbuknak. A parasztságot csak a tőle eltávolodott Csóka képviseli. Tell megölte a zsarnokot, Kont csak önmagából irtotta ki a királytiszteletet. A Korpádi és Laczfi-féle királygyilkos kísérletek inkább emlékeztetnek Tell tettére.

A Tell Vilmos forradalmi tartalma különösen nagy hatást érhetett el nálunk a XIX. század elején. Vas István - fordítása bevezetőjében írja, Petőfit idézve 1846-ból: "Rómában Cassius valék, Helvéciában Tell Vilmos..." - bizonyítja, hogy a svájciak legendás szabadságharcát Schiller drámája népszerűvé tette nálunk is.

A Schiller-hatás igazolására a szöveghasonlításokon kívül elég sok egyéb adat is mutatkozik. Vörösmarty Bonyhádon, Teslér László társaságában, kiterjedt dráma-tanulmányokat végzett 1820-22 között. Teslér a drámairói pályára készült, könyvtárát az újabb kor nevezetesebb drámairóinak munkáival gazdagította. "Tőle olvasta Vörösmarty Shakespeare, Schillert, Goethét..." /Vty Életrajza, 30./ Lelkesedésük közös tárgyait külön-külön tanulmányozhatták, majd megbeszélték. Annál is inkább külön, mert Teslér ezekben az években már csak vendégeskedett Bonyhádon. "De bárhova ment, mindenünnen küldötte könyveit Vörösmartynak s hiven fölkereste levelével." /Uo./ A műveket Teslér, Perczel Sándor és Egyed ^{Antal} /könyvtárából kapta Vörösmarty. Brisits Frigyes adatai szerint a Perczel-könyvtárban Schiller összes műveinek 1810-es kiadása volt meg. Teslér 1823. március 20-án kelt levelében írja: "...Schakespeare és Schiller ott voltak legrövidebbek ~~hol Te azt mondd nekem...~~ hol a' catastrophén nagy dolgokban fordítottak. Nézd Don Carlosban a' Pozát, hol a' királyt egyszerre megfordítja..." /Vty Akad. Kiad. 1965.17.k.42./

Vörösmarty a Haramiák színészeit sujtó bírálatában régi, megbeszült emlékeként idézi fel a sürgősen lefordítandó Wallensteint és Don Carlost. /ÖM.1884-85. ~~25x~~ VII.95./

Schiller hatását fedezi fel Turóczi-Trostler József is - Napoleon alakja mellett a Csongor és Tünde Fejedelmében: Don Carlos II. Fülöpjét. /MTA Osztályközlemények, 1955. VI.k.1-2.sz.289./

Vörösmarty ugyan Tellt nem említi, de más mintaképeit is alig, hiszen ő nem is utánoz tudatosan, hanem olvasmány-élményeiből mint saját anyagából merit, egyéni módon felnagyítja, más körülmények közé helyezi.

Érdekes például, hogy mikor Tell a küssnachtsi mélyuton Gesslerre vár, hogy megölje, rövid elmélkedésre szán időt. Ennek az elmélkedésnek nyomait fedezhetjük fel a Csongor és Tünde hármas útjának szereplőiben.

Tell /Vándorok haladnak át a szinen/ Erre jön

a gondterhelt kalmár s ingben, csuhában

zarándok és áhitatos barát,

a sötét rabló és jókedvű igric

s a hajcsár is jól megterhelt lovával,

ki messze országokból érkezik,

mert világ végéig visz minden ut.

Mind maga utját járja s más dolog

vár mindegyikre - én meg gyilkolok! /IV.felv. Vas István

fordítása/

A' bujdosók Habsburg elnyomás elleni tartalmát kiemeli a Schiller-drámával való összehasonlítás. Vörösmarty ugyan a legélesebb részletek elhagyásával megfosztotta művét a közvetlen Habsburg-ellenes hatás könnyű felismerésétől, de - tudjuk - a cenzura Pesten még így sem engedte kinyomatni.

Vörösmartynak ezt a meggondolásra kósztetett írói helyzetét lélektanilag hasonlóan tükrözi az első drámaváltozatba megírt, majd elhagyott bírálatféle:

Kont De most vitézlő férfiak, mire

szándékozik boszuló lelketek?

A' boldogabbak nem nevetnek-e,

hogy egy tehetlen bujdosó csoport,

én és ti itt letesszük a' Királyt?

Társunk az inség meg nem csufol-e

a' nagyra vágyó álmokképekért? K₁ II.felv.191-197.

A Bánk bán és A' bujdosók rokonsága

Már Császár Elemér említi egyetemi előadásaiban a Bánk bán és A' bujdosók rokonságát: "A hasonlóság feltűnő, leginkább abban, hogy Kontot is egy nemzeti és egy emberi sérelem tüzei. Ugyanazon ponton van ő is megsértve, mint Bánk, nemzeti önérzetében és férji becsüle-

tében. Vörösmarty is két motivummal dolgozik..." Az előadás érinti a Bánk bán hatásának lehetőségét, de meg is cáfolja: "Hatott-e a Bánk bán Vörösmarty drámáira? Tény az, hogy vannak Vörösmarty drámái és Katona Bánk bánja között bizonyos hasonlóságok. Vajjon ezek az egyezések pusztán a véletlennek találkozásai-e, vagy öntudatlan átvételek? Vörösmarty 1839-ben bírálatot írt a Bánk bánról és ez a bírálat, noha rajta van Vörösmarty szellemének nyoma, azt a benyomást kelti, hogy Vörösmarty első hallásra írta, s mivel Vörösmarty tragédiáit 1839 előtt írta, nincs meg a lehetősége a Bánk hatásnak."

/Császár E., A magyar dráma története Kisfaludy Károlytól a szabadságharcig. Egyetemi előadásai jegyzete. 1928-29. 67, 115./

A Bánk bánra utal Szauder József is: "...Kont ugyanolyan érveléssel utasítja el Laczfi nemesi eredetű polgárháborúját, mint Bánk bán a Peturét..." /Szauder József, A reformkor irodalma. Kézirat. 1955. Felsőokt. Jegyzetellátó V. Bp. 219-220./

Tóth Dezső részletesebb párhuzamot von a két dráma között. Kont és Bánk összehasonlításakor írja: "A királlyal való szembekerülésének kettős motivuma a Bánk bánra emlékeztet... Más jellem - legalább is egyelőre - mint Bánk: aggálya nem a lázadás jogosságára, csak az egyéni fellépésre vonatkozik... A bujdosók közé a jelszóval fogadott Kont hasonló aggálllyal lép, mint Bánk a békétlenek közé: "Mely társaság ez!"... Kont habozása, bár Bánkéval sok vonásban analóg, korántsem bír annak értékével... született egy dráma, alig egy évtizeddel a Bánk bán után, amelynek fináléjában nem a hagyományos "éljen a király", hanem "Az ország éljen, éljen a magyar" hangzik fel..." /Tóth Dezső, Vörösmarty Mihály, Bp. 1957. 43-47./

Tóth Dezső is újra feldolgozza a problémát: "...ismerte-e Vörösmarty a Bánk bánt? Nemcsak az expozíció kettős motivumában, nemcsak Kont jellemében kísértének ugyanis analógiák. Mikor Korpády megdöfi a királynak hitt Garát, az a vélt királygyilkosság után Bánkra emlé-

keztetően retten meg: "...ne ingadozz láb, vár, te rám ne dőlj!" S Rózsa, a gyermek és Csóka, az öreg szolga /akire Kont családját bizza/ hármasa is Melinda, a gyermek és Tiborcz együttesére emlékeztet. S Vörösmarty honfoglalási eposzának címét /Árpád győzdelme a Titeli sikon/ ugyancsak ez időben cseréli Zalán futására - ez a kifejezés viszont a Bánk bán ajánlásában fordul elő... - Ugyanakkor azonban az is bizonyos, hogy a Bánk bán problematikájának, hőségének jelleme olyan mélyen a magyar történelmi valóságban gyökerezett, hogy a megfelelések közvetlen hatás nélkül is létrejöhetnek...a kérdésfeltevés jogosult, határozott választ nem igen adhatni."

Alaposabban elemezve a Bánk bán és A' bujdosók eddigi párhuzamát, már határozottabb válaszra is lehetőség nyílik. Császár Elemér ugyan már adott határozott választ 1928-ban, de ez a válasz negatív és cáfolható is. Ő ugyanis csak a feltűnő eszmei hasonlatosságra tér ki, ~~és~~ elhanyagolva a közös eszmék mellett a perdöntő részleteket. Császár döntő érve Vörösmartynak a Bánk bán 1839-es előadásáról írt színi bírálatán alapul. /ÖM 1884-85.VII.216./ Szerinte a bírálat azt a benyomást kelti, hogy a bíráló első hallásra írta. Csakhogy Vörösmarty az egyszer olvasott műveket oly módon emészti meg, hogy az egyes elemeket, motivumokat később az ujrafelismerés tudatossága nélkül, mint sajátját használja fel. Másrészt, nem zárható ki, hogy az 1820. novemberében megjelent Bánk bánt Teslér, a drámák gyűjtője már megvette s így Vörösmarty is olvashatta.

A Bánk bán és A' bujdosók eddig megvont párhuzamai azt az érzést keltik a kutatóban, hogy Vörösmarty olvasta a Bánk bánt 1830 előtt, de ez számára is feledésbe merült. Nehezen képzelhető, hogy a költő valamilyen közvetlen utalása Katona drámájára máig figyelmen kívül maradt volna. Ezért az itt következő fejtegetésektől sem várható közvetlen bizonyíték, csupán a hasonlóságok folytatása, amelyek tömegükkel erősítik meg az eddigi ^{megállapított} párhuzamosságok bizonyító erejét.

Nem kellett különösebb ok arra, hogy Vörösmarty nemhangoztatta a Bánk bánnak rá gyakorolt hatását. Vörösmarty egyéb drámáiban is bőven felhasználta a Shakespearetől, Schillertől és másoktól vett motívumokat, drámai nyelvet, stb. Az így átvett ötletekre, stílusra később sem hivatkozott, és csak a legutóbbiban jelölte meg forrásait. Mégis napvilágra kerültek ezek az utánzások, vagy inkább utánérzések - szövegelemzések eredményeképpen. Ezt az elfogadott módszert alkalmazva lehet az eddigieknél határozottabb válaszhoz jutni a két mű rokonságát tekintetében.

Az 1839-es Bánk bán előadás sok szempontból más hatást váltott ki a jóval korábban olvasott drámánál. Vörösmarty 1839-ben is értékesnek találta Katona művét: "Sok tekintetben hiányos, némileg vad, de erővel teljes színmű...Az egész mű mindenestre magasb tehetségre mutat." Horváth Károly szerint a neológián nevelt Vörösmarty-nak nyers lehetett Katona stílusa. Nem érezte Katona régies nyersségének ízét, amit Arany, Gyulai már nagyra becsült. Vörösmarty véleménye sokat változott 1825 és 1839 között, de 1820-1830 között - mint Horváth János írja: "...Bánk bánt a jelesebb írók sem olvasták, vagy ha igen, nyilvánosan nem bírálták, közönyösek maradtak, sőt ellenszenvvel voltak eltelve szerzője iránt... a darab olvasva darabos, nyers, csiszolatlan...Katona zárkózott, írókkal kevésbé, inkább színészekkel barátkozó, névtelen..." /Horváth János, Katona József, Játékszini és drámairodalmi előzmények. Katona drámáiról kortársai. - Egyetemi előadásaiból - Bp.1936./

Nem hibáztatható Vörösmarty, hogy erre az olvasmányára 1839-ben már nem emlékszik, de több motívuma sajátjaként merülhetett fel benne 1824-29. között, A' bujdosók megírása közben. Erre vall az a bizonytalanság is, amellyel az egyes elemző kutatók a két mű rokonságát kezelték. A bizonytalanság forrása ugyanis magának Vörösmarty-nak reprodukív képességében rejlik, nem ismeri gondolatainak eredet-

detét, miközben belső izzása minden hatást magába (~~művébe~~) olvaszt és át hasonlít saját művévé.

A Bánk bán egyes motivumai, eseményei, szereplői a következő ~~mód~~ módon jelennek meg A' bujdosókban és változataiban.

1. Kont is egy nemzeti és egy emberi sérelem miatt kerül össze-
ütközésbe a királlyal. /Császár Elemér./ Nemzeti sérelme: az idegen
király üldözi az alkotmányos jogaikért lázadó nemeseket.

Kont /Zsigmondhoz/

'S az ország sincs melletted már; hogy a'

Kemény Horvát kegyetlen büntetést

Türt, még csak elnézhettük, hogy vele

Több nem hasonlók úgy ölettek el,

Hogy a' törvény is félre vettetett,

'S önkényesen bírálkodott kemény

Határozásod, haj, az fájt nagyon...

Bánk /Gertrudishoz/ Bejártam az

Országot és mindenfelé csak az

Elbusulást találtam. Udvarod

Átkozza minden és hazádfiit. -

.....

Egy szájjal, egy lélekkel azt kiáltá

Minden magyar hozzám: "Ez egynéhány

Keserves esztendő alatt magyar

Törvényeink magyar hazánkon úgy

Pityegnek, amiképen egy pelengér-

Oszlopra állított mocskos tettinek

Táblája."

Mindkettő a törvénytelenység, az idegen udvaroncok miatt vonja fele-
lősségre uralkodóját, szinte ugyanazon gondolatokkal.

Kont emberi sérelme: a király el akarja csábítani feleségét.

Kont Ha jól tudom, hogy méltóságodat
Törvények őrzik, 's vérontó kezek,
'S még is mikor szivemben öldökölsz,
Elődbe vágom a' hideg vasat,
'S megkérdélek, mért bántod hölgyemet?

Kont itt elragadja Rózsát Zsigmondtól s ezzel megszűnik a drámának ez a mozgó ereje. (Bánk így nem védi meg Melindát.) Kont és Rózsa később már nem Zsigmond erőszakoskodása miatt gyűlölik és rettegik a királyt. Zsigmond is csak úgy emlékezik meg majd erről a jelenetről, mint Kont felségsértő viselkedéséről, amelyért büntetést érdemel. Bánk emberi sérülése súlyosabb, viselkedése emberibb, egyénibb is egyszersmind, amint kétségbeesve kéri számon Gertrudistól Melinda elbukását:

Bánk Melinda jó nevét te hagytad az
Udvarnak a nyelvére tenni: légy most
Isten s hited el vélők, hogy Melinda
Bánk bánra érdemes; úgy letérdelek,
S imádlak, ^(én) kit ők nevetnek.

Vörösmartynak eszébe sem ötlött, hogy ezt a tragikus bukást Kont hitvesére alkalmazza és Kontot ennyire megalázza általa, hiszen művében mindig a büszke Kont lebegett szeme előtt, aki semmit sem kér a királytól, nem könyörög saját és társai életéért sem. Elegendőnek vélte ezzel büntetni a bujdosók önkéntelen kiszolgáltatóját, Vajdakit s az ártatlan Juliát. Másfelől Julia meggyaláztatásában Zsigmond egy hajduja vétke, Konrád, az első kéziratban még Hinker néven, tehát egy idegen poroszló - miként Melinda esetében a gyűlölt herceg, Ottó. Mégis Julia bukása a véletlen műve s benne a lovagdrámák mintája éled fel. Vajdafi e ponton inkább hasonlít Bánkhoz, de ő kit átkozzon? Zsigmondnak nincs része e bűnben. A vétke veszett farkastól marva

pusztul el: újból a véletlen jut szerephez. - Az emberi sérelem végigvitele tehát Vörösmartynál nem történik meg Rózsa és Kont esetében, az egész motívum kifejtését áttette Vajdafi szerepére, ezzel Kont tragikuma gyöngül, Vajdafié erősödik.

2. "A bujdosók közé a jelszóval fogadott Kont hasonló aggálllyal lép, mint Bánk a békétlenek közé." /Tóth Dezső/

Kont Mely társaság ez! mint ha száz halált

Látnék tanyázni puszta rom között.

Hah, Kont, jövődöd képe, meg ne borzadj.

Bánk

És tagja légyek e rossz társaságnak

Itt én is?

.....

Hogy Bánk leüljön a setét szövetség

Gyász asztalához...

Laczi

/A jelszó: Melinda/

Mondj jó szerencsét, az lesz jelszavunk.

Az összesküvők csoportjának megítélése, a csoport szerepe, benne a főhős megjelenése jól azonosítható légkört, előítéletet mutat be. Az első pillanatban mindketten ~~in~~ elutasítják az így adódó megoldást.

3."Kont habozása, bár Bánkéval sok vonásban analóg, mégsem bír annak értékével." /Tóth Dezső/

Kont lassan felnövekvő kételkedése, megfontolása az I.felvonástól kezdve csaknem független a külső eseményektől. A Zsigmonddal történt összetűzéstől kezdve Kont egy gondolatsort látszik érlelni magában, s ezt csak Vajdafi érkezése előtt fejt ki Laczfinak. - Bánknál mindez a gyorsan pergő eseményekkel szoros összefüggésben alakul ki. Oka az, hogy nem bízik Kont a bujdosók király-jelöltjében, ezért is kudarcot vár egy felkeléstől. Különbözik Bánktól abban is, hogy

nincs benne királytisztelet. Vörösmarty viszont Melinda sorsa miatt vár drámaírálatában több orót és támadást Bánktól.

4. "Kont ugyanolyan érveléssel utasítja el Laczkó nemesi eredetű polgárháborúját, mint Bánk bán a Peturót." /Szander József/

Kont

De átkozottabb ördögöt pokol

Nem küldte még fel, mint az olyanok,

Kik a talán jól nyugvó nemzetet

Felháborítják, rá fogják, hogy ég,

És hogy e' tüzet csak vér olthatja el...

Bánkártatlan vért ontani

Segítsek? és abban eszköz legyek, hogy

Jajgasson a szabadságunk miatt

Szegény magyar hazám? -

Az éltöket s a nyugodalmokat

Kockára tégyük polgártársainknak...

Gertrudis vagy Zsigmond eltávolítása fegyveres zendülés útján, messzire vezethet a haza jövő sorsában. Megéri-e az áldozatot? Jogos-e áldozatul vetni ez ügynek a békés nemzet viszonylag csendes helyzetét s a jó harcosok százait? A két mű történelmi helyzete, II. Endre vagy Zsigmond kora tekintetében ezek a kérdések különböző választ kaphatnak. Megegyezhetnek abban, hogy nem a magyar szabadság volt akkor halálos veszélyben. A megegyezés könnyebben érthető Katona és Vörösmarty korára nézve. Titkos mozgalmak mutatkoztak, de a nemesség óatosan viselkedett még a haza és a szabadság kérdésében is, amíg nem őt érték közvetlen csapások. Katona ebből az óvatosságból eredezteti Bánk kételyeit. Kont habozásának végső okát viszont Vörösmartynak a nemesi eredetű és vezetősű mozgalomból történt kiábrándulása adja meg.

5, "Miklós Korpádi megdöfi a királynak hitt Garát, a völt királygyilkosság után Bánkra emlékeztetően retten meg." /Tóth Dezső/

Korpádi

Ne ingadozz láb, vár, te rám ne dőlj!

Én nem vagyok Korpádi. El, tova,

Az élet üldöz, rémit a' halál.

/a' kardot elveti 's bemegy/a' gyűlés
ajtón/

Bánk /...a tör kiesik kezéből.../

Vége! volt-nincs; de ne tapsolj hazám -

Ni! - reszket a bosszuálló -

.....

Ki! a tető mindjárt reám szakad.

/Elvánszorog./

6. "Rózsza, a gyermek és Csóka... hármasa is Melinda, a gyermek és Tiborcز együttesére emlékeztet." /Tóth Dezső/

Azonos okokból kell menekülniök: Zsigmond illetve Gertrudis haragja /illetve bosszulója/ elől.

Kont /Csókához titkon/

Menj, vedd magadhoz a dárdásokat

Hölgyemmel és fiammal menni fogsz,

Görbő fölött, hol rejtek házam áll.

Bánk

Tiborcز!

Menj, menj; keresd fel asszonyomat, s ha
meg-

Találtad, úgy jój s várakozz reám,

Haza mentek...

7. A magyar szabadság éljenzése a tömörségében is jellemző, a tömegek által kiáltott követelés, kissé eltérő változatban ugyan, a magyar XIX. század nagy eszméjét engedi szóhoz jutni a két drámában. Tóth Dezső ezt az "Éljen a király!" jelszavával veti egybe. Az 1829-

ben serényen író Vörösmarty már a cenzurára gondolva alakítja ki így a darab befejezésében, és a nemesek, katonák, polgárok szájába adja: "Az ország éljen, éljen a magyar!" - Katonánál az indítékai-ban azonos kívánságot a békétlenek kiáltják: "Sokáig éljen a magyar szabadság!" - Vörösmarty az éljenzők körének kibővítésével mintha egy lépést tett volna már előbbre a nemzet egészének akarata szerint, de fogalmazásában nem volt szabad keze,

8. "Vörösmarty honfoglalási eposzának korábbi címét /Árpád győzödelme a Titeli sikon/ ugyancsak ez időben /1824-25/ cseréli Zalán futására - ez a kifejezés viszont a Bánk bán ajánlásában fordul elő..." /Tóth Dezső/ Az ajánlás 1820 novemberében megjelent a Bánk bán első kiadásában:

Hol hazánk egyik legelső
Vára, ősz Partiscum állá;
Hol Zalán első futása
Győzedelmi halmot ása
Ung urinknak,...

Viesszatérve a két dráma vezérfonalára, arra, hogy Bánk és Kont a királynéval, ~~(Kont)~~ illetve a királlyal nemzeti és egyéni sérelmek miatt kerül összeütközésbe, az egyezés egyéb jelei is felsorolhatók. /Szöveg között ~~számozással~~ folytatjuk a hasonló részek sorszámozását./

A nemzeti sérelmet az idegen származásu /9./ király illetve királyné fellépése okozza. Zsigmond országos méretekben követ el erőszakosságokat, törvénytelen módon /10./ feldulja az ellenszegülő nemesek birtokát, stb. Gertrudis idegen udvaroncái a jobbagyság nehéz helyzetét súlyosbitják. E sérelemre nemesi összeesküvés /11./, pártütés a válasz. Az összeseküvők vezetői: Laczfi illetve Petur. Laczfiék célja Zsigmond eltávolítása, ha kell, fegyveres uton, /12./ s helyette új király behozása. Petur pártütésének célja Gertrudis megölése és az idegenek elűzése.

Laczkovics /Laczi/

S Zsigmond leszáll, ha vérrel is...

leszáll.

Petur Le a királyi szókból asszonyom!

Békételenek Véresen is!

Bánk és Kont szerepe a következő hasonlóságokat idézi még fel: a pártütők csoportja mindkettőjüket erős támaszként óhajtja megszerezni /13./ Bánkot azért, mert a király helyettese, fellépése döntő lehet. Kontot, mert híres vezér, akivel csak nyerni lehet egy végső ütközetben. A megnyerés útja mindkét drámában hosszú /14./, Kontnál végig bizonytalan marad, csatlakozása határozatlan, ha meg is történt. Bánk tartózkodása és döntő tette között az igazi dráma nagyszerű jelenetei mindent megokolnak.

Kont - akárcsak Bánk - résztvett az előző király hadjáratában /15./ Bánk atyja még III. Béla alatt a velencések ellen harcolt Jáderánál, s mint "gyenge ujonc", vele volt Bánk is. A változatokban kihagyott Kont-ének szerint a főhős Nagy Lajos seregében is harcolt:

Mély a' tenger és zavargó

Poklot ér vize

Még is elment ő Lajossal

Zászlót emele

Bánk és Kont hitvesüket egy ponton szinte cserben hagyják fontosabb teendők miatt. /16./ Bánk így felejtí Melindát, amikor az ~~háza~~ összeseküvők felkeresésére indul, pedig már veszélyt sejt. Előbb megy a pártütőkhöz, mint Melindához.

Bánk

S egy ember - egy haszontalan por - az

Ütné ki őtet karjaim közül...

Őtet!? Ki lenne az? Ki lenne az?

Világot itt! világot! /Hirtelen/ A sötétben

Ólálkodókhoz elmegyek...

A bujdosókban: Imre kinéz s meglátja atyját. Kont azonban meggyőződve arról, hogy övéi jól vannak, be sem megy. Nem képes most elvisselni egy boldog találkozást. Kínozza őt Laczfának tett ígérete. Most kellene csatlakoznia a bujdosókhoz.

Rózsa /kikiált/
Te vagy kün Csóka?

Csóka Én vagyok. Parancsolsz?

Kont Ő szólt szegény. Ne mondd, hogy itt vagyok.

.....

Sietnek, ah én nem tudok sietni,

Bu és nehéz gond nyomják sarkamat. /el/

Bánk kételyeire emlékeztetnek Kont szavai, amikor nem bizik a felkelés sikerében/17./:

Kont

'S nincs kilátás, hogy csatájokon

Rövid veszélylyel jobb sorsot veszünk:

Megeshetik, hogy győzelmünk után

Sebben halunk, 's a' ránk bizott haza

Gyámvesztve szemfödélül dől reánk.

Bánk Ha oly hatalmatok lehetne is,

Mint volt Leventa - vagy pedig Kupának

De nékik is elsült-e?

Bánk szerepét idézi élénk néhány más szereplő is Vörösmarty drámájában. /18./ Amint a nagyur ajánlja a békétleneknek a törvényes eljárást, úgy ajánlja István vajda is Kontnak:

István Az ország dolga: a' gyűlés közel van,

'S ott szóba hozzuk azt is; vesszék el,

Ha szóba nem lesznek hozva általam.

Bánk

Ha

Törvény s szokás szerint cselekszetek, nem

csak én, hanem minden magyar segítő
közöt sietve nyujtaná -

Amint Bánk átkozza Ottót, úgy átkozza /kihagyott változatban/
Laczkovics /Laczfi/ is a bujdosók táborát meglepő fegyvereseket /19./:
Hah, hogy vasammal nem felelhetek,
ti legyetek átkozottak, oh zsiványok!
mikor kel a' nap, és mikor lenyugszik,
mikor pihentek és fáradtok, átkozott
legyen alattatok a' föld, és az ég
ne szánjon meg mind holtig titeket.
Porotokban is forogjon ostorul
az átok és öljön meg újra mig
ki nem fárad végképen rajtatok,
és lelketekkel nem szakad pokolra.

Bánk

Hah! fattyu!

Hogy e dühösség, mely a testenet
Emészti, százezer mértékbe fussa
El lelkedet! hogy a kin maga
Egész minéműségében, csekélység
Legyen tulajdon kinaidra nézve! -
Az ételednél undorodásba jőjj
És férgesedjen az italod - gyötörjön
Éhséged annyira, hogy a sírból a
Halottakat kívánd kirágni! El -
Csufittatott árnyékom mindenütt
Kövessen és véresen álljon ott,
Ahol lefekszel, ott ahol felébredsz!
Örökre átkozott légy, átkozott!
És átkozott a hely, melyben születted!

Az átokban hasonló tartalmu sorok: Bánk "Ahol lefekszol, ott, ahol felébredsz! Örökre átkozott légy..." Laczkovics: "...mikor kel a' nap, és mikor lenyugszik, mikor pihentek és fáradtok, átkozott legyen alattatok a' föld..."

A gyilkos Bánk Kontban ugyan nem lelkövetőre, de ohholyett Vörösmarty két másik szereplőt is erre a tetsze szán./20./ Természetesen a történelmi hűség miatt az ő merénylői nem teljesíthetik feltett szándékukat. - Korpádi, az éppen tetszelegve királyi palástot s jelvényeket öltő ifju Garát düfi le tévedésből Zsigmond helyett. Laczfi pedig, amikor bosszút akar állni a kivégzettek miatt, és szerencsésen magában lőli Zsigmondot, az éppen imádkozik, ezért a merénylő megtorpan. Ez elég ahhoz, hogy a tett elmaradjon, mert már is a zárójelenet sok szereplője özönli el a színt, s Zsigmondról mást ítélnek.

Gertrudis és Zsigmond, a cselekmény egy pontján hasonló rettegésbe esnek./21./ A királyné Bánktól, Zsigmond egy titkos merénylőtől tart. Gertrudis tört szavakkal sejteti félelmét: "- A nagyur?! - Bánk itthon - /széjjel néz s valamin nagyon látszik gondolkozni/ Az egy halál -"

Zsigmond a sikertelen merénylet után Korpádit látta elcsenni:

Menj, menj utána, fogd el, Vajdafi,
Vagy nem! ha nem vétett még, küldd tova.
Kérd vagy parancsolj, csak ne lássam itt,
Látása rémülésbe hozza lelkemet.

Midőn az összeesküvés mindkét drámában mintegy holtpontra jut, szinte azonos külső körülmények között - alszanak el az összeesküvők s virraszt az igaz hazafi. /22./

Erdő /Csillagos éj, lassanként hajnalodik,
a' bujdosók hátul fekvé látszanak. Kont egyedül áll./

Kont Szépen ragyogtok szép hazám egén,
Boldog világ dicső csillagzati...

En

Petur Virrad...

Hát alszotok?

Mind: Jó éjtszakát! -

Petur Mohón kilobbant hazafiság! -

/Elragadtatva néz ki a hajnalcsillagra/

Dicső fény -

Csillag! /Hirtelen gunyolva/

Lopott fény! - ej - /Lassan/

Jó éjtszakát.

A királyi becsületért II. Endre és Zsigmond is bajvivót keres a sértő Bánk, illetve Kont ellen. /23./

Zsigmond Mit várhatok még? a' magyar király
Előtt megáll egy dőlyfős férfiú,
Elejbe vágja véres fegyverét
'S vad gyilkolás lángol tekintetén.
Ez hát megéljen a' törvény miatt
'S nincs a' ki a' király' becsületét
Megvija rajta?

Király

Nincs senki a jelenvaló leventák
Közül, ki o szennyet nagyasszonyán
Nem undorodna hagyni?...senki sincs?

Csóka és Tiborcz korban és jellemben, szerepükben is különböznek,
de helyzetükben és egyes dolgokban ~~azonban~~ hasonlítanak. Tiborcz
Bánk atyjának volt fegyverese, Csóka Konté. /24./ Tiborcz és Csóka
is szerepelt régebbi harcokban és életet mentett. Tiborcz Bánkot és
atyját mentette meg, Csóka Zsigmondnak tett hasonló szolgálatot /25./

Csóka

Moldvában István vajda harcakor...

Urammal akkor én is ott valék.

Zsigmond ...Érczsisakom

Lehullt fejemről, azt egy köz lovag
Dárdával adta fel, 's a' jászi nyíl
Melly három ízben ére homlokon,
Lepattant róla.

Tiborc Huszonhat esztendő előtt
vala ez

Még gyenge ifjanc voltál - Jáderá-
nál
Egy rossz velencei akart tégedet s
Atyádat - Ej hisz az régen vala!

Csóka 'S még emlékezel?

/magában/ Oh átkozott e' kéz, mely azt tevé.

Tiborcchoz hasonlóan könyörög Csóka is ura életéért a királynál

/26./:

Csóka /térden állva/

Hagyd élni Kontot, és a' poklokra tul

Szolgád, cseléded, őriződ leszek.

Tiborc /...térdre esik.../

Uram! beteg feleségem s éhező

Öt gyermekim kinos nyögésök az

Istennek irgalmáért felmenő

Végső foházkodásodat ki fogják

Zavarni a mennyekből, ha megölnöd

Gyámoljokat.

~~axxx~~ Csóka még ért a fegyverforgatáshoz, paraszti származásu, de
közelebb áll urához társadalmi tekintetben, mint Tiborc Bánkhoz.

Tiborc idős parasztember, akit a végső szükség szorongat s szószó-
lójává válik osztálya sérelmeinek. Csóka gondolkodása Kontétól nem
sokban különbözik, ő végső szavaiban lesz a nemesség szócsöve és vér-
tanuja /27/:

Zsigmond Urad helyett én jobb urad leszek,

Szolgálj nekem.

Csóka Neked te vérszopó?

.....

Inkább szegődöm hitvány főrgemhez,

A' bünhöz inkább, mint hozzád, cseh eb...

Zsigmond másként is bánik el Csókával, mint a nemesekkel: a vár fokára tüzeti ki fejét.

A hasonlóságok sorához csatlakozik néhány kisebb jel is. Gáldi László részben Katona hatásának tulajdonítja Vörösmarty néhány különleges verslábának használatát./28./ - Peturt és háznépét lófarkon hurcoltatják, mint az idősb Korpádi fiút. /29./

Végül, ha a Zalán futása címét a Bánk bánból, lehet eredeztetni, A' bujdosók címét is kiolvashatjuk Katona drámájából, ahol Bánk a békétleneket "setétben ólálkodóknak és "setétben bujdosók"-nak nevezi./30./

Az előbbieken feltárt párhuzamok kevés kétséget hagynak arról, hogy Vörösmarty már 1830 előtt ismerte a Bánk bánt. A hasonlóságok eredetére más okok is vannak: a magyar történelem hasonló esetei és helyzetei, a közös irodalmi minták, a XIX. század elejének magyar nemesi, politikai szemlélete, stb. A magyar történelmi valósággal nem lehetne megmagyarázni a két drámának meglepő találkozásait.

A' bujdosók azonos történelmi korszakban keletkezett mint a Bánk bán, hasonló példákat mutat be a történelemből, az eseményeket hasonlóan értékeli. Mégis azoknak a hasonló részleteknek nagy számát kell döntőnek tekintenünk, amelyek A' bujdosók eszmei alakulására is hatnak.

A tragikum A' bujdosókban

A' bujdosók tragédiája azon mérhető, mennyire sikerül Vörösmartynak Kont és Zsigmond ellentétét felfokoznia a drámai bonyodalom során. A bonyodalom megindítása sikeres. A király hadjárata - a hatalmát el nem ismerő nemesek ellen - felláztatja Kontot is. Vitézei segítségével megkergeti Zsigmondot és csapatait, majd döbbszent tapasztalja, hogy a király éppen saját várában keres menedéket s hitvesét öleli. Kardjával és büszke szavával Kont lesz urrá a helyzeten. Zsig-

mond királyhoz illő bátorsággal áll előtte s mint lázadót ítéli el. Kont elfogatására azonban hiányzik most a fegyveres kísérete.

A szembenálló felek viszonylag jogosan cselekszenek. A király a lázadók leverésére vállalkozik, saját hatalmát s vele az ország békéjét akarja szolgálni. A bujdosók az erőszakkal fellépő királyi hatalom törvénytelenégei miatt fognak kardot.

A jó bonyodalom-indítás mellett azonban a dráma cselekménye elkanyarodik a kiszabott iránytól. Kont, akinek bosszúvágyát fokozhatta volna a bujdosók táborra, visszaretten a nyílt összeesküvés gondolatától. Olyan segítséget keres, amelyben biztosabb hadat állíthat maga mellé a bujdosók gyenge csoportjánál. Midőn ez a segítség - a törvényes út és az országgyűlés hangoztatásával - semmivé foszlik, Kont bizalma megrendül a birtokos főnemesekben. Családjához vonul vissza s már-már letesz a lázadókhoz való csatlakozásról. Jelleme így emberibb és érthetőbb, azonban tragikuma csökken, hiszen a királyt már nem gyűlöli annyira, mint az I. felvonás után várható. Lélekben még hű marad a királyhoz akkor is, mikor Laczfi a csatlakozásra kérleli. A csatlakozás nem marad el, de a habozás miatt sokat veszít erkölcsi értékéből.

Kont kétségei tovább kísérik a drámát, amelynek cselekményét a költő nem tudta a főhős valódi nagy tettein bemutatni. Erre törekvésében néhány epizódhoz folyamodik. Ezek azonban inkább szolgálják Laczfi és Vajdafi, mint Kont tragikumát, amely csak a Vajdafival való utolsó találkozásánál kap tápot. A király cselszövésének Vajdafi éppugy áldozatává lesz, mint Kont és társai. Ám a Vajdafitól félrevezetett Kont azért áll el a cselekvéstől, mert hinni akar a király kegyelmének. Később az ifju Garát, az igazi cselszövőt csak szavakkal leckézteti meg, holott dühében bilincsei lepattannak kezéről. Végül a királlyal szemben csak büszke hallgatása a válasz.

Mintha hasonló bilincsek kötnék a költőt is a dráma cselekményé-

nek fordulatos és élénk vitelében. - Kont kételyeiben olvész az igazi nagy tragédia lehetősége. A drámában - éppen a bujdosók törvénytelen kivégzése és Kont saját történetében - benne a tragikus mag - az igazi nagy összeütközés azonban elmarad.

Vörösmarty a drámát a történelmi igazságnak megfelelően oldja meg, Kontot a királyhű oldalról úgy vezeti át a királyellenesre, hogy a főhős csak elszenvedi a rajta és társain esett sérelmet, maga nem tör utat sorsa formálásához. Ebben rejlik a darab gyengéje. Minden cselekedet, epizód és jelenet, amivel a költő ellenkező célt akar szolgálni, csak a mellékszereplők jellemét erősíti, csak Korpádi, ~~Vajda~~ Vajdafi, Laczfi melléktragédiáját építi fel. A dráma ezen vonásaiban a nagy epikus és a még nagyobb lírikus tör utat elgondolásainak és bénítja meg a már igazán merész és eredeti drámai nyelvet használó drámairót. Így történik meg, hogy míg A' bujdosók majd minden hőse résztvesz a konfliktusban Kont körül, a főhős passzív marad.

Az epizódok, és bennük a véletlenek szerepe a könnyebb megoldás felé csábítják a szerzőt. A nagy mintakép, Shakespeare utánzása a tragikum cselekvő kifejtésében, Vörösmartynak nem sikerül. Ennek oka költői képzeletalkatában és nem drámairói gyakorlatlanságban ^{am rejlik.} ~~rejtő~~.

Vörösmarty nem a tettek, kalandok, a színházi belső és külső élmények területéről indul el, mint Shakespeare, Katona vagy Kisfaludy Károly. Néző ő, aki az egyéni álmoktól, fájdalmas szerelemtől, hazája féltésőtől a hősök felvázolásáig mindenütt elsősorban érzelmeket fest és kelt - sokszor a maga érzelmeit - és a drámában tettekre csak közvetve indít.

A' bujdosók igazi értékei így a mű egyéb tulajdonságában rejtőznek: a költő fejlődésének, jellemének, politikai nézeteinek bemutatásában és a romantikus magyar drámai nyelv és drámai verselés összhangjának megteremtésében.

A'bujdosókban Vörösmarty költői nyelve emelkedő tendenciájú fejlődést mutat. E fejlődés fokozatai előre jelzik a költő egész pályájának irányát és megelőzik lírai nyelvének fejlődésének fordulópontjait. Vörösmarty ifjúkori lirája, néhány kiugró költeményén túl, inkább személyes varázsának visszavetítése miatt jelentős. Epikájának bővülő témaköre, fejlődése párhuzamosan halad a drámairás színvonalának emelkedésével. Az eposzok sikere és ifjúkori drámáinak kudarcai ellenére Vörösmarty csak 1831-ig ír eposzt, de drámai törekvései alkotóereje kilobbanásáig tartanak. Saját kitartó törekvése, várakozása drámáit helyezi az eposzok fölé. Írói munkássága középpontjába a drámai nyelvvel is kiteljesedő lírai költészet kerül, de lirája nem ítélhető meg drámái alaposabb ismerete nélkül.

A drámai kísérletek olyan feltűnő stiluselemeket teremnek művészetében, amelyek egész költészetének alaphangjához járultak hozzá, legmegkapóbb nyelvi eszközeinek sokszor előő megnyilvánulásait rejtik magukban, határozott egyéni stílusra vezetnek. Hallatlan gyakorlatot adnak az intuición megragadásához és egyéni kifejezéséhez a legszebben megjelenő versformákban.

Vörösmarty férfikori drámái 1830-1840 között

Vörösmarty, Bajza és Toldy - Kisfaludy Károly művét folytatva - 1832 és 1840 között igen tevékeny részt vállalt az irodalom szervezésében és ezen belül a magyar nyelvű drámaírás föllendítésében. A magyar főváros jobbára német nyelven beszélő lakossága magyarrá alakításának fő harci eszköze a magyar sajtó és a magyar színjátszás volt. Az állandó magyar színház megteremtését nem csupán az óhajtott eredeti drámák, hanem az idegen nyelvű drámák fordításai, előadásai is szolgálták. Ennek a törekvésnek gazdája és irányítója ekkor már a Magyar Tudós Társaság és a budai magyar színház, a Várszínház, majd a pesti Magyar Színház, teljesen összhangban Széchenyi reformterveivel.

A' fátyol' titkai/1834/

Egyetlen vigjátékát Vörösmarty 1833-34-ben írta meg, miután 1831-ben kiadta halhatatlan remekművét a Csongor és Tündét, megírta a Kincskeresőket /1832/ és a Várnászt /1833/ a Várszínház színjátszói számára és művei a színen sikert értek, a Várnász akadémiai jutalmat, A Csongor és Tünde pedig könyvalakban maradt s hatása alig jelentkezett. A színpad igényei számára készül A' fátyol' titkai is.

A megírás kezdetét ^{és elvégzését} a Várnász befejezése utánra, 1833. márciusa és 1834. augusztus 15. között lehet megállapítani.

Vörösmarty számára az 1833-34-es esztendő kétszeres csapást hoztak, a vigjátékirás éppen ezért csak önmaga keserű vigasztalása lehetett, amelynek mélyén csalódását leplezi a költő. Súlyosan érintette őt Perczel Etelka házasságának híre. Etelka kezét megkérte már 1832-ben Vojnits Barnabás, szabadkai nagybirtokos. Esküvőjük 1833. aug.8-án volt Bonyhádon. Vörösmarty - még mindig ki nem hült ábrándjai miatt - mélységesen lesújtva írja Az elválók és Az elhaló

szerелеm c. versoit 1833. augusztusában. Az utóbbiban fájdalmas dőbbenete:

A' köny elhullt 's érzeketlen,

Tompán, butlan, örömetlen

Áll a' pusztá mell,

/Az elhaló szerелеm/

A szorongató élmény talán már a vigjáték megírása közben éri, s a költő ezért tometkezik az egyre hosszabb felvonás-szövegekbe, azért idézi fel vidáman és busan a nőgyűlölő ifju és a csalfa leány akadályok közt bontakozó szerelmét, hogy közben saját szerelmi álmát még egyszer melengesse, feledje a valóság gyötrelmeit.

Sebeire azonban a vigjátékirás sem hozhatott gyógyulást. Egy év multán újabb szenvedéstől kinezva országos utazásra kel: "Lelkem hurjai nem tudom mi okból ugy megereszkedtek, hogy rajtok ki nem csikarhatok egy becsületes hangot." - írja Bajzához Nagyváradról, 1834. aug. 15-én.

Pestre érkezése után /1834.szept.27./ édesanyja halálának hire fogadja. Csáthy Anna 1834.szept.26-án, egynapi szenvedést követően, 64. életévében halt meg Velencén. /Vty Akad, Kiad. 1960.2.611-613./

Hatások, előzmények a vigjátékirásban

Vörösmarty egyetlen nagyszabásu, 3 734-soros vigjátékát erőteljes kapcsolatok fűzik Kisfaludy Károly munkásságához és saját ifjukori drámakísérleteinek tapasztalataihoz. A' fátyol' titkait már az Akadémia 1836-ban megjelent folyóirata /Tudománytár, 1836.9.k. Literatura 187./ ^{187. évfolyam} "Vörösmarty ír a' Fátyol' titkait, a' magyar vigjáték' muzájának Kisfaludy Károly után is legszebb koszoruját."

Az Akadémia Játékszini Választmányának felhívása ~~az~~ eredeti magyar drámákra a választmányban működő Vörösmartyra is buzdító hatásu volt. Arra ösztönözte, hogy a dráma terén műfajban újat alkosson Kotzebue és mások gyengébb és idegen szellemű munkáival szemben. Forrásai elsősorban a magyar irodalmi hagyományokból erednek. Ifjukori példa-

képéhez, Kisfaludy Károlyhoz tér vissza, általában mintául veszi a Kérők /1817/ és a Csalódások /1828/ hangulatát, magyar eredetiségét, helyzetkomikumait, megtoldva saját korábbi vigjáték-kísérleteinek egyes sikerült elemeivel, gazdagítva a spanyol és a shakespearei vigjáték klasszikus hagyományaival.

Vörösmarty vigjátékának átöltöztött diákjai éppugy Kisfaludy játékhőseihez hasonlítanak, mint vénleányalakja a Csalódások Lucza asszonyához. Ezért is találjuk az első kéziratban Vörösmartynál a vénkisasszony nevét Luczának, később már Katiczának.

A három deák sem először fordul elő Vörösmartynál. Előképüket tartalmazza a [Hajta és Ida] /1822/ Bajnok, Fondor és Kába nevű diákszereplője, ugyancsak városi környezetben és leánykeresőben. Az elbusult deák /1824/ három patvarista szereplője Korom Mátyás, Kétség és Rojtos és Rigó, Guta és Kaczor elődje, ők azonban csak egy jelenetben fordulnak meg a városban.

Weber Arthur - Gyulai Pál álláspontját követve - azt tartja, hogy Vörösmarty vigjátékirói munkáját Shakespeare nyomán végezte. A darabját vidám költői műnek tartotta, de nem vette észre, hogy az valójában bohózat, nem vigjáték. /Weber Arthur, Shakespeare hatása a vigjátékiró Vörösmartyra, Magyar Shakespeare-Tár IV.k, 1911, 157-193./

Weber szerint Shakespeare-hatásból táplálkozik pl. hogy Vörösmarty szükségesnek tartja a vigjátékban a megkülönböztető beszédmódot az osztálykülönbségek szerint, a kötetlen és a kötött beszéd utánzását. Ott használ verset, ahol a főbb szereplők érzelmei játszanak szerepet. Itt ugyan a vidéki ifjak és Katicza is szólhat versben, de ez csak a hamis pátoz eszköze.

Vörösmarty angol, francia és spanyol példákat egyaránt követett vigjátéka megírásában. A főtörténetben Shakespearet, az alaphangban Moretot; nyomokban Molière utánzását is megtalálni művében.

Az ifjak szerződésének eszméjét, a fiataliságnak a nőnem elleni

összeesküvését Vörösmarty - Weber szerint - a Felsült szerelmesekből merítette. Ferdinánd, Navarra királya három hivével szövetezik így az I. felv. 1. színében. A Vizkeresztben a komorna Olivia grófnő egy alkalmatlan udvarlóját hasonló eszközökkel teszi nevetségessé, mint Vilma és Lidi Kaczorékat. A Sok hühő semmiért-ben Benedek és Beatrice viszonya hasonló Hangai és Vilmaéhoz, szerelmüket egymás előtt is el akarják titkolni.

Moreto hatása lehet az, hogy Hangai Vilma szeszélyeit hidegséggel igyekszik ellensúlyozni, mint Carlos Diana közönyét, majd szerelmi ostromlását.

A fátyolos és a fátyoltalan Vilma két alakban történő felléptetése bohózatra vezet és így modern vigjátékban valószínűtlen. Ez Shakespearenél gyakori fogás. /Vizkereszt, Cymbeline, Minden jó, ha vége jó, Szeget szeggel, stb./

Katicza alakjában Molière Tudós nők c. darabjának Bélise-e tulajdonságaira lehet némileg ráismerni. A vén leány alakja egyébként a magyar irodalom hagyományaiban egyre gazdagodó figura. Megjelent már ~~Rákoshegyi~~ Csokonai Dorottyájában, Fáy András Régi pénzek, Kisfaludy Károly Kérők, Csalódások c. darabjaiban. Vörösmarty - Weber szerint - a hagyományt Molièretől vett vonásokkal változtatta: Katiczában új az a komikus meggyőződés, hogy őt jönnek megkérni - Bélischez hasonlóan, aki azt hiszi, hogy Clitandre őbelé szerelmes.

Weber igyekszik megvédeni A' fátyol' titkait az utókor kicsinyléseivel és gáncaival szemben. Szerinte egészen más perspektívát nyújt a darab, ha Shakespeare századjának levegőjében vizsgáljuk. "Shakespeare kora megértené, jót mulatna rajta és meg lenne vele elégedve."

A vigjáték megjelenése, előadásai

A 'fátyol' titkai 1834 október-novemberében jelent meg az 1835-ös Aurórában, egy évre rá már előadják a debreceni színházban, ahol három év alatt háromszor sikerrel játszották. Egyéb vidéki előadásai mellett egyre késett a pesti előadás. Megírása után tíz évvel került színre a Nemzeti Színházban - a korabeli újságíró szerint - színészeink halogatták előadását s csak azért, mert nyomtatva volt. /Regélő, Pesti Divatlap 1844.V.9./ Pesti előadása is sikert hozott, mégis csak egy ismétlést ért meg Vörösmarty életében. 1927-ben ujtotta fel a darabot Hevesi Sándor ugyancsak a Nemzeti Színházban. Napjainkban sikerült zenés vigjátékot formált belőle Görgei Tibor a Kaposvári Csiky Gergely Színház számára s ezt az átdolgozást adta a Magyar Rádió /Kossuth adó/ 1969.február 22-én: Handabasa avagy A fátyol titkai címen.

A 'fátyol' titkai meséjének összefüggései az életrajzzal és a költő olvasmányai

Az egyetlen Vörösmarty-vigjáték elemzése bőségesen nyújt új színeket a költő megismeréséhez.

A darab műfajához, a vig színműhöz "Dramaturgiai lapjain" fűz magyarázatot Vörösmarty /ÖM 1884-85.VII-17./, amikor megvallja, inkább beszélhet a komoly műről "mert a vig csakhamar kiszorított az élet mezejéről, inkább túrvén az emberek nagy őseik bal szerencsését és bűneit színre állíttatni, mint önnön apróbb, de furcsa, nevetséges hibáikat." Másutt is vallja, hogy a vig színmű közelebb áll az élethez. El kell fogadnunk e megállapítás jelentőségét abban is, hogy vigjátéka az általa megfigyelt élet közel hű képe.

A darab címe a Vörösmarty által is legjellemzőbbnek tartott motívumra, Vilma két alakban játszó szerepére utal, amelynek eszköze

a fátyol s így a cím a színműnek vonzóerőt kölcsönző, a kíváncsiságot felkeltő, a cselekményt megfejtés nélkül összefoglaló jelkép. Van azonban a címnek egy rejtettebb értelme, amely csak azokhoz szól, akik ismerik Vörösmarty fájdalmát, szerelmét: ez a fátyol egyben a benne felkavart szerelem jele, a férjhez ment Etelka mementóként s már-már megrögzött eszmeként elő-előlebbenő menyasszonyfátyla. E fátyol mögött keresi Hangai-Vörösmarty az asszonyszerelem titkait, amikor még csak a lányokét ismeri valójában. E megfejtést a vigjáték további részletei fogják igazolni, a címnél inkább a megírás idejének /1833-34/ és Etelka menyekzőjének /1833/ egybeesésére hivatkozunk.

A történetben meghuzódó kettős mese menete és ellentéteken nyugvó összefüggése lélektani alapon mondja ki ugyanezeket. Vilma és Hangai szerelmi története és kétségbeesett játéka valójában egyáltalán nem vidám. In statu nascendi: a nőgyűlölő /értsd, veszett szerelmében csalódott, magát nőgyűlölőnek kinevezett főhős/ és a férfit kereső nő véletlen találkozása indítja el a történet szövevényét. Ám ez az esemény is csak annyira véletlen, amennyire "véletlen" lehetett ~~éa~~ egy ifjuval találkozni a ligetben, ha a lányok keresték az alkalmat.

A bohózatnak a szerelmesek szelid és vad kinjaival párhuzamosan futó cselekménye; ^{ant} szinte durván feledtető eseményei ^{lattere mutatják} a nevetséges pesti és vidéki életstílus^t a múlt század harmincas éveiből. Szerepük elsősorban a szerelmi bajok felejtetése, ~~de egyúttal a csalódott és~~ a csalódás^a fájdalmát elnyomó, ~~énáltató~~ ^{ket} lelki feszültségeit elaltató és oldó bohózatírás; ~~a~~ költő önáltatása.

Vörösmarty a darab elején és végén a figyelem előterébe helyezi a Városligetet, kétségtelen azért, mert neki magának is kedves kirándulóhelye. Innen vonta el a költő Vilma apjának, Ligetinek nevét, de erre utal Hangai szelid neve is. /Hanga= örökzöld törpe cserje, erika./ A régi Városligetet tápláló erektől vette a Vilmától ki-

kitalált Vizéri nevét Vörösmarty.

A cselekmény indítója a vigjáték "fennebb" hangvételét szolgáló versolvasás. Hangai olyan verses könyvet olvas, melynek sorait most külti jambusokban először a költő s könyvecskéje a magairta füzetekre emlékeztet /Apróbb versek, OSzK/, amelyeket sötára magával vitt, álmaait dédelgette úgy benne, mint a költött nőgyűlölő.

A szerelmes embert a selyembogárhoz hasonlítja, amely magát "füzi be", de csak pille lesz. Tanácsa újra Hangai és költői önmaga közti azonosságot fed fel: "ki józan 's boldog lenni vágy, az álmodozók inkább, mint szeressen, Mert a' mi szépet% álmodott, magáé, De a' szerelmen kettő osztozik." Az álmodozás dicsőítése: Vörösmarty ifjúkori következtetése, amelyben mindig a szerelmi kudarcra készül fel. De ilyen a férfikori költő is. Ezt hirdeti a "Ha valaki hiven tüzesen szeret" kezdetű 1837-es áthuzottakból megfejtett versvázlata is. Kiindulásul vett gondolatsora itt - egy vigjáték bevezetőjéül - inkább csak kioktatásnak hat: ifjaknak tanulságul, amelyet szomorkás-vidám cselekmény fog követni. Hangai az első alkalommal megtagadja e tanítást, hiszen amikor először ujjongva elfogadja, az is öncsalás.

Az elalvó Hangai közelében Vilma és szolgálója, Lidi virágot szednek, udvarlóikat várják. Léptek hallatszanak, három ifju jön háromfelől. A lányok elrejtőznek s kihallgatják beszélgetésüket. A szöveg is céloz rá, mint Macbeth boszorkányai, találkozik a három vidéki ifju, Rigó, Guta és Kaczor, kik diákkoruk óta nem látták egymást. Ezt aztán meg kell ünnepelni, dicső nap. Az ifjak jókedvűek, sok bonyodalmat okozó szerződést kötnek, írásba is teszik: egy héten belül házasságot kötnek, ehhez tüstént megkezdik a leánynézést, uton, útfélen.

Macbeth boszorkányai nem véletlen találkoztak Shakespeare darabjában három alkalommal is, jóslataik jelentősen egészítik ki Macbeth elbukásának történetét. Itt a találkozás véletlen, a szerződéskötés ürügy a szellemes történet előadására, mondhatni a bohózat párhuza-

mos meséjére, amely - mint jeleztük - egy másik Shakespeare darab, a Felsült szerelmesek ötletét dolgozza át.

Rigó, Guta, Kaczor neve jóhangzásu, vidám és tréfás hangulatot áraszt, hát ha még keresetneveiket is mellérakjuk: Rigó Jónás, Guta Pongrácz, Kaczor Dezső! - amint a IV. felvonásban bemutatkoznak Lige-tinek. A névválasztás emlékeztet a [Hajta és Ida] /1822/ diákszereplői közül Bajnok, Fondor, Kába és Az elbusult deák /1824/ törvénytudó ifjai Korom, Kétség, Rojtos egyéniségének megjelölésére. Mindegyik esetben jellemet vagy más körülményt is jeleznek a nevek. Az ifjak közül Rigó a vidám énekes madarat, Guta a tréfás, de erős kívánságokat, Kaczor neve a szőlővágó kését képviseli; a boldog szüreteket idézi fel Vörösmarty számára.

Az ifjak szerződését megelőzi a fx találgatás, mit is kéne tenni maradandót az emlékezet számára. Itt jelenik meg váratlan erővel a köznap élet beépítése a vigjátékba. Két ötlet, amelyet röviden elvetnek embereink: legyünk katonákká, legyünk magyar írókká. S már benne vagyunk Vörösmarty körének gondjaiban, korának bajaiban. A katonáskodás csak hagyján. Ezt azzal intézik el, hogy nem időszerű, mert "a' világ azon töri fejét, hogy n lehessen el katona nélkül."

Ez talán jellemzőbb is Rigóékra, mint az írói pálya elutasítása és ennek indokai: "...legyünk magyar írókká...a' literatura' sovány asztala mellett..." Vörösmarty az 1827-es mélypontról elindulva, elsőként él meg írói munkásságából, mint a Tudományos Gyűjtemény szerkesztője és az Akadémia tagja, azonban ez is sovány kenyér. A téma aktualitását azonban inkább csak az írók érthették volna meg, de ekkor még a többség vagyonából ólt s a szegény írót lenézte.

"...s részesüljünk a' magas dicsőségben, mellyet legujabban Ignác ur magáévá tett..." Itt Vörösmarty eljut egészen a napi aktualitáshoz: kétségtelenül Nagy Ignácrról beszél, aki ekkoriban már eljuthatott az első publikálásig /1832-33/ s ekörül némi zajt csapathatott. Nagy Ignác /1810-1854/ német írónak készült. 1829-ben pesti

egyetemi hallgató lett s itt határozta el, - mint az őt figurázó Guta - hogy magyar író lesz./ "...a' nélkül, hogy akár eszét, akár ítélő tehetségét legkisebbé is megerőltette, sőt a' nélkül, hogy az írói pályára valamennyire is elkészült volna." / 1831-től állami tisztviselő, 1839-től már a Színműtár szerkesztője. Mikszáth írja róla: "Az ugynevezett okos írók közé tartozott, akik nem indulnak eszmények után...megelégszenek, ha míg élnek, jól élnek, s minden igyekezetük odairányul, eltalálni a közönség izlését." /^AMagyar Irodalom Története 1965. 3.k. 641./

"Magyar íróvá lenni könnyű dolog ugyan kezdetnek!.. - idézzük tovább a vigjátékból -. Ez és az itt következő sorok Vörösmarty írásaitban ekkor szinte szokatlan frisseségű, kedves humoru vallomást és maradandó tanítást tartalmaznak kora kezdő íróinak esélyeiről. Kaczor nevében itt tagadhatatlanul az ifju Vörösmarty beszél, köznap beszédmodorában, mindennapi problémákról. Nem azonosul szereplőjével, hanem szereplője azonosul a költővel. Ezt inkább csak az író-társak érthették meg, s a mű ilyen részleteit a költő is inkább olvasásra szánhatta az Auróra-ba, mintsem előadásra a Várszínházba.

A bohózat fonala tovább szövődik: ifjaink mind beleszeretnek Vilmába, de nem tudnak társaik választásáról. Lidi, a szolgáló valamennyit külön-külön igazítja el, rászedi őket: nem Vilma, hanem a vén Katicza ablaka alá - éji zenét adni.

Vilma pedig megtalálja az alvó Hangait, virágot hint fejére s könyvét - a nőgyűlölő versekkel - Himfy szerelmeire cseréli. Így keres szílat, amelyen Hangait megnyerheti. Egy pillantásra találkozik is - ébredés után - tekintetük s Hangai egycsapásra szerelmes lesz. Rájön a könyvcserére s keresi a szerelmes verskötet gazdáját.

Vörösmarty már a [Hajta és Ida] /1822/ c. drámatörredékében szerephez juttatta a Himfy szerelmeit, ott azonban még tiltják olvasását a fiatal lányoktól. Itt már természetes, hogy az eladólány ezt

olvassa. A könyvcseré Vilma oly bátor leleménye, amely játékoságával a korabeli néző számára is kedves megoldás lehetett - legalább vigjátékban.

Az irodalmi közéletre, sajtóra vonatkozik a Jelenkor emlegetése, egyben kritikája is e felvonásban. A Jelenkor Széchenyi kezdeményezésére 1832-ben indult politikai lap, amelynek szerkesztésére Vörösmartyt és Helmeczyt együtt szemelte ki. Helmeczy /1788-1852/ a lap-engedélyt azonban a saját nevére szerezte meg s a szerkesztésből Vörösmarty - nem kis sérelmére - egészen kimeradt, ezzel jelentős anyagi előnytől esett el. Humoros bírálata: "...mi könnyen akadhat valami dühös recensensed, ki...minden írói dicsőségeddel semmivé tesz, vagy, mint a' Jelenkor szereti mondani, tönkre silányít." - Amikor a fiuk összeszólalkoznak a szerződés feltételein, Rigó így szól: "Tudjátok meg, én most egyenesen Jelenkorhoz megyek, 's vasárnap aztán elolvashatjátok az ujságot." Arra céloz Vörösmarty, hogy kívánságra ez a lap mindent leközl. A Jelenkor ismétlődő fölemlegetése A' fátyol' titkaiban nem érezteti, inkább eltakarja fájó veszteségét. Egyébként a Jelenkor más szempontból is érdekelt a darabban: rendszeresen közölt beszámolókat a Magyar Tudós Társaság és a Kisfaludy Társaság működéséről, a lánchíd terveiről, a magyar színészetéről.

"...én a lánchidhoz állok..." - mondja az egyik ifju. Ekkor még nincs Budának és Pestnek állandó hidja, de a romantika engedményei szerint, mint létező hid kerül a vigjátékba. Célzata nyilván Széchenyi terveinek propagálása. "A' Buda 's Pest között építendő ÁLLÓ HIDRŐL" 1832-ben jelenik meg Győri Sándor munkája. Széchenyi és Andrássy György - visszatérve nyugati utjukról, jelentést készítenek 1833-ban a hid ügyében. A hid építése egyébként csak 1840-ben indult meg, 1849-ben avatták fel.

A második felvonásban megismerjük Vilma otthonát s az agg Katiczát s ezzel nemcsak a bőbeszédű vénkisasszony jellemzését, egy kicsit a pesti utca korabeli életét és a nők plotykatémáit is megismer-

kapjuk Vörösmartytól. A plotykában szereplő hölgynek "történetből egy taliga volt utjában..." Nem véletlen, hogy Nagy Ignác Torzképeiben később hasonló történet fordul elő - férfival. Ugy látszik ilyen "botlási" jelenethez sok tréfa fűződött a múlt század 30-as, 40-es éveiben.

A bohózat folytatódik azzal, hogy sorra felsülnek a szerenádokat adó fiúk s bosszuért kiáltanak. Lidit felelősségre vonják, de az könnyedén túljár eszükön s most már helyesen igazítja útba őket. Ám Hangai a megfelelő ablak alatt ad gitáros éneket Vilmának. Ekkor kezdődik Hangai megtévesztése. ~~(színpadon)~~ ~~Vilmával, és~~ Lidivel minden rosszat mondat magáról az őt követő Hangai fülehallatára. A friss szerelmes nem tágit, de sorsa csak a következő felvonásokban bontakozik ki.

A második felvonás érdekessége még az egy sornyi azonosság a Marót bán szövegével. Itt ez áll a bohózat meséjében: "Üvölts, üvölts, hogy megszakadj belé!" /II.felv.450./ A Marót bánban: "Üvölts, üvölts, hogy megszakadj belé!" Ez a jelenség a harmadik nyoma annak, hogy a Marót bán első kézírata /Korog bán/ időben közel esik egymáshoz. A másik két nyom: első kézírataik töredéke együtt került elő. Vörösmarty maga vallja ~~(hogy)~~ 1838-ban, hogy a Marót bán tervei mintegy öt évet hevernek fiókjában, tehát kb. 1832-33-tól. /Vas ember. Eredetiség c. cikkében./

A harmadik felvonásban a fiúk változtatnak a szerződésen: mivel mind Vilmába szerelmesek, törlik a hármast menyekzót s a sorsra bízzák, kit választ Vilma. Vilma pedig most már fátyolban jelenik meg, mint önmaga barátnője, hogy kitudja Hangai érzelmeit... A könyveket visszacserelik. Kiderül, hogy Hangai hitt a "rossz, kacér" Vilmához cselből intézett szavaknak s most a fátyolos leányt tartja vonzóbbnak. Vilmát már látni sem akarja.

Vilma és Lidi kelepcébe csalja a három jómadarat. Levelet juttat el hozzájuk s azt a tanácsot adja egyenként, hogy különböző divatjamúlt ruhában s modorral jöjjenek el Ligetihez leánykérőbe.

A harmadik felvonásban az Ypsilon háborúra /1824/ emlékeztet a bekezdő, komikusnak szánt jelenet, melyben Guta és Rigó egymás kalapját veri le. A nyelvész-játékban így ütközik össze Y és J.

A Bánk bánra emlékeztet a jóbarátok néhány szava: "...egyéb kigázolás nincs.." /III.felv.102./ Kisfaludy Károly Csalódások c. darabját Mokány említése idézi fel. A [Hajta és Idán]nak egy részletét szinte folytatja az itt szereplő magyaros öltözet és német öltözet ellentéte: "...gyermek koromban hallottam, hogy a' czipő és harisnya egyszer már igen rosszul járt Magyarországon..." Rigó nevében itt Vörösmarty egészíti ki a visszaemlékezéseket, amelyekről János öccse írja Gyulai Pálnak: "...az iskolában majd minden gyermek pantalon és kaputot kapott Szüleitől, kértük Atyánkat, kegyeskedne nekünk is varratni... fiaim, míg én varratok nektek ruhát, addig nem leszen se kaput, se pantalon..." A [Hajta és Idában] pedig ezt olvassuk: "A' ki megveti nemzeti köntösét, 's oly kitetszőn cifrázza föl magát, nem egész Magyar...harisnyát láttunk, 's Magyar viselte azt. Fondor: Magyar mondod? Korcs az, nem Magyar."

Az elbusult deákra is találunk visszautalást /1824-re/ A' fátyol' titkaiban: "Jurátus koromra emlékeztet, a' mi, ugy hiszem, mindnyájunknak kedves emlékezet," Ezeket az élményeket Vörösmarty Az elbusult deák c. ifjúkori drámájában már egyszer megkísérelte vigjátéki témává tenni. - Így vezet az összefüggések, utalások sora a III. felvonáson át.

A negyedik felvonás Ligeti híres monológjával indul. Ujságot olvas /talán a Jelenkort/: Ismét uj gőzerőmű...gyors hajóid...már szegdelik Dunánkat..." Széchenyi eszméinek a vigjátékba iktatása jelentős politikai célzatu. "...nagy hazafi lélek, ki napszámosává szegődél hazádnak..." - Széchenyi ily megnevezést kap a darabban, aki 1832-ben már a második és harmadik dunai gőzhajó beállításán fáradozik.

Vörösmarty a huszas évek végén jutott ismeretségbe Széchenyivel, kezdeményezéseit nemcsak műveiben propagálta, mint itt is, hanem

magadóvá is tette álláspontját az akadémiával, színházépítkezéssel stb. kapcsolatos tervek előkészítésében is. Politikai ellentétek csak a 40-es évek ^{elején} között keletkeztek közöttük.

A bohózat vonala most a három ifju leánykérőjével folytatódik. A hamis levelekben foglaltak szerint öltöznek maskarába: Mokány-féle magyarnak, német piperkőcnak, és tudósnek. Ligeti udvarias humorral tudna rajtuk, de a döntést Vilmára bizza. Helyette azonban a csuf vőnő, Katicza lép be s a ~~fiúk~~ volt diákok hanyatt-homlok menekülnek. - A becsapott ifjaknak újra levelet~~ek~~ küldet Vilma, amelyben leányszűktetésre ad felhívást egy kitalált szeretőnek. Az ifjak most már összeesküdnek, hogy bosszút állnak rajta, e levelet~~ek~~ is valósnak fogadva el.

Az ötödik felvonás gyors kifejtet igér, Hangai egyenesen fölkeresi Vilmát, akiről már tudja, hogy unokahuga. Vilma leleplezi a fátyol titkát, de szinte balul jár Hangai, mert a szerelmi esküt, amely a leleplezés előfeltétele, megszakítja s tagadja, hogy szeretné a fátyoltalan Vilmát. A rövid magyarázkodás azonban sikeres, s a megjelenő Ligetű már áldását adja a szerelmesekre. Hátra van még a szerződés és az ifjak sorsa. A les, amelyet állítanak Kaczorék, csapdába vezet. ~~újra~~. A lefátyolozott szépségről kiderül a szűktetéskor, hogy újra nem más, mint a sybillai csufságú Katicza. Utolsó menekülésük a szerződés teljes megsemmisítésére vezet.

A vigjáték ötödik felvonásában, Hangai szerelmének leírásába finoman elrejtve ott lappang Vörösmarty saját s erelme: "...a' szerelmet én Nem ismerém...Te vagy, ki bokerontó képedet Legelő szőtted álmaim közé. De sziklamelltől irgalmat ki vár?" - A dévaj, kedves, furcsa lány képét feltétlenül Perczel Etelka emlékéből formálta meg. Ezek a sorok is késői vallomások. Érzelmességük mellett bizonyos tárgyilagosság érzik rajtuk s azt a sejtést táplálják, hogy a vigjáték kézírata Perczel Etelka eljegyzése és esküvője közötti időben 1832-1833-ban, 1833. aug.8. előtt, de az események ismeretében

készült. Dac, keserű humor és zavart jókedv váltakozik benne, sikerült diákos, fiatalos, szinte tüntető tréfákkal. A darab elkészültét követhette a Marót bán keményebb kritikája az egész női nemről, az asszonyi hűtlenségről. Ezt látszik igazolni A' fátyol' titkai V. felv. 299-310. sora: "'S ha ő is, a' kinek szívében én Olly szép erények' országát találtam, 'S kinek nemes, szelíd, dus szelleme Megnyilt előttem mint egy tulvilág Az üdvözülők boldogságival;...Csak látszanék ugy, és nem volna az, Mit érhet akkor...a' világnak minden asszonya? Játékra méltók tiszteletre nem."

A vígjáték szövegébe, Hangai szerepébe beillesztett élményszerű álmodozás Vörösmarty sajátja. Itt van ekkori kétségeinek végkövetkeztetése és egyben a Marót bán eszméjének kiindulópontja. Beleélése a szerepbe nem lehet oly intenzív, hogy önmaga fájdalmát ki ne mutassa Hangaióban. Ez az ~~romantikus~~ alkotásmód ~~(amely)~~ kritikusai előtt gyengíti drámáinak hitelét.

Árpád' ébredése /1837/

Az Árpád' ébredése jellegzetesen alkalmi szindarab, története a magyar színházért folyó több évtizedes harccal fonódik össze, a színészet és a magyar történelem hőskorából vezet az 1837-es jelenhez.

Vörösmarty így ír erről: "Magyar játékszínt minden magyar ohajt, s nem volna egyéb hátra, mint egy szívvel, egy lélekkel dolgozni létesítésén; s igen szomorú dolog, hogy ez nem így van...Most azonban, ha elestünk is a fényesebb s a nemzetnek csaknem egész kebelével ohajtott tervektől, de színházunk áll, dacára mintegy a lehetetlenségnek..." /Ath.1838.máj.13. - Lukácsy-Balassa 223./

Vörösmarty az Árpád' ébredésében több helyen is megemlékezik a színházépítés körülményeiről. Említésre méltó az ÖREG szózata:

Ifju valék, midőn e' ház' falát

Épülni vártam 's biztak mindenek.

.....

De áll a' ház im 's jobb időkre vár.

Oh hála nektek, a' kik ezt rakátok.../282-288./

A KÖLTŐ így beszél - Vörösmarty nevében:

'S e ház, az élet' zajló iskolája,

.....

Csak kis valóság nagy remény után,

Virágbokor virágos kert helyett,

.....

Olly sok beteg vágy 's csalt várás után

Birt létre jőni, kétlett sikerü

Még akkor is midőn emelkedék.

Most áll, szerényen bár, de díszesen.../322-331./

Pest megye kérésére Vörösmarty vállalta a Pesti Magyar Színház megnyitására a Prológ megírását, ez lett az Árpád' ébredése. Vörösmarty az Athenaeum szerkesztésével és a cenzura gondjával volt elfoglalva - az egyre súlyosodó politikai gondok mellett. Lovassy László és társainak üldözése teszi izzóvá a hazaszerető írók napjait. A Pozsonyi Jurátus Egyesület forradalmi és felség sértő szervezkedéssel vádolt tagjait a királyi tábla 1837. február 22-én tartott zárt tárgyaláson elítélte, az ítéletet március 30-án a király jóváhagyta. Lovassyt 10 évi börtönre ítélték. A pör nagy felzudulást keltett, pedig a politikai büntetőhadjárat Metternich irányításával éppen csak kezdetét vette. Célja Wesselényi, Kossuth elhallgattatása volt. - Pest megye március 4-i ülésén tiltakozott a jurátusok elleni ítélet ~~miatt~~ miatt s a többi megyét is erre szólította fel. Vörösmarty - akit Nyáry Pál megyei aljegyző még január 15-i levélben kért fel a Prológ megírására - ezért válaszol csak március 13-án a felkérésre. Elfogadó levele a megye állás foglalásával való egyetértést tükrözi, elismerve a színház körüli viták elcsendesedését is. "Sok és nagy az, mit egy ilyen fényes alkalommal, az első magyar színház megnyitásakor a' fővárosban, annyi keserű küzdé-

sek és csalódások után, gondolni és elmondani lehet..." /Lukácsy- Balassa 33. kép./

Vörösmarty nemcsak a színház megépítésének, a kivitel körüli vitáinak személyes résztvevője, aki naponta látogatja az építkezés színhelyét és barátkozik a színészekkel, kézművesekkel, hanem a megnyitó előjátékának szerzője, az első belépőjegy versének írója is:

Itt kicsiben láthatd, ami Pesten nagyban is áll már:

A heven óhajtott nemzeti színpalotát.

Vedd szívesen képét s amit én neked, azt neki óhajtsd:

Hosszu pályádat ne nehezitse vihar!

/ItK 1962.1.78. Csatkai Endre, Alkalmazott költészet... Népszabadság, 1968.nov.30./

Az előjáték kapcsolatai más Vörösmarty-művekkel

Az Árpád' ébredése - a fennmaradt vázlat /Prolog/ kéziratos szövegek környezetének tanúsága szerint is - Az áldozat és az Örök zsidó alapihletével egykoru koncepció eredménye. Az áldozat az ősmagyar hazából érkezett veszélyek viszályát, az új hazában történt letelepedés élményeit eleveníti meg. Árpád felébresztése már a megelevenítés más módszere: a hajdaniság és a jelen közvetlen összekapcsolása a színen, egy fordított "pokolraszállás". A halálból az életbe visszatérés izgalmas próbája, az Árpád számára jövővé tett jelen idő-konfliktusa teremti romantikus légkört a jelen nagy problémáinak kimondásához.

Az Örök zsidó elvont Élet és Halál harcának szimbolikája helyett Vörösmarty az Árpád' ébredésében még a közönséghez és saját ifjúkori műveihez közelebb álló allegóriákban mutatja be a történelmi és a kulturális ~~é~~ élet-halálharc jelen helyzetét. A töredék és az előjáték is egy motivumban, jellegzetesen romantikus képben utal egymásra. Ez a kép Vörösmarty megfogalmazásában mindkét műben töredék maradt.

Az Árpád' ébredésében azért, mert a költő kihagyta a darabból, talán a költői tulajdonság miatt, talán a várható cenzura kivédése céljából.

Örök zsidó

/A második, verses töredékből/

Látni akarom...

Hamvába mint száll a' roppant világ.

A' romladékon állni akarok

Orjási romladékodon világ

Midőn már senki nem lesz, egyedül...

/1837-38/

Árpád' ébredése

/Kihagyott részlet/

Oh a' ki fenn uralkodol, Hadur!

.....

Ha olly erős vagy 's rontanod gyönyör,

Zuzd össze a' világot 's ülj reá,

Akkor dicső léssz, mert magad maradsz.

/A 70-71. sor közt, 1837/

Az Örök zsidó első vázlatának, első verstöredékének és az Árpád' ébredésének egyidejű keletkezését mutatja a prológu első jelenete, amelyben a mellékes szereplő helyzetében huzódik meg a Sír-szellem, aki nem egyéb a Halálnál. Árpád így szólítja meg:

Ki kelt föl engem? gyász fiu, ki vagy te,

Kinek felfordított szövétnékén

Elhunyt világnak hamva szendereg? /1-3./

A Halál megjelenése itt is gyászos, baljós fáklyáján kihunyt fény hamuja. Árpád ráismer, de nem a sírok őrzője, szelleme alakjában, hanem igazi szerepében:

Rád ismerek! kemény csatáimon

Százszorta látám halvány arczodat;

Kerestelek vérengző karjaimmal,

'S te nem jövéél...

/5-8/

'S te, a' ki kérlelhetlen vagy, kinek
Adózik minden a' mi létre jött,
Szólj, mint lehet, hogy hozzám engedékeny,
Még egyszer látnom hagytad e' hazát? /18-21/

A halvány arcu Halált kereste Árpád a harcok során. Kereste, de hasztalan, akár az Örök zsidó, akinek nem adatott meg az elmulás nyugalma, hiába hívta ezerszer is a Halált. - Árpád azt is számonkéri, miért nem engedte a Sirszellem e feltámadást. A Sirszellem-Halál válasza:

Sok ezernyi lelket küldél birtokomba...
'S én háladattal tartozám ezért,
Mit ugy reméltem legjobban leróni,
Ha hosszadalmas, siri éj után
Néped körébe hozlak, ébredőt. /23-28./

A hála tehát azért jár Árpádnak, amiért az Örök zsidóban is tevékenykedik a Halál: buzgón és örömmel, vérfogyaló szívóssággal gyűjti a meghalók lelkét - a föld alá. Utolsó intelme Árpád részére:

De ha vissza vágyol hamvad' sátorába,
Szólits nevemről, és én eljövök. /34-35./

Vörösmarty a történetnek ezt a fonalát az előjáték folyamán - belefeledkezve saját kora bírálatába - teljesen elveszíti. Árpád nem fordul többé a szellemhez, de szinte megdicsőül a haza éltetésekor és nem tér sirjába.

Nem kevésbé jelentős az előjáték válasza a Zalán' futása bevezetőjének kérdésére: "Hol vagyon, a' ki ...késő százak után, méltán láttassa vezérlő Párduczos Árpádot..." Vörösmarty évtizedes emlékei elevenednek fel az előjáték témaválsztásakor az eposz sikeréről, a nemzeti irodalomban történt változások alkotó előzményéről. Ujra ez az élmény a kiindulópontja azokban a napokban, amikor a színház megnyitására írt darabjával kíván méltó jeleneteket játékszinre vinni.

Már nem kezdőként kell betörnie a szinpadi hatás területére, mert ez az élmény is már mögötte van a Várszínházban előadott Kincskeresők és a Várnász fogadtatása óta /1834./

A Zalán' futásában középpontba helyezett indok, a "tehetetlen kor" nem csekély saját munkásságával is formálva, megváltozott 1836 után. Kossuth, Wesselényi és az országgyűlési ifjak fellépése, ellenük az elnyomó idegen hatalom erőszakos közbelépése, hallatlan időszerezéget ad Árpád fellépésének. A költőben most keletkező gondolatok nem a puszta képzelet és a hajdani történelmi adatok folyó történetné gazdagítására, hanem a múlt és a jelen közvetlen összekapcsolására tesznek kísérletet. 1837-ben Vörösmarty már nemcsak kérdést tesz fel arra, hogy Árpád személye és a honfoglalás felidézése milyen hatást tesz a kor magyar olvasóira, hanem a magyar társadalom egyes osztályaira, rétegeire, a jelenlévő közönségre is kiterjeszti buzditását, korholását, irány-mutatását.

Az új kérdések felvetése oly sikeresen merész, az alkalom a magyar színházért folyó hosszú küzdelem után oly kedvező, hogy az előjáték - a korabeli sajtó egy része a heves és kicsinyesen alattomos támadások sorával igazolja a mű bátor időzítését, tartalmának jogosultságát. Amit Vörösmarty a Zalán' futása bevezetőjének végén kimondott, 1837-ben már meghaladja:

Óh hát halljátok, ti hazának gyermeki! szómat,
Későn hangzik már; de magában hordja halálos
Harczok' fergetegét, 's hü a' haladékony időhöz.

Árpád megszólaltatása most nem hangzik későn, a halálos harcokból csak az emléket idézi fel. Abban lesz a haladáshoz hü, hogy Árpád szemével és tapasztalataival néz körül napjai magyar társadalmán. A szembesítés elérte célját. Maga az előjáték így szerkezeti elemeivel, eszméivel, a távoli, közeli történelem hasonlításával válik romantikussá és mozgósító erejűvé.

Az Árpád' ébredése meséje

A Sirszellem égő fáklyájának fényénél a pesti Dunaparton sirok nyílnak nyílnak fel, előlép Árpád. Sirja azért nyílt meg, hogy lássa ezer év után az általa alkotott országot és népét. Ekkor a költő borul lábaihoz s e megalázkodásból s a költő szavaiból tudja meg Árpád, mint lett törpévé nemzete. Megismeri a magyar költő sorát, vigasztalja, majd elvezetteti magát a kor emberei közé.

A költő megmutatja néki az új színházat s a körülötte folyó ünnepelés jeleneteit, az öreget és a kisgyermeket, az ifjakat, a nőket, az építés napszámosát. Árpád és a költő elé itt járulnak a jelen allegorikus rémalakjai s az üldözött színésznő. Árpád ^{est} pártfogásába veszi, s belép a színházba.

Összefüggések, történelmi és irodalmi kapcsolatok

A személyek közül a rémalakok: Irigység, Résztvéltenség, Megvetés, Guny, Rágalom, Csáb, Kajánság és Éhhalál - a színészetet üldöző allegorikus alakok. Hasonló jelentésű allegorikus prológgal nyitották meg 1834.jan. 1-én a budai Várszínházat Telepi Némázat-ával, amelyben Kántorné, mint magyar Thália, menedéket keres, de az előítélet, résztvéltenség, idegen izlés és szegénység utját állják. Vörösmarty előtt ez az egyetlen példa lebegett műve megírásához. Érdekes, hogy újra szerepelteti a Résztvéltenséget, a Pesti Magyar Színházat megnyitó musika pedig Heinisch József karmester ezen alkalomra készített Thalia diadalma az előítéleteken c. nyitánya. /Pukánszky I. 36. és Lukácsy-Balassa 36.kép./

A színhely Budapest, bár 1837-ben még így nem közhasználatu. Széchenyi kezdeményezi a névegyesítést: "Fővárostok nevét Budapestre kellene változtatni..."s így két város egyesülne, melly most nem legjobb szemmel nézi egymást. Emléke haszon áradna ezen egyesülés-

ből, milly virágzó fővárosa lenne Magyarországnak rövid idő múlva!" Világ, 1831. Egy angol leveleiből 509./ A város neve a Lánchíd elkészülése folyamán vált általánossá.

A Pesten körültekintő Árpádot csönd és nagy látványosság fogadja:

Mindenfelé a' roppant kőhalom,
Felhőbe nyúló házak, szálasabbak,
Mint nagy Magyarvár' fényes tornyai.

Árpád szerint az akkori pesti házak hatalmasak, ~~előjében~~ előjában 1-2 emeletesek, de 15-20 méter magasak. Vörösmarty első pesti tapasztalataira emlékezik, erről írt a [Hajta és Idá] ban is. Magyarvár ~~idővel~~ ~~idővel~~ az azonos című eposztöredék /1827/ címadó neve, történelmi legenda egy kaukázus-környéki vár romjairól, amelyet Vörösmarty a régebbi és a korabeli irodalomból merit, azonban 1833 előtt már kétkedéssel kezel, de itt és majd Az áldozatban - inkább költői okokból, mint a történelmi hitel kedvéért - visszatér e gondolatkörhöz. /Lásd Martin-kó András, ITK 1964, 425-448. és Vty Akad. Kiad. 1967. 5.k. 382-404./

Gyula Pál közli az előjáték tiz kihagyott sorát az azóta elveszett kézirat és Vörösmarty által javított sugópéldányból /ÖM 1884-85.IV.453./:

Oh a' ki fenn uralkodol, Hadur!
Te nem vagy olyan isten, a' kinek
Térdem hajoljon: munkáid hiuk,
'S játékok inkább, mint istenművek.
Te nemzetet ragadsz ki a' homályból,
'S előbb, mint a' nagy pályát végzené,
Lebuktatod tündöklő csillagát... /70-71.között/

A kihagyás oka aligha az istenkáromlás, hiszen a pogány istenről van szó, inkább a nemzet elbukásának jóslatszerű megfogalmazása, amely a további három sorban - mint már idéztük - átcsap a világpusztulás képébe.

A színésznő szavai: "Guny, megvetés és fagylató hidegség...inség és keserv vártak reám..." Itt el sem rejtve - az allegorikus alakok közül kettő is jelzi, hogy a színész és az író sorsa igen egyező Vörösmarty korában. A Költő sorsának jellemzése hasonló a Magyar költők c. epigrammához /1829-34/ és A' fátyol' titkai I.felv.212.stb. soraihoz, ha nem is megfogalmazásában, de a költők szegénységéről, társadalmi szerepéről írt tartalmában. /Tóth Dezső, Vörösmarty Mihály, Bp.1957. 182-184./

Wesselényit Prometheus névvel illeti Vörösmarty, ezt használja másutt Széchenyre is s ez az elnevezés végigkíséri hasonlatait, az elkövetkező években is: Prometheus névvel jelzi a haladó nyugati példát is, ^{nemzeteket} kik "istenfiakhoz illő műveikkel lettek dicsővé" - mint Tóth Dezső írja - "Valamiféle...az embert istennel egyenrangusító humanizmus kialakulásáról vall ezidei költői szóhasználata." /Uo,325./

Az emberekkel cinkos, lázadó titán névhasználata összefügg Vörösmarty romantikus nézőpontjának, a világegyetem szüntelen, szinte külső szemléletével, ahonnan mintegy kívülről szemléli a földi eseményeket. /Uo,326./

A nemzet, "A' tompa bálvány...feléledett, Érezni kezdé elholt izeit, És fájt az élet a' zsibbadt tagoknak...feljajdult a' száj, Melly néma volt..." - olvassuk az előjátékban - s ez a sajátos, romantikus képsort, amely a metafora, szimbólum, vízió és hallucináció bizarr lépcsőfokait járja be, később, hasonló történelmi események idején, a lengyel nép leigázásakor Az élő szobor /1839-41/, új és hatalmas költemény ^(alapötletét) alakítja tovább. Akkor már a feléledésen túl a szobor meg is szólal.

"Köztünk is fenn van még Prometheus, Kinek szívét az üldöző kaján-ság' Kányái marják..." - közismerten Wesselényire, pörére vonatkozó sorok - amelyek megfogjtására Gyulai Pál csak 1865-66-ban jutott el Gaál József magyarázata alapján /Láng József, Gyulai Pál egy kiadatlan cikke, ItK 1968. 87-88./ - Ma már hihetetlen volna számunkra,

ha valaki azt állítaná, hogy kora közönsége nem érezett rá Vörösmartypolitikai mondanivalójára. Ezt bizonyították egyébként az előjáték felbérrelt kritikusainak váratlan erejű támadásai.

Prometheus itt nem csupán Aiszkhülosz leláncolt Prométheuszának szimbolikus megfelelője, és ezt Vörösmarty részletesebben is kifejti, éppen 1837-ben /Elméleti töredékek/: "...a character ereje az, melly bennünket mindonok fölött érdekel. Így küzd a lelánczolt Prometheus, az emberek jótevője, nagy lelki erővel, isten maga is, az istenektől reá mért kinokkal, mintha egy megfeszített aristocratát / a jobb értelemben/ látnánk, ki azért, hogy a népen könnyíteni akart, aristocrata társaitól szakgattatik. Nyögéseit hallani a testi fájdalom miatt; de lelke vádat tesz az őt gyötrő istenek ellen, azoknak bukását jövendőli; s nincs hatalom, mely engedésre bírja." /ÖM 1884-85. VII. 49./

"Ki vagy te..." - kérdi Árpád a költőt s a válasz Vörösmarty válasza. Ingyenélő, a haza bujának-bajának énekese, ki félve érez örömet, felnagyítva a bánatot, fél életen át szenvedélytől lobogó lélek s másik félvel is másokért él. - E sorok költői megfogalmazásai Vörösmarty egész életének. Küzdelmének rövid összefoglalása: ingyen él, mert sanyarun bár, először él meg írói munkájából, - fél életen át szenvedélyesen küzd, ír, vitatkozik, szerkeszt, felszólal, bírál. Fél életében a maga és mások kenyérgondjával, sórelmeivel, hétköznapijainak gondjával törődik: színészek és írók megélhetésével gondol. Az elnyomó rend hivatalnokainak, cenzorainak megfélemlítésével, az ellenséges bértollnokokkal foglalkozik, kölcsönöket kér és fizet vissza, rokonait támogatja, barátait levelez... "Fonnyadt, szegény, és disztelen vagyok..." A háromszorosan ismételt és az ország gazdagságával szembeállított külső jellemzés arra szolgál, hogy fül-erősítse a hozott áldozatok nagyságát, növelje a remény értékét, amely a haza jövőjéhez fűződik. Az író sorsa itt mégis általánosabb,

komolyabb meghatározást kap, mint a vigjáték, A' fátyol' titkai ennél realisabb bepillantást adó sorai /I.felv.212-230./_:"...Legyünk magyar írókká..."

"Most jér, kövess; korodnak embereit Kivánom látni..."-szól Árpád - s a nagy európai vándormotivum egyik állomásává lesz a következőkben az előjáték: a Bolygó zsidó, az Örök zsidó századokon átvezető vándorlásai, a Divina Commedia Dantéja, kit Vergilius, Faust, akit Mefisztó kísér - elevenedik fel az Árpád' ébredésében s folytatódik majd Az ember tragédiájában sőt Mikszáth Uj Zrinyiászában is, ihletet hozva és ötletet nyújtva Madáchnak és Mikszáthnak is.

Az Árpád' ébredésében jelentkezik először , szinte programkezeteként, Vörösmartynál a nemzeti, társadalmi női eszménykép kialakításának gondolata. A "nőtelen ország" kifejezés Széchenyi egyik országgyűlési beszédét idézi, ahol 1835-ben a magyar nyelv ügyéről szóló vitában mondotta, hogy nálunk az asszonyi nem a nemzeti kiművelődéstől idegen maradt. Vörösmarty másutt: "Nőtelen országnak méltán mondhatni hazánkat, Mert szivben 's szóval hölgyei nem magyarok." /B.P. emlékkönyvébe,1837./

"Ez a' világ kicsinyben" - mutatja be a költő Árpádnak a színházat" - s ez a Totus mundus agit histrionem latin szállóige, irodalmi közhelynek szánító megfogalmazása:Színház az egész világ,/és színész benne minden férfi és nő; Fellép s lelép: s mindenkit sok szerep vár Életében/- írja Shakespeare az Ahogy tetszik-ben /II.felv.7.szín/- ennek emlékeire és a nagy angol író egész munkásságának ismeretében építi fel Vörösmarty a gondolatmenetét. Ezt írja A dráma belsejéről c. dramaturgiai írásában is:"A dráma kicsinyben a cselekvő élet valamely érdekesebb szakaszának képe...hozzá kell adnunk a költői...igazsággot...mely részrehajlatlanul örök törvények szerint uralkodik a művészetben..." /ÖM 1884-85.VII.46./

Marót bán /1838/

A Marót bán megírásáról maga Vörösmarty ad figyelemre méltó tájékoztatást 1838-ban, amikor az állítólagos plágium vádjára válaszol.

Ritka eset, hogy munkája kéziratáról, munkamódszeréről beszél:

"Marót ~~tervezet~~/előbb Erdődi/ tervei mintegy öt év óta...hevernek írásaim között...Midőn ezeket a terveket irtam, sőt részenként helyeket is előre kidolgoztam, én is azt hívtam, hogy az ötlet uj...a gondolat hozzáférhetlen rejtekben lakozik, s kézírataim korát ismét csak az fogja hinni, kinek tetszik...Szégyenleném, ha több évi munkálkodásaim sikere egy szegény ötleten szenvedne hajótörést." /ÖM 1884-85. VI.340-341, 390./

A költő igen elmélyülten emlékezik vissza a mű keletkezésére, így éppen ennek történetét elég világosan tárja elénk. A Marót bán elkészítését - akárcsak több más drámai művét - vázlatkészítés előzte meg, amelyben egyes részeket versben is kidolgozott. Ez a vázlat Vörösmarty szerint mintegy öt éve készült, vagyis 1835 előtt. Tekintve, hogy 1834-ben alig irt valamit a Perczel Etelka esküvőjét követő mély és hosszantartó levertségében, a vázlatkészítés idejét 1833-35-^{dráma}re tehetjük. A ~~vázlat~~ tervei nem maradtak fenn, az első kéziratból pedig csak töredékekkel rendelkezünk. Érdekes, hogy A' fátyol' titkai /1834/ kéziratának és a Marót bán első kéziratának töredékei együtt maradtak fenn.

A dráma első kézírata az előzetes tervek alapján 1836-37-ben készült, javítása 1838 első felére esik. A dráma kiadása és előadása sikeres utat jár be: harmadik felvonása - még Erdődi bán címen - 1838. április 5-én jelenik meg az Athenaeumban, a színházi konzurán 1838. május 7-én esik át s kapja új címét a harmadik kézirat. Első előadása lezajlik május 19-én, első kiadása megjelenik 1838. augusztusában.

A Marót bán meséje

Az ismeretlen származású Bod a török Haszán bég szolgálatában magyar asszonyokat rabol. A történet ideje a XV. század. Bod sorsát úgy köti magához Haszán, hogy ^{az ellette} ismeretlen atyját öletné meg, ha a fiu megszökik. Haszán azonban csak cselből hazudja, hogy ismeri Bod atyját.

A darab elején azt a feladatot adja Haszán Bodnak, hogy Marót bán feleségét rabolja el számára. Haszán azonban Marót bánt rabságában tartja s feleségétől várja a váltságdíjat. Haszán kémei a kiadott parancs után jelentik, hogy Bod szerelmes Marót feleségébe s szökni készül, megszerezve Marót feleségét és várát. Haszán dühében ad rövid szabadságot ^{ad} Marótnak, hogy váltságdíját összeszedje, számítva arra, hogy Bodot Marót megöli, ha feleségénél leli. Marótot adott szava köti a visszatéréshez, ~~rabságába~~.

A második felvonásban ^{Marót} Bod megmenti ^{Bodot} Marótot álarcos támadóitól s ^{Bod} elárulja, hogy hová tart, sejteti kalandját Idával Marót feleségével. Marótot azonban Bod nem ismeri. Marót hallgat s elválnak. A feleség, Ida már nem várja haza Marótot, mert Bod iránti szerelme elvakítja. Hiába kéri számon várnagya, a váltságdíjat nem szedeti össze. Bod és Ida újra találkoznak - több korábbi találkozás után. Bod elhatározza, hogy nem teljesíti Haszán parancsát. Ida azt akarja, hogy ez legyen utolsó találkozásuk. Marót titkon a várba érkezik s hogy rajtakapja a szerelmeseket, egy vasomberbe rejtőzik.

A harmadik felvonásban Marót kihallgatná a szerelmeseket, de hangjuk nem jut el hozzá. Ida vonakodik teljesen Bodé lenni, s mire hajlandósága növekszik, Haszán követe jelzi, ^{Bodnak} hogy elérkezett az ideje, Idát Haszánhoz kell vinnie, három napon belül, másként apjának fejét veszik. A követ azt a hazug hírt is hozza, hogy Marótot Haszán kivégeztette. E hírt Marót is hallja, elhatározza, hogy megrendezi temetését.

A negyedik felvonás Marót ál-temetésével kezdődik. A bán végig-

nézve saját temetési szertartását, keserű szívvel távozik s akkor tér vissza, amikor a koporsó felett ölelik meg egymást a szerelmesek. Ida ráismer s ájultan rogy össze. Bod halálos ellenségre talál Marótban, ki elfogatja, hogy iszonyun lakoljon. A várfalon kívül vad kiáltozás kezdődik, Haszán figyelmezteti Marótot, hogy ideje lejárt, vissza kell térnie rabságába. Van ugyan egy módja, hogy szabaduljon, a váltságdíj helyett adja át neki feleségét. Marót viták és habozás után ezt meg is teszi s a török eltávozik Idával.

Az ötödik felvonásban Marót harcra készül, de előbb Bodot akarja kivégeztetni. Utolsó beszélgetésükből azonban megtudják, hogy Bod Marót öccse. Haszán követe ugyanis korábban érkezik a kelleténél s mielőtt Bodot kivégezték volna, elárulja, hogy Bod Marót öccse "volt." A két testvér kibékül s együtt rohannak a harcba Haszán ellen. Bod a küzdelemben eljut Haszán sátráig, Idát - hogy a török kényére ne jusson - megöli, de a sátorból kilépve maga is erre a sorsra jut s éppen Hasszán fegyverétől.

Marótnak csak a fájdalom és az elsiratás jut osztályrészül s vigasza már csak a török elleni ádáz harc folytatása.

Világirodalmi hatások a Marót bábban

Az első kritikusok azonnal felütötték a fejüket a Marót báb szerintük disszonáns hangjaira. A romantika e hangja érzékeny fülekre talált, tiltakozást keltett. Nem hasonlított a megszokott német romantika üres borzalmaihoz, finomkodásaihoz. Eredete a francia irodalom és színház újdonsága a politikai kibontakozás útján járó Magyarországon. Sorozatosan jelennek meg magyar nyelven Victor Hugo, Dumas, Scribe darabjai a színen vagy könyvalakban, egyben a velük foglalkozó tanulmányok.

Bajza és Vörösmarty dramaturgiai felfogását bírálataik, tanulmányaik, darabjaik és az Athenaeum c. folyóiratuk cikkei terjesztik,

mint az olcsó, kispolgári lelkiületet kielégítő német drámák ellenszerét. Ezt hirdeti meg Vörösmarty Dramaturgiai töredékeiben, ennek drámai kifejezése a Marót bán is. A töredékekben így ír Vörösmarty a szenvedélyek ábrázolásán megbotránkozók ellen: "Jőjön elő a' bűn minden szörnyűségeivel, de ne tétessék kíváнатossá, 's ne legyen szeretetre 's követésre méltó... Hibáznak...kik a' költői 's színi világot minden megrázóbb 's nagyobb szerű vétkektől 's ...botránkozattól tisztán szeretnék tartani...ugy vélik...mulattani nézőiket, ha egy nyavajgó erényt a' legméltatlanabb szenvedések' iskoláján végig hurczolhatnak... Hol igen sok dolgot nem nevezhetni saját nevén...ott álerények születnek, gyakorta rosszabbak a' bűnnél...Állittassék elő bűn és erény magához méltólag 's ez a' legjobb erkölcsi tan, melyet színműtől várhatni." /MM 1845-48.X.422-424./

Vörösmarty a szenvedélyek ábrázolásával kíván hatni, felrázni, megmozgatni. Innen is meríti legnagyobb verseinek szókimondását és szuggesztív erejét.

A francia romantika hazai hatásának erősödését éppen az az 1833-as esztendő jelzi, amelyben Vörösmarty, visszaemlékezése szerint /Vas ember. Eredetiség. 1838./ elkészült a Marót bán terveivel. "Szalay az 1833-as Muzáronban ír a magyar romantika fejlődéséről, Bajza tanulmánya a regényköltészetről, Eötvös Hugót utánzó szomorujátéka, a Bosszu és a Bel és Kül Világ Reflexiói, Szalay kommentárjai ezekhez, Hugo, Cousin eszméinek hatása és általában a romantika és a liberalizmus kapcsolatának tudatosítása, mindez az 1833-as esztendőhöz fűződik." /Sőtér István, A magyar romantika IOK 1955.VI/1-2. 208./ - Sőtér írja azt is, hogy Hugo ihlete nyomán Vörösmartynál egy teljesen átalakult világ jelentkezik Hernanihoz képest, mert Vörösmartynál a romantika nemzeti jellege már korábban állandósult. A tündéridill helyébe a rém-romantika sémái lépnek s kialakul a romantikus hős elbukó típusa, Csongor ellenképe. Ilyen Sámson Tihamér, ilyen Bod, meghasonlott, tragikus, végzetüldözte hős, kinek legfőbb jellem-

zője a diszharmónia, a feldultság, - e hős homlokán a végzet bélyege, szívében valamely emberfeletti szenvedés vagy szenvedély keselyükarmai, - e hős kihivta maga ellen sorsát, vagy a társadalmat és türelmetlenül siet betölteni tragikumát. /Im.226-227./

Az új francia dráma a cselekmény egységét őrzi csak meg a klasszikus hármasság egységből, s ez a cselekmény mozgalmas. Elvet minden prűdériát, színrehozza a legerőszakosabb eseményeket is. A szerző előnyben részesíti a monológot, teret hagy a lírának. Hugo a verses drámát kedveli. Cromwellje könyvdráma maradt, de a következőket már bemutatják a színpadon: Hernani /1830/, Marion de Lorme /1831/, A király mulat /1832/...Angelo /1835/. Magyarra az Hernanit Luzsénszky Mihály, Marion de Lormeot Szigligeti Ede, az Angelot Eötvös József írja át /1836-ban./ - /Victor Hugo válogatott drámái, Bp.1962.11-15./

A Hernani közvetlen hatásának nyomai is felfedezhetők a Marót bánon. Az Hernani párisi, 1830-as előadását Toldy, a jóbarát látta, hírért hozta,fordításokból Vörösmarty előtt is ismert./Vty Akad. Kiad,1962. 8.k.361-362./

Maga a főhős, a romantikusan rokonszenves Hernani, a bandita-vezér, előkelő személyiség gyermeke, atyja kivégzéséért akar bosszút állni. Bod jellemébe is belejátszik a szerző rokonszenve, bár inkább mint sajnálkozás és sajnáltatás a jobb sorsra érdemes, a körülmények miatt nőroblóvá tett nemes urfi iránt, ki Haszán bosszuját van hivatva betölteni. Külsőség, de a számonkérő jel Maróthoz: "Add meg váltságodat" - hasonló Gómez kürtjeléhez, amellyel visszahívja Hernanit fogságába. Lényegesebb már, és mindkét dráma mozgatója az adott nemesi szó, amelyre a rab Marót előtt éppugy ajtó nyílt, mint Gómez foglya, Hernani előtt, aki szavát adta, hogy visszatér Gómez kezébe, ha az megfujja kürtjét. - A kürt akkor szólal meg, amikor Hernani - elfeledkezve szaváról - mint Aragon herceg, a nászra készül, meg kell halnia - s most késik.

Nász helyett a közös halál a sorsa Donna Solnak és Hernaninak s ezt a számonkérő Gómez sem éli túl.

Teljesül a sors a Marót bánban is. Mindkét drámának hajtóereje az adott szóba ágyazott fátum, és e fátumot is kormányozó ellenfél, az ellenfelek jelleméből fakadó kölcsönös szenvedély, amely szereplőről szereplőre elektromos ütésként áttéve, más és más érzelmeket és tetteket vált ki, mielőtt végez nagy hőseivel. Marót életben maradása jelzi Vörösmarty kritikusaik igazát: a főhős Bod, aki nem határozatlan, mindig tettekre kész és cselekvő, a következetlen nagylelkűségében hibázó és ezért csak Bánk bánként bűnhődő Marót bánnal szemben.

Schiller fiatalkori drámája, a Haramiák /1782/, amely megelőzte is Hernanit s nemcsak arra, hanem a Marót bánra hatott, elsőként mutatta be színen a szenvedélyek nagysikerű drámáját, a sikerében is fiatalos romantikával elkapkodott történetet. Az összes kellékek, fogások, végletes jellemek vagy éppen kijavított formáik sőt ellentéteik beletartoznak Vörösmarty drámájának kiinduló anyagába. - A Marót bánban a törvényen kívüli világ: a török bég csapata, rablóvára, udvara. Hőse az elrabolt testvér, ki nem tudja saját kilétét. Vörösmarty ezzel teszi hihetően rablóvá. Bod mégis úgy támad vágyaival, hőrablásaival az ősi kastélyra, hogy azt urnőjével együtt magának szerezzé meg - nem tudva jusson az apa örökség: bátyja vagyona és felesége birtokába. Így lesz kisebb gonosz a Moór Ferencnél, aki minden tettének tudatában él.

Vörösmarty ^{előt} és a korabeli művelt köztudatban régóta ismert volt Schiller drámája, hírét a vándorszínészek Moór Károly nevével szétvitték az országba. 1837. szept. 18-án adta először a Haramiákat a Pesti Magyar Színház s Vörösmarty kiemelkedő kritikát írt róla. "A színmű maga egy nagy elmének roppant tévedése... A gaz Moór... keverék Shakspeare III. Richardjából és a fattyu Edmundból... de Edmund merész is és vitéz... s Richardban erő van... míg Moór Ferenczet csak utálni lehet... Moór Károly és Ferencz máig olly szerepek, melyekben... a közönség

rémületes figyelemmel kíséri a két egymástól olly igen különböző testvér cselekvéseit." /LHM 1845-48.X.445-446./

A Haramiak tanulságaiban ~~(egyrészt)~~ igazolva látja korábbi ^{meg-}tanul-
~~ságait, (és rész)~~ ^{figyelemét} a készülő Marót bábban hasznosíthatja is. A gonosz-
ban legyen erő, vitézség vagy merészség, mint Shakespearenél. S ime
Haszánban az aljasság mellett az erőt és a harcos erényt is felcsil-
lantja, hogy méltó ellenfele legyen Marótnak. Bodban ^{jelentős az,} ~~felismeri azt~~
~~az elvét,~~ hogy, hibáján kívül így alakult lelkületében, a kalandvágy és
bátorság mellett felébred a testvéri szeretet s az igaznak tűnő sze-
relem is. A Haramiakból is származtatható ötlet maga a "nőrabló"
helyzete, társadalmon kívülisége és a "két egymástól olly igen kü-
lönöző testvér cselekvései", amelyek mégis mutatnak ~~élmileg~~ hason-
ló vonásokat Vörösmarty művében: elszántságot, bosszút, áhitozást
a békés ősi otthonra, halálfélelmet nem tűrő vitézséget, sőt szerel-
met egyazon nő iránt.

Vörösmarty a Haramiak birálatában III. Richárd és Edmund, mint
páratlanul gonosz főhősök példájával utal Shakespeare ~~példájára~~ ut-
mutatására. Fest Sándor mutat rá a mintául számbajöhető helyekre, ha-
sonlatosságokra. A királydrámák csatajelenete forrong a Marót báb
utolsó felvonásában, Hamlet asszonygyűlölete visszhangzik Marót sza-
vaiban, Bodot a "megmentő" gyilkosságban zavarja /nem akadályozza
már/ Ida imája, mint Hamletet. Marót titkon kiadott parancsai III.
Richárdéira emlékeztetnek, Marót féltékenysége Ida kendője láttán
ébred fel, mint Othelloé, midőn Desdemona kendője elveszett./Fest.
43-45./

Calderón, Az élet álom c. drámájának hatása egy külsőségben,
amely azonban hasonlóképpen az elveszett hős kilétét fedi fel a ro-
mantikus drámában, ad példát a Marót bábhoz, midőn Clotaldo lefegy-
vezetteti Rosaurát és apródját /I.felv./:

Rosaura Itt kardom; ezt csupán

Teneked adhatom át most...

Clotaldo /Boldog Isten!

Zürzavar örvénye tátong,

S benne bánat és ijedtség.../

Ki adta neked?

Rosaura Egy hölgy.

Clotaldo Nevét is mondd!

Rosaura Nincs reá mód...

Clotaldo ...Ezt a kardot Violante

Kapta tőlem, lenne zálog,

Hogy majd ráismerjek arra,

Akinek az oldalán lóg,

És hozzá úgy közeledjem,

Mint atya kedves fiához.

/Klasszikus spanyol drámák II.k. 1967. Jékely Z. ford./ - Marót bán előtt a kard elveszett öccse ismertető jegye. A körülmények helyett a megindító jelenet lélektani tartalma hasonló, erejű, hatása.

A Marót bán előzményei a hazai irodalomban

A nőrabló török /tatár/ motivuma történelmi hagyomány éppúgy, mint a gyermekrablás, amelynek Bod szerepe is köszönhető. Kölcssey Dobozi c. történeti balladája /1821/ és Kisfaludy Sándor Dobozy Mihály és hitvese c. költeménye /1822/ együtt ~~egyik~~ elődje a Marót bán meséjének. - Kölcsseynél a tatároktól üldözött Dobozi hitvese maga kéri, ölje meg férje, nehogy tatár kézre kerüljön:

Én térden, nem tehetek mást,

Koldulok tőled egy csapást...

Igy kéri Ida Marótot, mielőtt az a török kezére adja. A ballada így festi a magyar asszony szomorú sorsát, ha életben marad:

Vagy, ó, vad győző karjain

Utált csók légyen bérem,

S megfúljon erőszakjain

Az öszvedult szemérem?

És a ballada kifejlete ugyanaz, amit, ha késve is, Marót sem tagad meg Idától, bár vele Bod fog végezni, Dobozi:

...elfordul, s felöleli

Nyögő nejét karjába,

És hű vasát megszenteli

Meritvén oldalába;...

A Marót bán befejező sorainak tartalma a düh, a bosszu és a magyar virtus összekapcsolásában azonos Dobozi balladájával:

És rontván a vad nép közé

Ad s vesz halált mindenfelé...

Vörösmarty Marótot életben hagyja, nem mint - a történethez hűen - Kölcsey Dobozit. Még közelebb áll a Marót bánhoz Kölcsey másik történelmi balladája, a Vérményekző /1823/, amely már bekezdésében is hasonlít a drámához:

Nyugszik Hasszán sátorában

Rába zugó partjain,

Jön Olajbég s vad lángjában

Felriasztja hangjain:

"Fel, fel, bajnokok vezére

Csákányba a menyekzőre,

Lesz, kit ott rabszíjjra fűzz,

Sok szép legény, sok szép szűz!"

A ballada folytatása is adhatott ötleteket a drámapírónak. Az ifju pár lakodalmát megzavarja a támadó törökök hangja, mint Hasszán népe Marótot a bosszuállásban:

A pogány nép ordítása,

s a rémület bus jajgása,

egy hanggá keveredvén

Harsog ált a lég ~~hián~~ öblén...

A hasonló motívumok folytatódnak a balladában, László elesik s kardját átadja Lilának. Hiába csábítja a török. Lila azonban a halált választja s a kardba dől, végrehajtva a cselekedetet, amelyre a Marót bánban Ida csak az előkészületeket teheti meg. /Kölcsey F. Összes Művei I.k. 86-91 és 103-109./

A Marót bán kapcsolatai Vörösmarty más munkáival

Vörösmarty 1833 és 1838 között írt több költeménye és elbeszélése a francia romantika, a francia színművek hatása alatt áll, hosszabb időszakon át és több műfajban bizonyítva a költő készülő Marót bánjának összhangját más fajú alkotásaival.

Az Orlay /1836/ c. elbeszélés egy motívumára Galamb Sándor hívta fel a figyelmet /Vörösmarty novellái, ItK 1915. 177-180./: "Az álte-metési pompa, melyet benne a meghaltak vélt Orlay számára üres koporsóval rendeznek, Marót bán temetési jelenetére emlékeztet..." - Az Orlay más motívumai is utalnak a Marót bánra, sőt az elbeszélés maga is egy újabb drámai szerkezetet, ezen felül /rejtve/ drámai jambusokat is sorozatosan tartalmaz. Galamb S. szerint Vörösmarty e művét talán drámának tervezte s az elbeszélésbe is változatlanul átvitte a párbeszédek jambikus ritmusát.

Ida és Haszán jelenetével azonos helyzetet mutat be Orlay és a foglyul ejtett Zelemér találkozása a földalatti teremben: "Ne közels hozzám, Orlay, te kísértete minden örömimnek...mert az élő isten-re esküszöm - Orlay hátrább vonult - hogy ^{holt} testemet leled. 'S tudod-e mióta hordom o' türt velem?" /IM 1845-48.X.80./ Orlay - más áttételben ugyan - Zelemért tévesen mondja özvegynek; ^{szegénynek} mint Haszán követe Idát /Im 81./ A végső fejezetben mégis Orlay végez magával s Zelemér marad életben.

Amint Tóth Dezső írja /Tóth D. Vörösmarty M. 1957. 304-305./, az Orlay címszereplője nem merő gonosztevő /Bodnak is van mentsége ne-

velkedésében/, hanem szenvedély-hajszolta férfi, akit a féltékenységek kerget bűnbe. Csigolya, a haramia, aki készséggel vállalt gyilkosságot, nőrablást - szokatlan szelídséggel beszél kisfiához /mint a nőrabló Bod Idához, szerelméhez./ Van még egy leleménye (^{Vörösmarty} - a francia romantikus drámák hatására - amit a Marót bán és Orlay egyaránt tartalmaz, s ez az igazság fokozatos feltárása: Bod eredete, családi helyzete a Marót bánban, Zelomér fogságának rejtekhelye (~~fogságának rejtekhelye~~) az Orlay-ban. Az előadás gyors, fordulatos menete egyaránt jellemzi az elbeszélést és a drámát is.

A vizsgált drámának és elbeszélésnek költeményekben is megvan a megfelelő stílus-tartalma vonala, amely az hugói romantikát követi. A kisepika azon sorozatára irányul figyelmünk, amelynek Az éjjeli ház /1831/, A' hű szerető /1831/, A' gőcs sirja /1833/, A' rabló /1835/, A' tulvilági kép /1836/ és Az özvegy /1837/ képviselnek. E sorozatban már előzetesen kialakulnak a Marót bán egyes hangulati, stílusban közelálló, kiegészítendő elemei. Ezek közül számunkra legjelentősebb A' rabló /1835/, amely Bod szerepének előképe. Hőse a társadalom számkivetettje, akiben azonban éppúgy lehetnek nemes érzelmek, mint Hugo vad hőseiben. A szeretet, otthon és család utáni vágy keresésekor éri el a rablót élete igazi tragédiája:

Menyasszony, ifjú 's szép,
De vőlegénytelen,
Orozva vitte őt
Rabló vad tengeren.

Bod szerepéből tudjuk, ő is így rabolt nőt. - A rabló még kegyes céllal ragadt el gyermekeinek új anyját, de ez közeledésére gyilkossal válaszolt. A rabló fenyegetései már Bod és Hassán "üzleti" kapcsolatával azonosra hangolódnak át:

Vagy tőlem hű 's örök
Szerelmet elfogadsz,

Vagy nálam zordonabb
Gazdának kezét adsz.

Hazádtól távolabb,
Térithetetlenül,

Áron bocsátlak el
Vad urnak örökül."

A fenyegetés után a rabló folytatja embervadászátát, s midőn visszatér, szeretteit holtan találja. /Vty Akad.Kiad. 1960.2.k.185-192./

A Kemény Simon /1835/ nemcsak a török harcok témájában tart némi rokonságot a Marót bánnal, hanem ott, ahol Marót a dráma nemzeti jellegét erősítő esküt tesz szerettei holtteste felett, még szinte azonos verssorok is találhatók Hunyadi esküjében:

Kemény Simon IV. A'sir

/Marót bán meséje/
"Bod és Marót"

Vedd esküm' zálogul,

..'S im előtted, isten, esküszöm,

Hogy e' hon és e' nemzetért

Ha vért kiontott vérért elfogadsz

Ontok pogányban annyi vért,

Hogy mig pogánynak karja dul hazámon

Mig holda elborul.

A' vad törökben ontok annyi vért,

/288-291/

Mig azt nem mondom: hü szolgám,

elég volt!

/V. felv. 426-430.változatai/

Marót bán V.felv.

'S im itt előtted, isten esküszöm,

Ha vért kiontott vérért elfogadsz,

Hogy mig pogánynak karja dul hazámon,

Kiirtok bennök annyi életet,

Mig azt nem mondom: hü szolgám, elég volt. /426-430./

A végső szöveg mindössze a költői kép és kifejezés /vért ont/ megváltoztatását tartalmazza /életet kiirt./ Lehet, hogy Vörösmarty is észrevette a sorok azonosságát két műve között, ezért javította.

Vörösmarty azonosulása szereplőivel, a rabló pozíciója

Vörösmarty drámáiban mindig a líra, a szubjektív élmény oldaláról ábrázolja hőseit, az ő nyelvén és gondolatmenetével szólal meg Marót,

Haszán, Bod sőt még Ida is. Negatív hősei, elbukó szereplői mutatják, hogy mennyire belülről értette meg erkölcsi, emberi helyzetüket s ha nem drámai, nem kellően tragikus ez az ábrázolás, akkor mindig a költő nagylelkű személyiségét kell éreznünk mögötte, aki visszariad a legkegyetlenebb megoldásoktól. /Nem ok nélkül lett 1848-ban a kegyelmi szék elnöke./ A Marót bábban leginkább Bod szerepében éli át saját érzelmeit és vágyait, egy furcsa elfojtott világnak enged szabad teret - költői énjétől nem, de életétől, egyéniségétől, jellemétől idegen alakban. Bensőleg azt éli át, mi lenne, ha erőszakkal szerezhethné meg a maga számára a szerelmet, a jómodot és a sikert. A pusztá beleélés kiváltotta emberi tiltakozását és büntudatát, /ebbe belejátszának jogi ismeretei/ s felkeltette bűnhődését a bűnössel. ~~Azazkérdeknem~~ ~~ségként említkjük~~ A rabló-motívum felkarolása nem csupán az irodalmi mintáknak köszönhető, hanem jogi műveltségének és romantikus szépítéssel jelentkező emberismeretének is. Költő lévén, önmagát ismerte, tanulmányozta legkitartóbban, a hallott példákat, eseményeket és irodalmi mintákat hasonló egyéni, külső és belső élményein szűrte keresztül. Így vált élethűbbé Bod, mint Marót. A társadalom által elítélt vágyak és cselekedetek megírása volt nagyobb élmény és könnyebb feladat számára, mint a társadalmi eszmény ábrázolása, melyet tökéletesíteni maga is segített. Marót az eszményhez kívánt hasonlatossá lenni Vörös mártý tollán s éppen ezért távolibb a valóságban föllelhető alakoknál.

Vörösmarty "rabló pozíciójának", szerepjátszásának megértéséhez maga adja a kulcsot a Boddal oly rokon Csiga Márton személyében. A harmadik személyben írt szerep akár első személyben is megállhatna. Felkeltett érdeklődésünket egy derék bíró-ember fokozatos elzúllásán teszi próbára, amelyet bűncselekmények sorozata fest egyre riasztóbbá, majd egyszerű ébredés old fel /törli a programot./ Az elbeszélés különlegességét a személyes - valódi történet nélküli, s ezért nem is igazán bíróra, hanem a nagy költőre valló - átélés hitele adja. Így dolgozik az ügyvédi képzettségű író fantáziája, s lehet, hogy így mű-

ködik egy bírósé is.

A rabló pozíción belül a nőrablóé is felvethető Vörösmartyval szorosabb kapcsolatban. Nem valódi, hanem költői élményekre gondolunk itt is: ~~egy rész~~ Etelka, az első szerelem elvesztésére, kinok menyekzője A' tulvilági kóp megírásáig ragadta el a költőt. Nem gondolhatott-e a nőrabló szerep megírásakor /A' rabló és Bod történetei/ arra, hogy mi lett volna, ha ő is elragadja szerelmét az esküvőjéről, vagy elragadja, mint asszonyt? Lélektanilag mindez annyira nem zárható ki, hogy igazolása több Vörösmarty-műben elrejtve fölfedezhető, mint titkolt vágyainak más, sosem élt személyekbe való átplántálása, ami egyébként minden íróval megtörténik.

Vörösmarty e "nőrabló korszaka" meghatározott időra, 1833-tól 1842-ig, Etelka elvesztésétől Laura megismeréséig terjed, benne az az időszak is /1838-40/, amelyben ismeretlen nőkhöz írt szerelmes verseket.

Az áldozat /1840/

Első vázlata 1837-ből maradt fenn, 1839-ben részletek jelentek meg belőle az Athenaeumban, először az Újabb Munkák között jelent meg, 1840-ben. Első előadása 1841, ezt a darabját ujitják fel elsőként 1853-ban, ezt látja utoljára maga az idős Vörösmarty 1855-ben, ezt játszik emlékezetére temetése után s további nyolcvan éven át negyvenkét előadást ért, a legtöbbet darabjai közül. Köszönheti ezt gyönyörű jambusainak és költői nyelvének, régi magyar témájának, a vad szerelmes, tragikus történetnek - és annak, hogy politikai mondanivalója alig van a nézők számára.

Az áldozat és a Magyarvár; a dráma összefüggései Vörösmarty más műveivel

Még 1826-ban írja Vörösmarty több eposz tervét is szolgáló jegyzeteiben: „Meg ne sokaljátok, ti kik ügyeltek, rám, hogy azon korról énekelek, mely már nincs többé, im az én szemem nem örülhet a'

napnak, sem a' bujdosó holdnak, a' messze lakó leányról emlékezetéről, csak a' régiségben gyönyörködöm. Talán egy hajadon leányka... képzeletével megjárja e' vidékeket, vagy egy ősz hazafi... így szólván Im még ne m feledkeztek el mindnyájan az ősök' nagyságáról..."

/CBJ I. 37-41 rv/

E jegyzetekre vezet vissza a Magyarvárral is kősői rokon dráma, Az áldozat, amely a képzelet szabad szárnyalásával - ezer évet átlépve - az eposz töredékéhez is illő jegyzetek morzsáit folytatja a honfoglalás utáni évekkel. A visszanyulás nem oly korszerűsítő, mint az Árpád' ébredésében, nem kapcsolódik a költő korának történelméhez. A kortársakhoz szóló régebbi jegyzet is már azt tartalmazza, hogy tán megsokallhatják a költő régi történeteit. A Magyarvár töredékeinek töredék volta is sejteti, hogy az értő közönség és az eposziró a reformkor elején már távolodik egymástól. - Martinkó András összegezte legujabban a drámairásra áttérő Vörösmarty kortársainak figyelemztetéseit az eposz korszerűtlenségére: "A Zalán futása kielégítette a nemzeti közvéleményt, igényt, utána az eposz már nem tartozott az irodalmi élet eleven szükségletei közé." /Vty Akad. Kiad. 1967.5.k. 392./ - A nemzeti függetlenségi törekvések, a realisabb jellemábrázolás, a történelem közel társadalmi igényű kritikája és a filozófiai kérdések kezdik mozgatni a költőt és az olvasóközönséget is. Erre pedig a kisepika, a próza és kivált a dráma műfaja az alkalmas. Így tér át Vörösmarty fokozatosan, hosszabb idő alatt a korszerűbb műfajokra.

1837-39-ben, Az áldozat megírása idején előveszi kidolgozatlan maradt eposzi terv-töredékeit, olyan alakokat, eseményeket dolgoz fel, melyek első fogantatásukban az 1826-os jegyzetkből lépnek elő és legnagyobb erényük, hogy a költő saját teremtetű alakjai. Arculatuk, jellemük megrajzolatlansága kényszerítően tolul elő a késve, anakronisztikusan felépülő drámában. Ebben rojlik Az áldozatnak nemcsak sikeres szépségű költői nyelve, hanem színi maradandósága is.

A drámásított eposz régi történetet folytat, amelynek előzményei csak említést nyernek a drámában - erre több kritikusa rámutatott /Gyulai, Bayer, Vértessy/ - de csak Martinkó András kutatásai érintik a Magyarvár jegyzeteiben, hogy a dráma és az eposz közös forrása a Kuma-menti történet. /Im. 390, 398, 404, 406-407./

Az áldozat forrása az 1826-os jegyzetek néhány töredéke, amelyekben a tragikus mag így mutatkozik: "Zaránd, a fejrázó fia Eliza megrontója, egy kibujdosott, romlott lelkű; de nagy vitéz. A' vendégségben, hol Eliza' vesztét nem tudva forog, annak szeretőjétől ott ugyan a' vendégi jog miatt nem bántatják; de hadra hívást vesz; mellyet hidegen és büszkén ugyan, de még is belől fájdalmasan fogad. Haza megy, fenn áll hegyén...Ott midőn magában az egekre nézvén, tűnődnök...jön a' bosszuló... 's győz /a' sebes Zarándot ott hagyja, a' ki elhagyatva kinlódik magában... 's létét elátkozván meghal."

E jegyzetek szerint Zarándnak nem csupán neve, hanem története is hasonló Az áldozat Zarándjához. A jegyzetekben Eliza megrontója, a drámában Szabolcs első szerelmének, Zenőnek férje, aki szerelmével az unt feleség helyett Csilárt, Szabolcs hugát örvendezteti. Szabolcs a Zenőn esett sérelmet ^{emélt} és hugának érdemtelen elcsábításáért áll bosszút Zarándon, aki úgy hal meg, mint a jegyzetek Zarándja, kire mindkét történetben illik a „romlott lelkű” jelző.

A Magyarvár Dalmájának története is élénk kerül a drámában, Szabolcsban ismétlődve. Dalma...

Nemzetsége kihalt: kora sirba temetve szülői,

Huga Zarándnál él. Maga van, mint éjjel az árnyék.../24-25

Mindez Szabolcsra illik, aki Zenővel együtt a Kuma partján élt, harcolt és szeretett. Most csak emlékeiből él, Zaránd miatt elveszítette Zenőt. Később hagyta el az őshazát, hogy felkeresse az új hazában letelepedett nemzetét, rokonságát s bosszút álljon Zarándon szerelme olrablása miatt. Közös az eposz és a dráma előzményeinek színhelye is:

Kuma lefoly, 's napokat viszen el folytában, örökre

Elveszett napokat, hullt gyöngyeit a' nagy időnek.../95-96./

A Kuma - írja Martinkó - a Kaukázus északi lejtőjén eredő, nagyjából nyugat-keleti irányban haladó folyó, legfontosabb mellékfolyója a Bajvola, a kettő összefolyásánál van Madsar./Im397./ - Martinkó figyelve arra is kiterjed, hogy Vörösmarty Az áldozatban úgy tér vissza az eposz színhelyéhez, hogy a Kaukázusban hagyott őshazát tekinti fontosabbnak az egyéb őshaza-elképzelések között. Azt is említi, hogy a kaukázusi hazából Álmos vezetésével indult el a kivándorláspárti magyar rész, s ott maradt vissza Kelendi uralma alatt a többiek csoportja. Szabolcs és Zenő erre az őshazára emlékezik vissza, bár említést nyer a drámában a volgamenti őshaza is, mint a másiknak közeli szomszédja - ti. Vörösmarty elképzelésében. /Im.404./ A Zaránd névre megjegyzi Martinkó, hogy az ma is élő helységnév s hogy Vörösmarty eredetileg azt a szerepet szánta neki, amit nem a Magyarvárban, hanem Az áldozatban képvisel. /Im.406-407./

Vörösmartynak egy cím nélküli cikke maradt kéziratban, mely így kezdődik: "A' régi pogány magyar szavatartó, vendégszerető, rendtiszteelő volt; szoros igazságot követő..." ennek az írásnak gondolatai tükröződnek Az áldozat egyes helyein, pl. a rabszolgák patriarchális kezelésében, mégis tartalma és írásmodora szerint 1830 körüli írás lehet, melyet a dráma felfogása már messze meghalad, főként a pogány szerelem és család modern felfogásában, a bosszuállás és a ferde jellem beállításában. /CBJ I. 15 r - 25 v/

Az áldozat meséje

I.felv. Az ifju Szabolcs vezér a Kuma mentéről a honfoglalás után érkezik az új hazába s családját keresi. Hugával, Csilárral találkozik. Beszélgetésükből megtudjuk a család sorsát. Apja, anyja meghalt, míg Szabolcs a régi hazában Kelendivel maradt, s Kelendi leánya, Zenő iránti szerelme is visszatartotta. Hanem Zenő is eltűnt s nyomai az

uj hazába vezettek. Csilárnak titkolnia kell Szabolcs megérkezését. Zenő Zaránddal szűkött az új honba, most felesége, de Zaránd nem érdenli hű szerelmét, mert kegyetlen hozzá s titkon Szabolcs hugát, Csilárt is eljegyezte.

II.felv. Szabolcs Zenő öreg szolgájától, Kalóztól tudja meg Zenő helyzetét s elhatározza, hogy bosszút áll Zarádon. Zaránd már csak Csilárnál érzi jól magát, ott ismeretlen üldözőjére panaszkodik, aki lesből nyilaz utána. Egyikük sem tudja, hogy ez Szabolcs, Csilár bátyja. Zaránd féltékeny lesz az előtte ismeretlen férfira, /Szabolcs-ra/ akit Csilárral látott beszélgetni. Csilár viszont Zaránd korábbi szerelmeire féltékeny. Zaránd rabnőket ajándékoz Csilárnak s köztük feltűnik egy pillanatra Zenő, aki csak Zaránd után leselkedik. Zaránd - új szerelme miatt - haragra gerjed Zenő ellen, ^{attól is} de ~~tart is attól,~~ hogy megakadályozza új menyekzőjét.

III.felv. Zenő meggyőződött Zaránd hűtlenségéről s a ligetben bolyong. Két megoldás között habozik: atyjához térjen vissza az őshazába vagy öngyilkos legyen. Ekkor Szabolccsal találkozik, aki a régi szerelemre emlékezve öleli át, de szerelem helyett most már csak a segítő szándék s a Zaránd elleni bosszu élteti érzelmeit. Zenő azonban már csak halni akar - vagy azt a reményt szolgálni, hogy Zaránd talán még visszatér hozzá. - Távoli mennydörgés, üldöző nyilvesszők kísérik Zaránd baljós útját Barang jós szent ligetébe. Utközben rátalál Zenő, de Zaránd azt hiszi, hogy Zenő üldözte nyilaival. Elhatározza, hogy eltiporja azt, aki útjába áll. A jós segítségét kéri az emberáldozathoz s Zenőt addig is Barangra bizza. Zenőn az örület jelei mutatkoznak. Zaránd végül is elhiszi, hogy nem Zenő a merénylője, de igazi ellenfelét nem találja. Barangot rákényszeríti, hogy Zenőt titkon ~~titkon~~ feláldozná segítse őt Csilárral új menyekzőt kötni. Zaránd ekkor az áldozati oltárhoz vezeti Zenőt.

IV.felv. Szabolcs követi Zenőt és Zarándot Barang rejtekébe. ■ Zaránd ekközben arra akarja kényszeríteni Zenőt, hogy vallja meg

nyilazó üldözőjének nevét. Zenő ezt nagy viták és felindulás közt megtagadja. Ekkor érkezik Szabolcs s az ellenfelek végre szembekerülnek. Zenő segítségért szalad. A párviadal Zaránd elestével végződik, a holttestet Szabolcs saját köpenyével letakarja. Zenő Zaránd vitézeivel érkezik vissza, előbb Szabolcsot siratja, de felemelve a palástot, látja, hogy Zaránd lott a viadal vesztese.

V.felv. Ezalatt Csilár fogja Zaránd követét s ahirt, hogy készüljön a menyekzőre. Szabolcs és hirnökök küld, de az csak egy véres kardot hoz s üzenetet, hogy a bosszu teljesült. Csilár nem tudja, hogy ki az áldozat. Az esküvői készüléket gyászmenet zavarja meg: Zaránd holttestét hozzák, az örült Zenő kíséri. Csilár kétségbeesve tudja meg szerelmes Zarándjának elestét. A vitézek és a nép bosszuért kiált. Szabolcs megjelenik s nyugodtan vállalja tettét. Zenőre mutat: az igazi áldozat Zenő, ~~az~~ Szabolcs reménytelen szerelme.

A szerelem három jelentése Az áldozatban

Az első szerelmi történet - a dráma meséjének zárt, Vörösmarty-előirta világa, ennek első jelentése: Szabolcs szereti Zenőt, Zenő Zarándot, Zaránd Csilárt.

A második értelmezés kivezet a honfoglaláskori történetből. Tóth Dezső szerint ez már a szerelem modern megközelítése, amely abban mutatkozik, hogy Zaránd felelőtlen csábító, elbolondítja a szép Zenőt, majd megunja és kiméletlenül szabadulni akar tőle. Ugyanakkor Csilárnak legjobb énjét mutatja, hazudja. "Ez a szerelmi csalárdsággal elegy, törtető erőszakosság mintha a Vörösmarty-korabeli városi társasági élet jelensége volna..." - a dráma pedig a honfoglalás korába helyezett társadalmi dráma. Ezt a véleményt erősíti a megszegyénített Zenő alakja, aki bujkálva jár férje nyomában, kitudni új szerelmét, ám amikor Zarándot vádolják, montségőre kel. Amikor megölik, beleőrül fájdalmába. - A romantika sablonos beállításaihoz képest itt modernebb a szerel^{em} megközelítése. Vörösmarty saját környezetéből

is szerezhették ilyen tapasztalatokat, pl. az általa is kedvelt, ünnepelt Lendvayné Hivatal Anikó és Lendvay Márton rosszra fordult házasságából, amely már 1838-39-ben válságban volt s az 1848-as elválás csak egy korábbi helyzetet szentesített. Erre céloz Vörösmarty verse is Lendvayné emlékkönyvében /1839. ápr.10.táján./

A harmadik szerelmi történet és szerelmelfogás Vörösmarty saját történetéből került a drámába. Zsó és Szabolcs találkozása igazi költemény és talán nem tévedünk, ha ebben Vörösmarty saját élményének tükrét keressük: lehet, hogy a költő is átélte elutasított szerelmének késői megértését. Gyulai Pál írja: "Nemcsak Vörösmarty nem lett boldog, de az sem, akit annyira boldognak óhajtott s kinek épen boldogságáért győzte le szenvedélyét. Etelka később /1833/ férjhez ment ugyan, de a mint Vörösmarty maga mondá egykor Zádornak, nem volt boldog és sokat szenvedett." /Vty Életr.56./

Az áldozatban folytatódik az Etelka-élmény átjátszása a lélek késői hurjaira. Még mindig legkönnyebb az első szerelem nagyszerűségének felidézése. Árulkodó a darabban a félénk ember hallgatása az imádott nő előtt. Vörösmarty maga az, aki nem cselekszik, mert személyhez fűzött álma oly szép, hogy a valóság ahhoz képest csak szegényes lehetne. Az I. felv. egy részletére Hajas Béla hívta fel a figyelmet /ItK 1931. ~~328-424~~ 422./ azzal, hogy itt mintegy átsuhan a színen Etelka alakja. Ezzel azt az elméletét kívánta igazolni, hogy itt ér véget az első szerelem megidézése. Kritikusai a téma ilyen kései jelentkezését sem fogadták el, pedig a benne rejlő élmény teljesen hiteles:

Leányka volt, virító hajadon.
Először azt hívám, csak képzelet,
Mert a' valóság illyet nem teremt,
Tündérnek véltem őt, és hallgaték:
Lélekzetem mellettben elszorult,
Hozzá repültek minden vágyaim,
Utánok lelkem rémülten rohant,

Kiült szememnek ógő csarnokába,

És elfelejté gondolatjait. /I.felv.283-291./

A kép- és érzelemsor teljesen megfelel az első szerelem ébredésének: e vágy az érzékek parancsa, ez vonzza a tudatos beismerést, a közlés kényszerét s bemutatja az egyén teljes beállását egyetlen irányba.

Szabolcs e szerepe teljesen a költőé, de az idézett jelenet fel-fogásunk szerint nem fejezi be az Etelka-élmény felelevenítését. Amint az egész dráma visszaesést jelez az ősmagyar eposzok sorozához, s legjobban a Magyarvárhoz képest, az élmény is az eredeti személyes történethez nyúl vissza és folytatódik. Szabolcs is úgy vesztette el Zenőt, mint Vörösmarty Etelkát, aki a dráma megírása idején /1839/ már hat éve asszony s lehet, hogy Vörösmarty e hat év alatt találkozott vele. /Erre utálnak Gyulai Pál adatai is./

És ime a találkozás:

Szabolcs

Kinoknak áldozatja,

Halvány virág a' balsorsnak kezében,

Igy látlak, ismét régi vágy után!

K.....

Mi ez? nem eszmél? ájulás fogéel?

.....

Mennyit kerestem, mennyit fáradék!

Mit adtam volna e' bal hir előtt

Egy illy gyönyörnek éldeléseért!

E' kéz, mi most kezemben nyugoszik,

E' sziv, mi most szivemnél alszik el,

Ez arcz, ~~m~~ímint az eltört lilium

Erőtlenül keblem szirtére dől,

És e' tetem, mellyet most átfogok,

Ezek valának lelkem' álmai,

Ezek leendők harczom' díjai,

Ezek valának legmagasb reményem:

Most itt nyugosznak önként karjaimban

'S ölelhetésök nem nyujt örömet.

.....

Bucsut veszek. Szerelmem itt marad,

Egyetlen csókban áldozom fel azt.

.....

Zenő /Eszmélve/

Hová juték, mi nyájas kar fog át?

Oh ég! Bocsnat, oh Szabolcs! Ha van

Világon egy, ki ellen vétkezém,

Az egy te vagy; ha van, ki vétekért

Istóztatón lakolt, az én vagyok.

Szabolcs

Ne szólj Zenő, akarnád mondani

Hogy nem szeretsz; de illy szót hallani,

Szabolcsnak nem szabad. Ha még ezentul

Szeretni tudnék, ollyat jegyzek el,

Ki majd viszont szeret. Boldogtalan!

Te jó szivednek gazdag, ritka kincsét

Tengerbe hánytad, melly azt elnyelé,

'S helyette vészt 's hajótörést adott.

Ne sirj! a' multak' békes szemfedőjét,

Hol annyi gyász van eltemetve, jobbam

Nem fogja feltakarni. Bujdosám

Ezen napig, mellyen hozzád jövék

'S érzelmeimben olly kin' tőre volt,

Melly lelkeket százszor gyilkolta át.

Emlékezem, hogy egykor szereték,

Téged szerettelek. Most nem tudom,

Mi az? Kifáradott agyam

Gondolni a' szót, és keblem kihült

Érezni azt.

Zenő /Magában/

Oh mit kell hallanom.

Szabolcs

Kemény vagyok tán hozzád, oh Zenő?

Az meglehet. De ismerj igazán.

Ha szenvedésid közt még maradt

Csak egy kívánság, bár mi gyenge vágy,
Mi teljesedve szüdnék örömet,
Vagy annak sirját, megnyugvást szerezhetsz,
Nevezd meg és én teljesítem azt.

Zenő Hová rejtezzem? ahová legyek!

.....

'S te megbocsátasz tévedésimért?

Szabolcs Felejtve vannak.

.....

Zenő Ez volt, ki engem híven szeretett,

'S én gyilkosomnak nyujtottam kezét! /III.felv.69-160,

Lehet, hogy Vörösmarty valóban elnyerte szerelmének késői megértését a szenvedő asszonytól, aki házasságában panaszra talált okot. Lehet, hogy csak a dus képzelet, az intenzív beleélés váltja ki a költőből a hallani vágyott szavakat. Csak Etelka lehetett az az asszony, aki ily érzelmeket képvisel a drámában, még akkor is, ha egy másik asszony nyujtotta a vigasztalást ezekben az években. - Ha a beszélgetés megtörtént, akkor is esetleg más semmiségekről volt szó, de mélyén ez a történet izzott. Ha beszéltek egymással, itt a költő már nyílt és öntudatos. A befejező szavakban Zenő-Etelka válasza olyan, mint várható attól, ki jól ismerte a költőt és szerelmét maga iránt. Az évtizednél több idő valóban hozhatott ilyen megértést.

A költő szerelme verseken, eposzokon át már régen közügyggyé vált, de a kutatók is csak jó sokára /1868,1884/ találták meg Etelka törökony alakjának eredetijét s szinte csak napjainkban asszonykori, majd kislánykori prortréját. Az igazi arckép szebb volt a legszebb nászajándéknál s egy költő szive ugy tört meg felrajzolásában, hogy minden gondolata eggyé vált a szenvedéssel. A tört szív költői képe minden tulzásában valóság volt, mert saját élménye, megrázkódtatása, amelybe belerengott egy költői világkép. Földrengései messzire hatnak az életműben s talán a lovert szabadságharc a végső határa. Az Etelka-élmény két évtizeden tul is benne marad Vörösmarty költői szenzóriuma-

ban és emlékezetében - állapítja meg Brisits Frigyes /Vty Akad. Kiad. 1965. 17.k.382-383./ A szerelem végső átalakulásában a testvérekre átruházott aggódó szeretet, amit a lobbanékony Perczel-fiúk bajaikban ki is használhattak, mert a tört sziv hatalmas szeretettel fogadta be őket szép nőjük mellé. Perczel Mór és Sándor 1827-ben és 1831-ben, Miklós 1849-ben szorult Vörösmarty segítségére./Perczel M. Egy kis emlékirati jegyzék, Kézirat, OSZK Quart. Hung.1546. és Tóth D. in. 534./

Shakespeare követésének nyomai a drámában

Fest Sándor tanulmánya Az áldozat elemzése során bizonyos hasonlóságokat fedez fel Shakespeare drámáirásához, egyes drámái egyes jeleneihez. Az összehasonlítás megtisztelő Vörösmarty drámájára nézve, mert a hasonlóságok korántsem tudatos átvételek, inkább öntudatlan használt elemi építőkövek egy újabb eredeti alkotáshoz.

Hasonlóság áll fenn Zenő megőrülése, Zenő alakja és Opheliáé között. Szabolcs és Zaránd párbajának mintája több Shakespeare-drámában fellelhető. Barang úgy fontolgatja tetteit, mint a királydrámák, nagy tragédiák hősei. Zenő és Barang beszélgetése Lear nagy jelenetere emlékeztet /III.2./ Zenő szavait az ég háborgása kíséri, mint Lear átkait. A gyilkosságra készülő Zarándtól úgy retteg Zenő, mint Desdemona Othellótól. /Fest 45-47./

Napoleon /1839/

Dráma-terv

Toldytól 1839-ben kapott naplókönyvébe Vörösmarty csak két oldalt írt s ez a Napoleonról készült drámvázlata maradt csak fenn, mint egy nagyszabású dráma kísérletének elgondolása. /Megjelent: ÖM 1884-85. I. 403., Vty Akad. Kiad. 1960.2.k.347-348./

Vörösmarty Napoleonra vonatkozó írásai

Teslér László, aki elsőként bírálta a drámairás kezdeteiben,

1826-ban /jan.28./ írja Vörösmartynak: "...Most egy két kissebb Darabokkal bajlódom... 's azután Drámákban Napoleont Aegyptusban..." /Akad. Kiad. 1965. 17.k.136./ Teslér e rövid hire is indithatta a költőt, hogy foglalkozzék a témával, mert 1829. májusa előtt lefordítja német nyelvből a Das Ausland 1829. évf.1-2. sz.-ban megjelent részletet Barthélémy és Méry Napoleon en Egypte c, eposzából. A fordítás a Tudományos Gyűjtemény 1829.V.k. Vörösmarty cikkében: Francia költők. Barthélémy és Méry...a cikk végén jelent meg /115-116./ Költőnk így vezeti be a töredéket: "...az elragadó képeknek egész egy fénysorát bűvöli a szem elé...a hatalmas ütközetet a pyramisoknál ...Kairo megszállatása, mindazon nagy képekkel, melyeket a győző s Egyptus egymásnak elé állithattak..."

Vörösmarty fordításában ez áll Napoleonról:

Hogyan Cenis' hegyén egy intetével
Ösvényt az ifju Bonaparte tört
'S tetőiről a' megbüszkült sereg
Mint néze Italia' gyönyörére le.
Sebes rohanva mennek Lódiba
Cremonából, Milanba Mantuából...

/Vty Akad.Kiad.1960.2.k.49./

1829-ben jelent meg Brattner-Károlyinál Napoleon Önéletírása

Barátság

Fábián Gábor fordításában. Vörösmarty rövid ismertetést írt róla:

Napoleon önéletírása Saját keze, és dictálása után a' franczia kiadás szerint hiven magyarázta Fábián Gábor...1829..../Rézre metszett ~~képpel~~ czimlappal, 's képpel, melly a' mellén által vetett kezekkel álló Napoleont ábrázolja./ - A' minden nemzetektől ösmert olvasott nagy férfiumak dolgairól csak mi vagyunk nemzeti nyelvünkön olly kevéssé tudósítva, hogy ezen kicsin, de nevezetes pótlékot lehetetlen köszönettel nem venni.../CBJ II. 68 v./

A Csongor és Tünde /1830/ fejedelmének megalkotásában is jelentős szerepet játszott Napoleon példája, erről Turóczi-Trostler József

beszélt a Magyar romantika- vitán 1954-ben. /IOK 1955.VI.1-2.288-89./
"A Fejedelem kilétének megállapítása sem tartozik a megoldhatatlan feladatok közé, csak válaszolnunk kell arra a kérdésre, ki volt az a fejedelem, akinek tüneményes pályája, emelkedése és oly szabályosan tragikus bukása a magasból olyan izgalomba hozta volna a kort, akinek - Fausttal együtt annyi része lett volna a történeti és a romantikus Mőstípus kialakításában, akinek egyetlen szavára trónok dőltek össze, népek szabadultak fel s aki betűszerint átalakította a világ arculatát? A válasz ebben az esetben is csak egy lehet: Napóleon. Ha a magyar Napóleon-irodalomra gondolunk, a folyóiratok cikkeire, Berzsenyi csodálatos Napoleon versére, azt kell mondanunk: Vörösmarty körül nemcsak mesei csodával, hanem Napóleon-kultusszal is telített a levegő. A mitizált Napóleon képének szembesítése a bukott Fejedelem önarcképével azt mutatja, hogy vonásról vonásra megfelelnek egymásnak!"

1833-ban írta és az Auróra 1834. 310.lapján jelent meg először Vörösmarty epigrammája A' nagy ember, a későbbi címén: Napoleon -

Nagy volt ő 's nagysága miatt megdőlnie kellett;

Ég és föld egyaránt törtek elejteni őt:

Türni nagyobbát irigy lőn a' sáralkatu ember,

'S türni hasonlót nem birtak az istenek is.

1837-ben az Athenaeum március 23-i számának 185. lapján cím nélkül, a lap fejléce alatt mottóként szerepel az előbbi epigramma. Ugyanakkor a szám kezdő cikke Napoleonról szól. /Vty Akad. Kiad. 1960.2.k. 438./

Vörösmarty néhány cikkében is példaként említi Napoleont néhány állításának igazolására.

1837. Vajda Pesti leveleiről c. cikkében /Figyelmező, 1837.I.15.sz. írja az öngyilkosság megítéléséről: "Részemről azt hiszem, Brutusnak helyén volt magát megölnie...ellenben képtelenségnek tartok egy öngyilkos Napoleont; korábban erős lélekkel türni a lucziferi bukást, nagyság, mely földre nem értetik. /ÖM 1884-85.VI.320./

1838-ban Élet és politika. I. Felekezet /Athenaeum 1838.I.38./ c. cikkében ezt a gondolatmenetet használja: "A hiturak s Napoleonok hatalma elenyészik, s hol egyórtelem s akarat némely dologra nézve megszűnteték is a pártokat, annál serényebben kelnek ~~fel~~ azok fel új pályán kezdeni csatákat." /ÖM 1884-85.VI.253./

1840. Vajda Dalhonáról c. cikkében /Figyelmező, 1840.27. és 49. sz./ Attila jellemzésül ajánlja: "A rendkívüli ember minden beszédeire, tetteire, viszonyaira saját bélyegét üti fel. Ilyennek ismerjük a hozzánk legközelebb álló Napoleont." /ÖM 1884-85.VII.273./

1840. decemberében Napoleon hamvait Szent Ilona szigetéről Párisba hozzák, erről írja Vörösmarty Világzaj c. versét, amely az Athenaeum 1841. február 15-i számában jelent meg:

Megmozdult egy sir, 's vele mozgni kezd a' tenger,
Ős koronáival a' földteke ingadozott;
'S újra düh, harcz 's mind a' mi viszály rettent vala egykor,
Szaggatták a' kór emberiség' kebelét;
Ujra felállt a' nép osztzni világokon, és a'
Béke' derült arczán át vihar' árnya repült.
Honnan e' zaj és honnan e' vész? A' harczok' urának
Molttestét vitték által a' tengereken.

Vörösmarty Napoleon-képének fejlődése

Ezzel a kérdéssel elsőként Tóth Dezső foglalkozott Vörösmarty monográfiájában /Im. 499-503, 328./ Vörösmarty történelem-szemléletében szerinte az emberiség fejlődését két erő egymáshoz való viszonya határozza meg: a nagy egyéniségek és a tömegek harcának alakulása. Ily nagy egyéniségek a Prometheusként küzdő Wesselényi, Szóchenyi és legfőként a távolibb s ezért romantikusabb világkép ihletője és a világ ura: Napoleon. Vörösmartyt Napoleon alakjában és történetében az élet-pálya nagysága és tragikus bukása lelkesítette. Ezt a bukást annak tulajdonította, hogy a nép méltatlan volt Napoleon nagyságához. Vö-

rösmarty rokonszenvébe ugyanakkor belejátszott a népelnyomó zsarnok elítélése is. Ez a kiegyenlítő és mintegy a történelmet kiigazítani akaró szerep adja meg Napoleonról készített dráma-tervének eredetiségét és talán végső kivihetetlenségét is. A Csongor és Tünde Fejedelme is a hálátlan nép áldozata:

Gyermekek volt a' nép, bábok istenei;
Én fölneveltem őket, báb helyett
Kitettem a' hirt, 's bátor fajzatok
Hagyták el a' baromság' ólait...
Nyakamra nőttek, 's melly nagy tő valék,
Most földre huztak önnön ágaim...
Kellott az áldozat, 's én lettem az.../V.felv./

/MM 1845-48.VI.142./

Vörösmarty Napoleon bukását "lucziferi" jelzővel illette, azaz a számára oly kedves formulát, hasonlatot rejtette el az ég kegyét elvesztett, az égből lehullott angyalról, akinek a földön egy nagy tettet kell végrehajtania boldogulásáért, hogy visszatérhessen az égbe, mely nem övé. A bukott Napoleon - adrámatervben - "egy óriásnak kinjaival ég önkeblének aetnája alatt." - A Csongor és Tünde megfelelő sorai:

Ez a' lélek, melly roppant természetével
Láng óriásként égi boltot üt,
Hol lel magának méltó temetőt?
Lázadj fel, tenger, bércz, te hullj alá,
Gördülj ki föld, e' fáradt láb alól,
Szakadjatok rám, égő csillagok.../MM 1845-48.VI.143./

A drámatervben Napoleon bukásának tragikumát keresi s megértéssel teszi fel, hogy az ember által elérhető legfőbb cél lehet a világon uralkodni. Elismeréssel illeti a tehetség arisztokráciájának felkarolását a születési helyett. A hanyatlás okának, a tragikum forrásának Vörösmarty azt tartja, hogy Napoleon becsapta a népeket, mert

a szabadságot ő sem adta meg nekik, mert biztos, orélyes kezű vezérből elbizakodott császár lett.

A kettős értékelésre Tóth Dezső azzal hívja fel a figyelmet, hogy Vörösmarty ugyan tiszteli az emberfeletti nagyságot, de felelőssé teszi a béke felrugásáért, a népek szenvedéséért. Egyfelől kegyetlen zsarnok, másfelől a hálátlan nép méltósággal teli áldozata.

Az 1848-as forradalom idején - írja Tóth Dezső - Napoleon elvesztette vonzóerejét Vörösmarty előtt, aki eljut ekkor az eddig felemásan látott egyéni hatalmi törekvések elítéléséig, leszámol az arisztokratikus hősszemlélettel: "A történetírás sokat beszél szabad nemzetekről,...de ne fertőztessük meg a szabadság nevét, azt állítva, hogy minden...egyéb volt, mint az erő büszkeségének nyilvánítása: szabadság kevésnek, rabszolgaság millióknak.../Néhány szó a legújabb időkben felmerült három eszme felől. - 1848. - ÖM 1884-85. VII.373./

Napoleon nagyravágyásának táplálója maga a "birkatermészetű" nép - s Vörösmarty ugyanezen felfogásban félti 1848-ban a szabadságot a többség uralmától, még mindig bizalmatlan a tömegekkel szemben, mert éretlennek és kihasználhatónak tartja./Im.503./

Örök zsidó /1837-1848/

/Ahasverus/

Töredékek és vázlatok

Az Örök zsidó kéziratai töredékek, három különböző kéziratpapíron, két külön kötetben található az MTA Kézirattárában. A töredékek és vázlatok helyes időrendje, sorrendje:

a/ A' halál /a' földre tapo/ - Oh föld, te sir vagy, egy nagy temető
/1837/

b/ /Vigjáték. - A' halál eljő egy öreg részegest elvinni.../1837-38/

c/ Ö.zsidó /a' halálhoz/ Ezerszer hittalak 's te nem jövöl.../1837-

d/ A' halál egy embort keres mindenütt rég óta... /1847-48/

~~xxxxxxxxxxxx~~ Az a/ és a c/ egy-egy verses töredék, a b/ az első vázlat, a d/ a második vázlat.

Az Örök zsidó töredékei először 1884-85-ben jelentek meg Gyulai Pál sajtó alá rendezésével /VIII.k.36-37, 380-382./ Drámai töredékek II. Az örök zsidóból. 1850. címen. Másodszor: Vörösmarty II. Összes Drámai Művei, 1955.II.k. 521-524./Sajtó alá rendezte Horváth ~~Károly~~ Károly és Tóth Dezső/

Az Örök zsidó töredékeinek meglepő tartalma 1885 óta ismeretes. Vörösmarty életéből nincs közvetlen adatunk e töredékek, vázlatok keletkezési idejére, körülményeire. A négyrészes kézirat számos kérdést vet fel, amelyeknek megnyugtató feltárása nem történetelt meg az eddig kizárólag tartalmi elemzésekben. Az eredeti kéziratokat külső jegyeik alapján napjainkig nem vizsgálták.

A kéziratok szövegkörnyezete és a korabeli irodalom alapján kétségbe kell vonni a töredékek és vázlatok Gyulai Pál által feltételezett keletkezési idejét. Gyulai Pál a kéziratokat nem helyezte el a megírásuk lehetséges sorrendjében, a hevenyészett eredeti fogalmazások ~~(xxxxxxxxxxxxxxxx)~~ másolatát utólag kiigazította. A kiadásban egyes félkész verssorokat kihagyott, a vázlatokba szavakat, a verssorokba szótagokat irt be vagy javított ki. Ez a látszólag indokolt restauráló munka nem változtatott a fennmaradt írások tartalmán. A kéziratok időrendjének meghatározásával nem foglalkozva, az iratokat lemásoltatta, a másolatba belejavított és gondolomra elrendezte.

A keletkezés idejét - valamennyi töredékre vonatkozólag - Gyulai az Előszó c. költeményhez igazította. Az Előszó jegyzetében elrejtett indokolással a cím alá az 1850-es évszámot helyezi. Így ír erről /ÖM 1884-85.I.459./: Iratai között nem találta egyetlen kész nagyobb mű sem, csak egy pár kisebb költemény töredék s egy-két nagyobb mű terv, a melyek közt az Örök zsidó legkésőbbi." Mind-

ezt az Előszó kapcsán írja: "Hogy egy már elkészült vagy csak még készülendő műnek volt-e ez előhangja, nem tudhatni...Lehet, hogy az előszót az Örök zsidóhoz írta." - Azonban az Előszó egész hangulata, tárgya elűt az Örök zsidótól./A költeményt Waldapfel József és Tóth Dezső az 1845-ben írt és 1851-ben önállóan megjelent Három roge elé szánt műnek tekintti. Vty Akad. Kiad.1962.3.k.557-58./

A kéziratok lelőhelye a költő azon hagyatéka, amelyhez Gyulai hozzáférhetett /Vázlatok, Cikkek, Okmányok/ Az első két iv Vörösmarty 1837-38-ból származó jegyzeteit és verses töredékeit tartalmazza. Közös tulajdonságuk e jegyzeteknek, hogy mindegyikük egy-egy rövid, első gondolatsort mutat be különböző tervezett művekből, szoros egymásutánban. Emlékeztetésül írt feljegyzések ezek, amelyekben a költői munkák első fogantatásának lehetünk tanúi. A jegyzetek tartalma és írás-alakja azt igazolja, hogy 1837. első negyedétől kezdve, gyors egymásutánban készültek. Ezeken a lapokon olvasható az Árpád' ébredése első rövid vázlata /1837. március-április/ s ez az időmeghatározást megkönnyíti. Itt van Az áldozat c. dráma első vázlatának egy része, a Felforgatott menny c. vers első fogalmazása, az Örök zsidó két verses töredéke és első vázlata s ^{ez} szerelmes vers-vázlat áthuzva: Ha valaki hiven tüzesen szeret..., amely az 1837-38-ban készült és 1839. legelején megjelent különös szerelmes versek közvetlen szomszédságában keletkezhetett. Van egy vigjáték-terv is: Szindarabnak. Tanulók bucsukor fogadást tesznek...

Az Örök zsidó első vázlata

Vörösmarty humoros történetet kerekít a Halál tevékenysége köré, majd a vázlat közepén megnevezi az öreg xézegost, aki eddig inkább népmesei hős. A Halál rettegett ellenfelét fedi föl benne, a halhatatlan zsidót, Ahasverust. Vörösmarty az idegen nevet ismételtelen felírta és áthuzta. Ezzel a főhős vándormotivumának, történetének

emlékeit sejteti és tagadja. A vázlat végén Ahasverus és a Halál kettős verses monológja az előtte vázolt történet keretébe helyezve ismétlődik meg. Érdekes módon Ahasverus megszemélyesített, hősi nagysággá fölemelt alakja, és a Halál emberi lények feletti hatalma bontakozik ki belőle. Ezek a töredékek azonban a Halál és az Örök zsidó küzdelmét kergetőzésnek fogják fel. Az eseményvonalba helyezett szomorú epizódok még titkos boldogságot is fűdnek fel a halott mátká álmaiban és a szerelmesek találkozásában.

Az Örök zsidó második vázlata /1847-48/

Keletkezési idejére csak közvetett bizonyítékaink vannak. 1837 és a Gyulai által megállapított 1850-es év között kell keresnünk a valós keletkezési időt. Közvetett bizonyítékaink a kézirat papírjára, vízjelére, ^Yaköltő ekkori írásalakjára, írásmodorára, a kézirat szövegkörnyezetére, a stilus fejlődési fokára, a vázlat tartalmi és hangulati elemeire vonatkoznak. Kiegészítik mindezt a hasonlóságok, motívumok, amelyek a költői életrajz és az irodalmi források alapján függenek össze e vázlattal.

A diósgyőri medián papír nem nyújt jelenleg elég bizonyítékot. (Csak annyit tudunk, hogy korábbi a következő fennmaradt ^{diósgyőri} vízjelű papírnál, amely 1859-ben már forgalomban volt.) Azonos papíron készült a Romeo és Julia 1854-55-ben, de írásalakja nagyon elütő. Ebből más nem következik, minthogy ezt a papírfajtát hosszú ideig legjobb munkáira tartogatta a költő. Közelebbi nyom mutatkozik abban, hogy a Lear kézirat tisztázatából ugyanilyen papíron van a II.felv.4. és a IV.felv. 6.jelenetének több részlete.

A kézírás számos egyéb minta alapján azokhoz a kéziratokéhoz hasonlít legjobban, amelyek 1847-48-ban eléggé sima felületű papíron és hegyes tollal /acéltollal/ készültek. A kézirat szövegkörnyezete ugyancsak 1848-as keltezésű újságcikkeket tartalmaz első

megfogalmazásukban. Az egyik hasonló írásolaku újságcikk kézirata ~~egy másik~~ ^{nygyaneren} kötegből /CBJ III.127 r/: A' legujabb időben felmerült három eszme fölől /megjelent: Pesti Hirlap, 1848. junius 4./ a következő szöveget tartalmazza:

"Az egyenlőség' és testvériség' áldásai csak egy népet hagytak érintetlenül a' szenvedéseiben örök, a' halhatatlan zsidót."

Az eredeti szöveg szinte önkéntelen utal az Örök zsidó töredékére, második vázlatára, mintha a költő már tud lenne ennek elkészítésén.

További jel: a Lear-fordítás kézirata közt van a Szabadsajtó c. vers első fogalmazványa, amelynek keletkezési napja 1848. március 15. s a vers megírásakor a fordítás a III. felv. 2-6. jeleneténél tart.

A második vázlat tartalma és stílusa, egész hangulata bizonyos komorságot tükröz. Élet és Halál, holtak és születendők szellemeinek idézése az élet komor egyetemességét mutatja be. Az angyalok közül lehullott, az ördögöktől is száműzött lélek Quinet Ahasverusának Racheljével rokon, akárcsak a Halál palotája Mob palotájával. Ugyanakkor rokon ez a motivumsor a Prometheus mítoszsal is s ebben már Goethe példájára utal, aki Ahasverus-terve szomszédságában beszél Prometheusának terveiről, követve a német Volksbücher tartalmát. Vörösmarty a prometheusi gondolatot a száműzött lélek által ellopott teremtető erő szikrájával idézi, mellyel e lélek a gópművész által alkotott gépemberokbe olt életet. A nagyszabású drámaterv második vázlata sokat foglalkozik a gépekkel, mint az ember utánzására, pótlására alkotott, félelmet, ellenszenvet keltő eszközökkel. Vörösmarty gondolatainak forrása életrajzi és korabeli adatok, alapján: sajtóhírek, bábjátékok, színházi "gépelyek", mozgatható díszletek. Hiányzik viszont az Örök zsidóból az egész háborús megrázkódtatás, amely sok tekintetben meghatározó Vörösmarty 1848 utáni műveiben, viszont helyet kap több azt megelőző technikai ál-

mény és a költőt szinte az Árpád' ébredésétől a Vén cigányig állandóan, de főként 1837-39 között állandóan foglalkoztató Prometheus mitosz, motívum és hangulat. A második vázlatban ez úgy hat, mint a visszaemlékezés az 1837-es vázlatra.

Nem tudjuk, hol és mikor figyelt fel Vörösmarty Quinet munkásságára, mindenesetre már a Tudománytár 1835-ös évfolyamában Ahasverusáról olvashatott. Az Örök zsidó második vázlata bal jóslataival, zord hangulatával rokona Quinet, A' mai literaturák' egysége c. munkájának, amely az 1839-es Tudománytárban kerülhetett Vörösmarty elé, megfejtve vagy indítékot adva a második vázlatához:

"Ma nincs olly rost a' föld' nagy testében, melly megrázathatnék a' nélkül, hogy a' többiek is egyszerre együtt meg ne reszketnének. Ezen egységet a' francia forradalom kelté, az ipar kifejté, a' költészet pedig utósó kenetét adá meg...Honnan van az, hogy örömes kinézetek helyett inkább...csüggetegség és kétségbeesés sokfélelekép mutatkoznak?...Sokan személyes nyomorukat egyenesen a' világ' nyomora' jeléül veszik. Mindenütt találhatni illy halálprófétákat, de sehol olly sokat mint Franciaországban...Micsoda költészet még lehető?...Hol marad ~~(még)~~ még hely álomnak?...mi menedéke marad még a' muzának?...Határtalan tengeren uszunk; mikor elértnek hisszük a' láthatár szélét, uj láthatár emelkedik föl, és a' ~~(kikötő)~~ kikötő sehol sem látszik. Az ember e' földön ollyan mint Robinson' puszta szigetében; mindennek, mit csinál, végcélja egy csolnakvésés, mellyen e' világot elhagyja." /Tudománytár 1839.III.k.Lit.~~(199)~~ 193-203./

Az Örök zsidó eszméi Vörösmarty egyéb műveiben

A dráma-terv első vázlatában a sirkertben szeretője sirját látogató lány, aki a halálnak adja magát szeretője életéért, és a szerető története, aki feléledése után a halott lány életét szerzi vissza: kettős visszatérés az életbe, önfeláldozással illetve egy próba

teljesítésével. Bonyolultabb, kettős megismétlése a Tündörvölgy /1825/ motivumának, amelyben Csaba nagy megpróbáltatások között a halálból hozza vissza Jevét.

A Halál alakját epikus bőséggel megrajzolta Vörösmarty a Délszigetben /1826/. Itt a romantikus megjelenítési mód még a metafora, de a késői kidolgozások szimbólumai érthetően ugyanezeket a költői megfogalmazásu ismertetőjegyeket tételvezik fel az Örök zsidó Halál-alakjában:

Ült pedig anyja' setét fészken a' sárga Halálfi,
Némán, és siketen. Némán, hogy meg ne beszélje
Senkinek is végét, siketen, hogy sirni ne hallja
A' nyava~~(kék)~~lyák' fiait 's ha dicsőt kell rontani, meg ne
Lágyuljon végén, bár nemzet epedne is érte.
Pisla világ bolygott szeme' mély üregében! erőtlon
Csontai zörgöttek lélekborzasztva, ha mozdult,
'S gyászos enyészet volt vállára kerítve palástul.
Szája kajánságtól vala halvány kékre beszegve,
És csak alig takará sorait gyér barna fogának.

Termete váz, szive kő, horgas keze fojtani tormett. /I.445-455./

A Délszigetben és az Örök zsidóban egyaránt jelentkező téma a Halállal kapcsolatban a Halál segédei, az életet rövidítő, kioltó változatos körülmények, eszközök, fegyverek, anyagok: az ifjúkor vétkei, betegségek, léha élet, átvirrasztott éjek, sebek, fájdalmak, éhség, szomjuság, bűnök, irigység, szegény, késő bánat, gyötrelmek, harag, bus emlékezet, az elme megerőltetése, vak kétségbeesés, a féltékenységek és a vénség. /I.467-490./

Amint Horváth Károly megjegyzi e részletekhez, itt a filozófikus asszociatív jelentkezik: "Azt a Vörösmartyt mutatja be, aki meg tudja teremteni a magyar gondolati költészet sajátos nyelvét, pregnáns~~an~~ metaforákkal egészíti ki átérzett-érzelmi~~vé~~ a gondolat

puszta logikai tartalmát." /Horváth K. 401-402./

Az Örök zsidó két verses töredéke és két vázlata nem nyomtalan Vörösmarty munkáiban. Kontban /1824-25/, a Salamon királyban /1827/ néhány részlet, A' bujdosók V. felvonásában Laczfi átkai, a Csongor és Tündében az Éj monológja hasonló a Halál és az örök zsidó monológjához. Valamennyi az Életet és a Halált, a társadalom, a világ végét vázolja fel rettentőnek szánt képekben. Biblikus szimbólumok, amelyeket az emberiség végső pusztulásával járó kegyetlen gond telít embertelenné, mellőzve még nyomát is a hit sovány vigaszának:

Miért most nem jössz vég ítőlet' angyala

hogy a' nap többé fényt ne hintene,

's az égi fények össze bomlanának.

most kéne harsogatnod kürtödet,

hogy rengenének a' föld sarkai

sárkány ijedve ütné föl fejét.

's vad tigris kölykek marnák anyjokat,

és a' jegek közt uszó szörnyeteg

mélyebbre buknék, mint az ón mehet.

/Kont V. felv.686-694. - 1825./

Halandóság! te régi szörnyeteg,

Te nyelsz be mindent, a mi volt,

s vagy,

És a mi lesz, bár milliószor ennyi,

El nem kerülí örvény torkodat.

/Salamon király,1827.V.felv.160-163./

A Kont részletének forrása Jób könyve: "A' szent írásban vannak illy szavak, Hol Jób magában átkozódva szól." /A' bujdosók 1830.V.felv. 727-728./

Az Éj monológjában a világegyetem összeomlásának páratlan erejű képével előzi meg Quinet Ahasverusának történetét:

De hol lesz a kő, jel, s az oszlopok,

Ha nem lesz föld, s a tenger eltűnik.

Fáradtan ösvényikből a napok
Egymásba hullva, összeomlanak;
A Mind enyész, és végső romjain
A szép világ borongva hamvad el;
És ahol kezdve volt, ott vége lesz... /1830./

A Szózatban a nemzethalál képe előzi meg a későbbi nagy víziókat,
az Örök zsidóban pedig az ember és a világ felett uralkodó pusztító
lény személyesíti meg az emberiség kipusztítóját, a Halált:

'S majd ha minden a' mi élt, e' láb alatt lesz,
Akkor - akkor - de szinte rémülök e' gondolattól,
akkor nem leszen többé mit ölni
nem lesz mit rontani.
Akkor magamra szálland haragom,
Megsemmisitem akkor magamat
'S bezárom a' teremtes ajtaját. /A Halál monológja, 1837./

A más művekben - főleg az Éj monológjában - felidézett képek megismét-
lésével jelenik meg az Örök zsidóban a világpusztulást túlélő egyet-
len tanu:

Látni akarom mint lesz semmivé
Mint száll egyik nemzedék a' más után
Mint hullnak össze minden csillagok
Hamvába mint száll a' roppant világ
A' romladékon állni akarok
Órjási romladékokon világ
Midőn már senki sem lesz... /Az örök zsidó monológja, 1837-38/

E sorozathoz csatlakozik - feltűnő hasonlatossággal - az Árpád' ébre-
dése változataiból e néhány sor:

<Ha oly erős vagy s rontanod gyönyör,>

<Zuzd össze a' világot s ülj reá,>

<Akkor dicső léssz, mert magad maradsz.>/1837.ÖM 1884-85.IV./

453./ Ide illik a Gondolatok a' könyvtárban néhány sora is:

Ez hát a' sors és nincs vég semmiben?

Nincs és nem is lesz, míg a' föld ki nem hal

'S meg nem kövülnek élő fiai. /1844/

Alább egy-egy idézet Vörösmarty prózai munkájának kiadott és kézirt szövegéből, szinte megfoghatóan utal vissza az Örök zsidó töredékeinek tartalmára - egy attól távol eső dolgozatban. A kiadott és a kéziratos mondat feltűnően tér el egymástól:

Az egyenlőség és testvériség
áldásai csak egy népet hagytak
érintetlenül, a szenvedésiben
örök zsidót.

Az egyenlőség' és testvériség'
áldásai csak egy népet hagytak
érintetlenül a' szenvedéseiben
örök, a' halhatatlan zsidót.

/ÖM 1884-85.380./

/CBJ III.144 v/

/A cikk megjelent a Pesti Hírlap 1848.junius 4., Néhány szó a legujabban felmerült három eszme fölől. A kézirat helye az Örök zsidó második vázlatával egy köteggben van./

1853-ra tehető a Mint a földmivelő c. verse, amelyben mintha a Halál második monológja ismétlődnék; csak a szemszög itt emberi:

...a' sirokkal felszántott földbe halottait

Hordja koronként a' végtelen emberiség.

És haloványon a' dus a' szegény és a' koronás fők

Mennek alá, vig, bus, balga, mogorva vegyeet.

Külön vizsgálódást érdemelne, miben utal vissza az Örök zsidóra a Lear királyt fordító Vörösmarty tárgy-választása és fordítói élménye, hangulata. Érdemes volna elemezni, milyen költői tapasztalatokkal gazdagította Vörösmartyt az Örök zsidó koncepciója, mivel járult hozzá a Vén cigány alakjához. Mindhárom hősből közös ugyanis az időtlen öregség, a drámában is lírai hangvétel, a lírában is drámai tragikum és megjelenítés, az emberfeletti növelt személyes nagyság.

Világirodalmi hatások az Örök zsidó töredékeiben

Vörösmarty igen sokféle forrásból ismerhette meg a bolygó zsidó történetét, amelyet kortársai a német szövegek alapján örök zsidónak /ewige Jude/ fordítottak. A hatalmas irodalmat felölelő területet Heinrich Gusztáv dolgozta fel A bolygó zsidó mondája c. tanulmányában./Bp.1920, Olcsó Könyvtár 1947-1952 sz./ A Vörösmarty koráig terjedő időszakot elsősorban ~~(Kartophilus)~~ e munka alapján ismertetjük.

A monda először a középkori Angliában tűnt fel, a hagyomány szerint kelta eredetű. Története Krisztus szenvedéseivel függ össze. Amikor Pilátustól kikísérték, az ajtónálló Kartophilus hátbaütötte és gunyosan így szólt hozzá: "Menj Jézus, menj, siess már, mit kézel?" Az visszafordult hozzá: "Én megyek, te azonban várj, míg ismét visszatérek." Kartophilus ma is várja a visszatérést. Ma a századik évet előri, álomba merül és fiatalon ébred.

A monda ujkori változata lényegében e történettel azonos, de szereplőjének neve már Ahasverus, jeruzsálemi varga, akinek háza előtt haladt el Krisztus és meg akart pihenni. A varga siettette. A válasz ekkor így hangzott: "Én itt állani és megpihenni akarok, neked azonban menned kell egészen az ítélet napjáig." Így ismerteti a mondát egy Hamburgban kiadott népkönyv 1547-ben: "Rövid leírás és elbeszélés egy Ahasverus nevű zsidóról."

Ahasverus mondájának irodalmi feldolgozásai Goethe /1774/ és Schubart töredékeivel kezdődnek. A vele foglalkozó hiresebb írók: Auerbach, 1838, Köhler, 1845, Andersen, 1847, Sue, 1844. stb.

A monda 210 feldolgozásáról tud Heinrich Gusztáv, ezek fele a német irodalomból ismeretes.

Vörösmarty leginkább Goethe töredékének ösztönzésére és Quinet nagy önállósággal írt pesszimista drámájának hatására építhetett. Goethe Dichtung und Wahrheit-jének egyik kiadása 1836-ban jelent meg.

Quinet Ahasverusa 1833-ban francia, 1834-ben német nyelven vált ismertté, a Tudománytár 1835-ben érdekes ismertetést adott róla. Valamennyi itt felsorolt évszám közvetlenül megelőzte az Örök zsidó első három töredékét.

Goethe ezt írja:

"Mivel szellemi alkatom szerint mindaz, amit szeretettel magamba fogadtam, költői formába öltözött, az a különös ötletem támadt, hogy epikus költeményben dolgozom fel a Bolygó zsidó történetét, mely már gyermekkoromban, a népkönyvekben megragadott...Hadd beszéljem el, hogyan képzeltem ezt a mesét, és milyen értelemmel akartam megtölteni.

Jeruzsálemben élt az a suszter, kinek a legenda az Ahasverus nevet adta. Ehhez az alakhoz drezdai vargám szolgáltatatta a főbb vonásokat...A csizmadia, noha lelke csak e világ dolgaival törődik, megkedveli Krisztus urunkat és szeretete főleg abban nyilvánul, hogy mindenáron igyekszik megnyerni a maga élet- és gondolkodásmódjának... Az Ur is megpróbálja a vargát jelképesen kioktatni,...ám a bárdolatlan ember nem fogadja be tanait...Jézust a suszter műhelye előtt viszik utolsó útjára...Ekkor előlép Ahasverus...megismétli előző intelmeit... Az Ur nem válaszol...Ahasverus e szózatot hallja: addig vándorolsz a földön, míg ebben az alakomban meg nem látsz."

/Ahasverust nyughatatlan vágy üzi el, így kezdi meg vándorútját./
"Bolyongásairól, meg a költeményt bevégző, de nem lezáró eseményről talán majd más alkalommal szólok. Megírtam a kezdetét, néhány szét-szórt részletét és a végét; de nem volt meg a kellő időm s összeszedett nyugalom, hogy a szükséges előtanulmányokat elvégezzem, és művemet az elképzelt tartalommal tölthessem meg; így a néhány teleirt lap félbemaradt, annál inkább, mert a fejlődés új korszakába léptem, mely már a Werther megírása közben...kényszerű erővel tört rám... eszembe jutott Prométheusz ősi, mitológiai alakja, ki az istenektől elkülönülve, műhelyéből egész világot népesített be..." /Goethe, Életemből - Költészet és valóság, Magyar Helikon, 1965. Ford.Szőllősy

Klára III.rész, 15. könyv, 584-589./

Az említett népkönyvet Auerbacher feldolgozta, 1835-ben már második kiadása jelent meg. Tizenkét fejezetben az örök zsidó történetét tartalmazza, ezt követően Párhuzamok Ahasverus és Prometheus között c. részében utal arra a forrásra, amely Goethénél, majd Vörösmartyánál is összeköttetést hozhatott ~~(létre)~~ létre a monda és a mítosz között. Vörösmarty viszont egész más elemeket ragadott meg az Örök zsidó mondájából, mint Goethe. Az általa kiválasztott motívumokban a francia Quinet Ahasverusához áll közel.

Vörösmarty - Toldy Ferenc közlése szerint - nem tanulta a francia nyelvet, nem tudott franciául. /Lukácsy-Balassa 28./ Quinet munkáinak megismeréséhez azonban a németnyelvű fordítások, sőt a magyar sajtó tájékoztatásai is elvezették. Edgar Quinet /1803-1875/ harmincas években írt következő munkáiról tudósít a Tudománytár /1839.Lit.3. 193./: Ahasverus /1833/, Napoleon /1836/, Prometheus /1838/. Nem véletlen, hogy Vörösmarty Quinet témáit maga is szívesen veszi tervbe. 1837-től előszeretettel használja a Prometheus-hasonlatot Wesselényi, Széchenyi, majd az Örök zsidó bukott angyalának jellemzésére, és visszanyúl hozzá még a Vén cigányban is. 1839-ben Napoleon címen tervez drámát.

Quinet Ahasverusát a Tudománytár /1835. I.sz. Budán, Elkészült április 24, kijött május 28. 189-192./ ismerteti német nyelvből:

"~~Francia~~ Francia literatura, 10. Ahasverus./Quinet Edgartól. Szabad német fordításban. Ludwigsburg, 1834.8./ Valósággal nevezetes költemény, egy az újabb francia romanticának legnevezetesebbjei közül, ám-
bár felette tarka, zavart kicsapongásai, a' romanticában is még a' világost szerető francziát tökéletesen talán ki sem elégítheti...
Képteljre nézve Quinet, Hugót és Janint is felülmulja töménytelen gazdagságával,...a francziák most Goethe' és Tieck' szemével nézik a' középkort, Quinet Ahasverusa /vagyis az örök zsidó/ tagadhatatlanul Goethe' Faustjának utánzatja, még nagyobb /Tiecktől kölcsön-

zött/ költői szabadsággal. Egyébiránt Quinet az örök zsidóról való mondát sokkal lelkesebben és jobban használta, mint azt eddig az a' sok német költő tette..."

"E' két poetai eszmével: ördög és halál nem kell üres játékot üzni. Az elsőbbik a' fausti monda' alapja, ez az örök zsidóé. Ki ezen mély eszméket szerencsésen kívánja használni..., meg kell hagynia a' pokolnak és sirnak a' maga borzalmait, mely ekkor a' népek' hite felruházta."

"Már Quinet...Ahasverust egészen olly érzékeny 's gyengéd alakká alkotta, mint végül Goethe a' maga Faustját, 's a' halált olly sílányyná és egykedvűvé, mint végül Goethe a' maga ördögét...Formája a' költeménynek dramai, de még korlátlanabb mint Fausté. Tieck' ~~man~~ manirjában közbe szólnak virágok, fák, tenger, nap, hold, csillagok..."

"Ama' müncheni Volksbüchlein szerzője /1827/ az örök zsidó regéjét olly egyszerűen beszéli, hogy azt Quinet' ragyogó szinpompájával összehasonlítani nem lehet..."

Vörösmarty az ismertetésből újabb ösztönzést nyerhetett a halál alakjának felnagyítására, a költői szabadságra, tarkaságra, a gondolatok csapongására, a Faust és az Ahasverus utánzására. Egyes motívumainak bizonyossága szerint, nem elégedett meg az ismertetéssel, nyilván német fordításban, követte Quinet Ahasverusát is. Az eredeti alapján /Quinet, Oevres Completes, Ahasverus, Paris, 1876./ bemutatjuk a példaként szolgáló drámának az Örök zsidóval rokon motívumait, amelyek más szerző munkájában fel sem merültek, ezért Vörösmarty töredékeinek nem véletlen összecsengéseit mutatják.

Ahasverus prológja - mint csaknem az egész misztériumé - az égben játszódik. Bolygónk megszűnt létezni. Több mint háromezer éve elhangzott az utolsó ítélet trombitahangja Jozafát völgyében. Az utolsó világ rossz volt. Az Ur új törvényt hirdet a szenteknek, Tamásnak Bonaventurának, Hubertusnak: az új világgyetemet őrizetükre

bizza. Mielőtt munkához látna, lejátsszatja előttük a lepergett hatezer évet. A történetet négy napra osztja. Az első nap Jézus ^(tart) eljöveteleig, a második a kinszenvedés, a harmadik a Halál napja, a negyedik a végítélető.

A harmadik nap tehát a Halál, amelyben a középkorba lépünk. Peketo ház egy utkereszteződésben. A Halál, Mob néven, hanvadó párás mellett melegedő öregasszony. Vele lakik egy ifju lány, Rachel, lehullott angyal...Rajnára néző vár, sirhalomhoz hasonló. Tornyában az agg Dagobert beszélget a szentlélekkel: elszomorodnak a világvég közeledésének biztos jelein. A föld elaggott; a halál rengeteget aratott. Mob, az engesztelhetetlen Mob, örök, mint Ahasverus, hozzáfog, hogy közelebből összemérje hatalmát az emberiséggel. Mob azonban nem rendelkezhet Ahasverus életével. Megdermesztheti szívét, megölheti illuzióit, de ^{öt magát} meg nem ölheti. Rachel megkönyörül Ahasveruson. Rachel száműzött angyali lélek egy asszony testében, egyike azoknak a lényeknek, akik a magasból hullottak le ~~(hirtelen)~~ azért, hogy jogaiba visszahelyezzék az embert. Az égből száműzve Rachelnek Mob házában kell laknia, őt kell szolgálnia. Mob könyörtelenül gunyolja hajdani emlékeiért a szegény leányt: "Mire való egész nap az ablakod üvegén át figyelned az ég egy sarkát? Többé nem fogsz visszatérni az álmok birodalmába." - Mégis később visszatér oda, miután legyőzte Mobot.

Rachel találkozik Ahasverussal és megszereti. Ezzel Ahasverus utja véget ér, mert talált egy szerető szívet. Ámde csak a kihalt világ maradt számára.

A negyedik nap az utolsó ítélet. A vén óceán partján elgyongult a városok és emberek zaja. A rombadólt világban beteljesül Ahasverus és Rachel szerelme. Az égből száműzött Rachel már nem álmodik visszatérésről, isten és napfény nélkül fog élni a föld romján. Ahasverus belefáradt a földi létezésbe, már maga Rachel sem elégíti ki, az ég után áhitozik. Rachel szerelmével oda is eljut.

A legfontosabb hasonlóságok Quinet és Vörösmarty műve között:

- végítőlet, az emberiség és a föld pusztulása,
- a Halál /Mob/ hozzáfog, hogy összemérje erejét az élőekkel,
- Rachel lehullott angyal, aki az égből száműzetett, hogy jogaiba visszahelyezze az embert,
- Mob gunyolja Rachelt, miért nézi egész nap az ablakon át az ég egy sarkát,
- Mob, vagyis a Halál palotája,
- Ahasverus neve, halhatatlansága, üldöztetése.

Az Örök zsidó elhelyezkedése Vörösmarty életművében

Az Örök zsidó első három töredéke az Árpád' ébredése és a következő novellák szomszédságában keletkezett: Orlay, A füredi szívhalászat, Csiga Márton viszontagságai, Szél urfi. Mind a négy novella 1837-ben jelent meg, az első az Aurórában, a többi az Athenaeumban. Ez az egyidejűség a kéziratok tanúsága szerint kiterjeszthető az Áldozat első vázlatára, a Marót bán első kéziratának átdolgozására is.

A Pesti Magyar Színház megnyitása és a novellák, romantikus drámák egész sorának alkotása idején az Örök zsidó a dráma műfajában tervez egészen újat, különöset. A népmesék és a novellák gondolatvilága áll legközelebb az első három töredékhez, különösen az első vázlat-hoz. Ebben az időben Vörösmarty novellái egyre keresettebb, erőszakosabb különösségekbe vezetnek /Tóth D. 552./ s ez a megállapítás jól illik az első vázlatra és töredékekre: "Ez a vigjáték-vázlat a novellák fantasztikum- és különös-keresése valamely drámai leszármazottjának tetszik."

A második időszakot a drámaterv történetében egyedül a második vázlat képviseli. A két téma és a feldolgozás tervezett menete a merőben eltérő felfogás ellenére is biztos szálakon függ össze. A

két vázlat nem ugyanazon dráma tervét tárja fel, éppen azért, mert terveik között egy évtizednyi fejlődés, politikai és történelmi változás teremt áthidalhatatlan szakadékokat. Az összefüggést a szereplők és az üldöztetés, a Halál és az Örök zsidó küzdelme teremti meg.

Turóczi-Trostler József és Tóth Dezső Örök zsidóra vonatkozó elemzését a történelmi helyzetnek megfelelő politikai, lírai Vörösmarty életművel vetjük össze. Mivel Gyulai Pál nyomán az 1850-es keletkezési évet mind a négy töredékre nézve egységesen elfogadták, ugyanakkor tartalmi elemzéseik csaknem hibátlanok, csupán a töredékeknek a szabadságharc utáni beillesztésében váltak erőltetetté.

Az Örök zsidóban mutatkozó komor egyetemesség Vörösmarty lírájának 1846-os és ezt követő válságjelenségét tükrözi.

Vörösmarty magatartása leginkább Eötvösével rokon, aki egész Európát bejárta és kiábrándult a francia és angol kapitalizmusból. A Gondolatok a' könyvtárban már mély szkepszisnek adnak hangot. Vörösmarty lírájában a szabad gondolatváltás, az indulatok, erőteljes szóhasználat nem pusztán fokozódást mutatnak. Az alapvető különbség - mint Tóth Dezső írja - a költői szerep- és helyzettudat megváltozása./Im. 400/ Eddig a közösséghez a közösségi követelmények nevében szólt, most az emberekhez és a társadalomhoz a maga nevében kiált. "...mint magára maradt látó, tolmácsol olyasmit, aminek egyedül tanuja. Szemben a rettenetekkel, szemben a kétségbeejtő igazságokkal... egyedül látva, egyedül tudva róluk beszél a közösséghez;...Nemcsak tolmács ő, magánya nemcsak elszigeteltség, hanem képviselő is; ég és föld között lebegő titán a költő, aki nemcsak kilopja az igazságot az emberi fülek számára, s szenved maga is emberként, hanem aki félistenként az eget kapuját is döngeti..." /Im. 401./ A változás a formában is jelentkezik. Az eddigi retorikus költészet helyét a monológ alapformája váltja fel. Ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy kétségek ébredése korában ez a forma felelt meg a Csongor és Tünde Éj királynőjének, most ez az Örök zsidó töredékeinek is.

A belső vivódás, a költői küzdelem, a hangos gondolkodás természetes kifejezőeszköze a monológ, az élményváltozás indulatos tükrözője. Amint a Gondolatok a' könyvtárban, Az Emberek szinte rokontalan művek a lírában, ennek indult a töredékekben maradt Örök zsidó is. Többszöri bekezdése három külön megindítást leplez le s vele három kudarcot, megoldhatatlan feladatot.

Közös vonásuk a nagy verseknek és a második vázlatnak a szimbolikusan felnagyított szereplők, a Halál és Ahasverus üldöző és üldözött szerepe. A vázlat szerint a hasztalan üldözés az élet győzelmét igazolja, amely a legreménytelenebb helyzetben is utat tör. A minden élőtlébiró halál kudarca a legrosszabb sejtelmek feladásává válik: az emberiség teljes kipusztításának réme elől az élet új utakra tér.

Az Örök zsidó töredékeinek, vázlatainak értelmezése

A töredékek különös jelentőségére kényszerítően hívja fel a figyelmet a választott tárgy, amely lényegében közös a két vázlatban és az első vázlathoz csatlakozó két verses töredékben. E tárgy a szimbolikus Halál és Élet végletekig kiélezett harca, amelyben a szimbólumok az egész emberi társadalom kozmikus méretekig felnagyított pusztulását és ugyanilyen nagysággá emelt örök életét, küzdelmét jelképezik. Ennek a témának világirodalmi eredete ad megnevezhető főszereplőket. Így lesz Ahasverusból Örök zsidó, halhatatlan zsidó, magyarra alakítva: Bory sőt Borbogár uram; a Halál, mint szereplő, a halhatatlan Ahasverus ellenképe, az európai népmesekincs szülötte, de sok tekintetben olyan leleménye Vörösmartynak, mint a Csongor és Tünde Éjasszonya, mint a Hadur alakja az Árpád' ébredése változatában, az istené az Előszóban.

A töredékek mellékszereplői és a vázlatok meseszövése teremti meg a két eltérő drámakoncepciót, amelyek közül egy sem nyerhetett végső kidolgozást. Elsősorban arra keresünk magyarázatot, hogy mi

okozta a befejezetlenség kudarcát, s ebben a kérdésben is csak magukra a töredékekre hagyatkozunk.

Vörösmarty alkotásmódja kelt figyelmet elsősorban. Szinte egyedülálló a költő kézirati hagyatékában a sokféle bekezdés egyetlen témába. Kézirataiból ismerjük, hogy kisebb és nagyobb alkotásait egyaránt többszörös javításoknak veti alá, mielőtt bevégeztetteknek ítéli őket. Nagyobb tartalmi változtatásokat, lényeges hangulati eltéréseket csak hosszabb drámakézirataiban tapasztalhatunk.

Az Örök zsidó töredékeiben a próbálkozás, a többszöri nekiindulás jellemzi Vörösmarty alkotó tevékenységét. Belső lelki kényszer, maga által vállalt feladat hajtja a kidolgozás szükségét. Ezek a töredékek, vázlatok azonban mindössze nyersanyagok, nyers vázlatok, ~~mm~~ amilyenek ritkán maradtak fenn kész művei mellett, ugyanis, ha a megoldás sikerült, akkor a nyers vázlatokat, első kéziratokat nem egyszer megsemmisítette. A téma alkotóelemei - amint kimutattuk egyéb műveiben - jóval korábban is mutatkoznak, itt a témát Vörösmarty önálló művé kívánja aratni, de a feldolgozás nehézségei miatt többször is félre kell tennie. Ezért mint nem domináns elem, az élet kipusztulása és lehetséges győzelme, mint téma tovább hat az egész életmű folyamán.

A befejezetlenség kudarcot is jelez s a kudarc oka az, hogy a költő az ötleteken végighaladva, őket néhány eltérő szálla fűzve, rájön: az epizódok nem állnak össze olyan alkotássá, amelyhez a teljességet tűzte ki feladatul. Az élet és halál egyetemességének új kifejezésére olyan elgondolásokkal ólt, amelyek végül is nem hordoznak az egyén számára megoldást. Ugyanakkor kísértőjelenségként kiviláglik: a halállal való játék mindig az egyén halálfélelmét tükrözi. Fordulat áll elő, amikor az a gondolat kerül előtérbe Vörösmartynál, hogy az emberiség fejlődésének is feltétele az egyének természetes cserélődése vagyis a halál és a születés. Önmagára és az egész emberiségre vetítve innen ered a vázlatokban, töredékekben a baljós egyetemesség

mellett némi remény.

Az első vázlatba foglalt sirkerti epizód, a "pokolra szállás" és kettős feltámasztás /inkább felébresztés/ tanuja az élők örök kétségének: milyen állapot a halál az egyén számára? Nincs más megfogható a költő tapasztalataiban, mint az álom és a részegség, ahonnan van visszatérés. Hasonlósága a halállal segítséget nyújt elképzeléseinek megfogalmazásához. Az álom és a halál elgondolkodtató összehasonlítása arra az utra vezeti Vörösmartyt, amelyet a novellákban követ. Turóczi-Trostler megállapítása szerint a költő a baljós, borzalomkeltésre felvázolt helyzeteket találékonyan veszélyteleníti. Ez az ellentétel feloldja a Halál egyeduralmát a sirkerti jelenetben, az örök zsidó nagyságát a Halállal folytatott nevetséget keltő kergetőzésben. Maga a feloldás is egyik jelentős oka a töredékek befejezetlenségének.

A többi töredékektől elütő második vázlat szakít a veszélytelenítés módszerével, végig megőrzi a komoly jelleget, kísérlet a korrekcióra. E töredékek időben és felfogásban is elütő vázlatai valóban két eltérő próbálkozást igazolnak, két drámatervet, amelyek között azonban lényeges összefüggések állnak fenn. Az első verses töredékek és a közbezárt első vázlat közel egyidejűek, azonban a vázlat kép- és jelenetsora fölé vésztjósító drámai verstöredékek emelkednek, váratlan szenvedélyességük teljesen összhangban van a már felsorolt más költői művek epizódjellegű részleteivel, vagy néhány kiemelkedő sorával. Ez az összhang a költői intuíció kialakulására ad magyarázatot. Nem igaz, hogy az Örök zsidó bizarr témája előzmények nélkül alakul ki Vörösmartyban, hanem korábbi próbálkozások, korábbi művészi, világnézeti, filozófiai megoldáskísérletek összefoglalásának készül. A végső megoldás éppen a költő aggodalmai, forrongó világnézete, öntörvényű filozófiája miatt a már teljesen kialakult hatalmas művészikifejező erő birtokában sem jár sikerrel, az eredmény a ránk maradt gigantikus torzó.

Az első vázlat és az őt megelőző illetve követő töredék-versek egészükben térnek el a második vázlattól és függenek össze vele.

"A' halál eljő egy öreg részegest elvinni... 's hurczolni kezdi az öreget; de az egy pohár borra hja... 's az megrészegedvén... kiviszi a' sirkertbe temetni..." Megzavartatva, az öreg részeges elszalad, a halál felébred s kezdődik az ifju pár epizódja. Így kezdődik az első vázlat.

A második vázlat kezdete az első ~~éjsz~~ összefoglalásának hat, sőt megismétlődésének, a gazdag fantázia és a rejtve működő irodalmi ~~hat~~ hatások azonban újabb és eltérő ötletekkel gazdagítják.

"A' halál egy embert keres mindenütt rég óta kit szeretne temetve látni. Ez az örök zsidó. Az örök zsidó tudva földi halhatatlanságát daczol és játszik vele. Egykor eltemetve fölkel a' sirból 's szökik a' halál elől dévajságból..." - A terv bekezdése két elemében tér csak el az előző tervtől: az öreg részegest eleve megnevezi, itt ennek eltemetéséről, ott~~á~~ a Haláléről van szó. Közös viszont az örök zsidó látszatos menekülése, a Halál hivatásszerű üldöző mániája.

Az első vázlat az ifju szerelmesek epizódjában teljesen eltér a másodiktól, azonban ezt követően újra közös motivumban találkoznak: a feltámadt ifjutól a Halál átveszi a részegest és "ideiglen palotájába zárja." A második vázlatban ez áll: "szökik a halál elől 's véletlen a' halál palotájába bukkának, hol a' halál letartóztatja."

A következőkben azt látjuk, hogy az ifju szerelmesek epizódja helyett a második vázlat más epizódot tervez, itt a történetbe az égből lehullott angyal kapcsolódik be, aki nagy odaadással keresi végleges helyét a jó és rossz szellemek között. Azonos viszont az öreg részeges vagyis az örök zsidó helyzete a Halál palotájában. Csakhogy az első vázlatban a "fekete őrt", a másodikban a száműzött angyalt kell leitatnia a szabaduláshoz, s az ittastól elvennie a palota kulcsát.

Eddig tart mindaz, ami a két vázlatban lényegében közös, és eltéréseiben is összefüggést mutat.

Az alapvető eszmei összefüggéseken túl mutatkozó motivumok egész epizódokat, jeleneteket tartalmaznak mintegy csírájukban, ezáltal pusztán részletkérdésekben térnek el a két vázlat között. ~~Egyes~~

A második vázlat befejezésében leírt gépeket, gépembereket, gép alakjában embert utánzó szerkezeteknek kell felismernünk, ugyanis a korabeli technika szintjén ezek Vörösmarty fantáziájában is ember-utánzatok. A gépművész csak az emberek szórakoztatására készíti őket, esetleg tanítására: jellemeket, gyilkost, utonállót, tolvajt ábrázol bennük. Nem tehet arról, hogy a járatlan szegény asszony és lánya előtt ijesztőkké válnak, valóságos embereknek tűnnek. Az életre keltett szülő gépek, vagyis beszélő, zenekísérettel, fénysugárba kerülő ijesztő alakok színpadi díszletek, színházi szerkezetek és marionettfigurák, bábfigurák ötletei alapján. épülnek fel. Korántsem termelő munkát, hanem szórakoztatást szolgáló eszközök.

A teremtmény szikrától történt meglelevenedésük teszi, tenné igazán emberekké őket, azonban emberként is megtartanák marionett-jellemüket. A száműzött angyal az emberiséget éppen az általuk megtestesített jellemtelen és kártékony emberektől kívánja megszabadítani, a tervezett darabban az embergépek emberlétét vonja vissza majd, ezzel mintegy megszabadítva az emberiséget nem a gépektől, hanem a kártékony emberektől.

A gépművész átkai hasonlóak Lucifer művéhez: átokba veti emberré tett gépeit, hogy soha örömet, boldogságot ne érezzenek, gépemberei elszélednek az emberek között s így képviselik tovább is a gonosz és jellemtelen embereket, olyanokat, akikkel Vörösmarty is szinte naponta került kényszerű kapcsolatba.

A gépemberek elítélése tehát nem jelenti a technika új találmányainak, a termelés, a közlekedés gépeinek megvetését, még akkor

sem, ha végső fokon az ember elgépiesedésének ellenzése rokon a kapitalista gépkorszak embert nyomorító jövőjének hazai sejtelmeivel.

Az első és második verses töredék egykoru az első vázlattal. Az első versben ~~(fogant)~~ fogant ötlet, a Halál alakja, kezdettől más hangvételt és eszmei tartalmat hordoz mint a világirodalmi példák, ez nem így szerepel az Ahasverus-legendában, inkább rokon a népmesei Halállal, de leginkább Vörösmartynak az emberiség jövőjéről alkotott félelmetes sejtelmével azonosul. Képtele és logikátlan következtetése érdekes diszharmóniát mutat be. Az az elképzelés vezet, hogy a halál mindenkit eltemet, azt is aki ezután születik, erre azonban indokolatlan ötlete ébred: ha majd mindenki meghalt, nem lesz többé mit ölni. - Ez logikátlan, hiszen a születések folytatódását előre látja.

Az első verses töredék beillik az első vázlatba is, mint a Halál monológja: "A' halál egy vig csárdába lép...egy ideig monologisál, hogy e' szapora nemzetséget nem győzi irtani..."

A második verses töredék közvetlenül követi, mintegy illusztrálásként az első vázlatot. Ez a töredék az Örök zsidó monológja, amely beleillik az első vázlat azon részébe, amikor a Halál felfedezi az öreg részeges kilétét. Az áthuzott változat szerint: Ahasverust. Ez a részlet akkor is monológ, ha a színi utasítás szerint "a' halálhoz" szól, őt szólítja meg első, harmadik és utolsó sorában. A pátoz és szenvedély ragadja el, a Halál monológjához hasonló eszme alapján: "A' romladékon állni akarok...Midőn már senki sem lesz, egyedül..." A nagyszerűséget az elképzelt világvég adja meg számára is, csak most nem a mindenkit fenyegető Halál, hanem az egyedül kiváltságos örök élő oldaláról. Így a két monológ egymás tükörképe, amely a Halál és az Élet monumentális harcának kezdetén máris a harc kilátástalan lezárását jósolja meg.

A folytatása, a Halál válasza is újabb monológnak tetszik: ledön-

tötte ő már a bölcsét, bajnokot, királyt, Caesart, Napoleont, Nagy Sándort és Etelét...hogyne birna az örök zsidóval. Még néhány sor külön versrész mutatja be a vig csárda mulatóihoz intézett beszéd kezdősorait s az első három töredék befejezetlenül, kidolgozatlanul ér véget.

A két verses töredék a második vázlatba is beillik, mivel az is az örök zsidó és üldözőjének, a Halálnak főszerepével indul és végződik.

Figyelmet érdemel - különösen az első vázlatban - a részegség, a lerészegítés motivuma. Ez nem csupán a zajos társasági életben sőt ivászatban is résztvevő Vörösmarty tapasztalatait hordozza, hanem eszmei tartalmu ~~szellemi~~ is. Ez ugyanis a halállal rokon eszméletlen állapotot képviseli. Ez a második ötlet a halál.állapotának elképzelésére, az elsővel szemben, amelyre az álom, az alvás jellemző az ifju szerelmesek halála és feltámadása jelenetében.

Álom és nemlét az Örök zsidó töredékeiben

Szerb Antal és egyik követője, Paolo Santarcangeli néhány nézetét - valóban gondolatébresztő hatásuk miatt - vizsgáljuk meg az Örök zsidó töredékeinek ismeretében, főleg figyelmet keltő pszichológiai megalapozottságuk miatt. A sok dologban külön utakat követő szerzők nem tulajdonítottak jelentőséget az Örök zsidó hátrahagyott iratainak, mint afféle töredékeknek, amelyek nem keltik befejezettség, elemezhetőség látszatát. Szerb Antal Magyar Irodalomtörténetében /Bp. 1935. 288./ írja: "Vörösmarty képzeletének valami megszállottság-jellege van. Ugy érezni, mintha nem volna ura saját képeinek, nem ő költi azokat, hanem azok kényszerítik, hogy költsön..." Vörösmarty egyik legrejtélyesebb művét, az Örök zsidó töredékeit - ezzel szemben - azért elemeztük, hogy művének lehetséges magyarázatát megadjuk,

eloszlassuk az érthetetlenség, misztifikáció kódét. A megszállottság itt nem egyéb a költő alapos kételyeinél egy vallásos világnézetben, szenvedély, amely az élet és halál értelmét az egész társadalom érdekében kutatja - nem vallásos és nem természettudományos alapon, hanem öntörvényű saját filozófiája szerint. A népmesék logikája és természetes humora, költői tulzások, az emberi természet jó megfigyelése alapján keres választ kérdésekre, amelyeket aktuálisan és teljesen nem lehet megoldani. Kételyeket táplál minden megoldás iránt az élet, de csak az egyén élete szempontjából, mert maga a társadalom a második vázlat szerint is, számára bármily fantasztikus körülmények és nyomor ellenére is, tovább fejlődik, az Örök zsidó győzelme a Halálon azonos a társadalom győzelmével a teljes pusztulás víziói felett. Befejezetlenül is ez a végkövetkeztetése azon a ponton, amikor a gépmemberekbe beoltott élet szétszóródik a földön.

A költői képek, a kényszerítő ~~(szükség)~~ képzetek csak gondolati és írott eszközök ezeknek az eszméknek kifejtésére, a költő tulajdonai, amelyekkel szabadon rendelkezik. És nincs fordítva. Pszichológiai érveléssel: Vörösmarty elsősorban képekben hordozza intuíciói elemeit, éveken keresztül közelíti meg eszméit, részleteit szabadon felhasználja, majd az Örök zsidóban kísérletet tesz arra, hogy összefoglalja. A költői képekben, jelenetekben együtt ötlük fel a kép és a prózai vagy verses kifejezés, sőt a kifejezések több variációja, amelyet a szolga kéz nem győz idejében papírra vetni. Átnézéskor, visszatéskor idéződik fel gondolati, kifejezőbb, találóbb párja s a javítások után nyugszik csak meg a költő, ~~(amikor)~~ ha műve befejezett. Az Örök zsidó esetében a befejezettség hiányzik s ennek okaira igyekeztünk rámutatni.

Igazs van Paolo Santarcangelinak /Filológiai Közöny, 1967. 311-344./ az Éjszaka, álom és nemlét Vörösmarty költészetében c. cikkében: a romantika szívesen elutasítja a keresztény tulvilágról szóló

tant, - de Vörösmarty mégis arra utal vissza, amikor az éjjel, álommal, pokolraszállással helyettesíti azt éppen a népmesék ihletése nyomán. Ez Vörösmarty sajátja pl. az első vázlat ifjú szerelemspárjának életrekeltésében, klasszikus példák /Alkestis-monda/ és mesék nyomán.

Igaz, hogy Vörösmarty életművét kozmikus ihlet hatja át, a mitosz állandó jelenléte, de ez csak a legszenvedélyesebb művekben tör elő és a valóság elemeire épül, amelyekhez nem meditáció és utólagos kritikai elgondolások, hanem életrajzi, történelmi alapanyag vizsgálata alapján lehet eljutni, amelyet irodalmi példák, népmeséi ismeretek alapján lehet ~~eljutni~~ kinyomozni.

Igaz, hogy a költő a mítoszból veszi hasonlatait: "Feladatuk, hogy...átvigyenek egy homályosan csillogó világba és megremegtessenek az öröklét, vagy ősi állapotok perspektívája ~~által~~ révén." - Am ez az alkotásmód az önkifejezés keresésén túl - más műveiben - a kor olvasóinak több korszerű célra mozgósítását, gondolkodtatását szolgálta és nem is kevésbé.

Santarcangoli akaratlanul az Örök zsidó előzményeire tapint rá és gondolatai hasznosak a töredékek gazdagabb méltatásához.

A misztika szempontjából tett mérlegelése a Tündérvölgy pokolraszállásáról, a Csongor és Tünde Ifj asszonyának végítélet-idézéséről nem ismeri el ugyan a keresztény vallásosság sugalmait, a bibliai jóslatok felidézését, azonban ezek nyomát is fel kell fedeznünk. A költő ezeket idézve, újra jelenítve is tagadja vallásosságát, de elemeitől nem akar szabadulni. Ezek is a társadalmi tudat kincsei, a költészet eszközei, bonyolult képzetek kifejezésére.

Következtetésünk azonos Turóczi-Trostlerével, aki pl. a Tündérvölgy nyomán ezt írja: "A Tündérvölgy az ő legfájdóbb, legboldogabb élménye. Kárpótlás egy viszonzatlan szerelemért, a gyermekkor elvesztett, a férfikor elmaradt paradicsomáért..." /Vörösmarty mai szemmel. Filológiai Közlemények 1956./ Vagyis minden alkotásának személyes

élményalapja van, a helyenként bizarr toremtőerő minden magyarázata
sosem fog ugyan teljesen rendelkezésünkre állni, legfontosabb elemei
azonban felfedezhetők saját kora kulturájában és történelmében, amely-
nek egész életével csodálatos részese volt.

Irodalom

Pest Sándor, Shakespearei motívumok Vörösmarty drámáiban, Magyar Shakespeare-Tár III.k. Szerk Ferenczi Zoltán, Bp. 1919. 29-55. ✓

Horváth Károly, A klasszikából a romantikába /A két irodalmi irányzat Vörösmarty első költői korszakának tükrében./ Irodalomtörténeti Könyvtár 21. Bp.1968. ✓

Lukácsy-Balassa, Vörösmarty Mihály 1800-1855. Bp.Magvető 1955. ✓

A Magyar Irodalom Története III.k. 1772-1849. Bp.1965. ✓

Vörösmarty Minden Munkái. Kiadák barátai: Bajza J. és Schedel Ferenc Pesten 1845-48. I-X.k.

Vörösmarty Minden Munkái Rendezte és jegyzetekkel kísérte Gyulai Pál, Pest, 1863-64. I-XII.k.

Vörösmarty Összes Munkái Rendezte és jegyzetekkel kísérte Gyulai Pál Bp.1884-89. I-XXIII. .

Pukánszky Kádár Jolán, A nemzeti Színház százéves története I.k. Bp.1940.

Rédey Tivadar, A Nemzeti Színház története. Az első füzet. Bp. 1937.

Tóth Dezső, Vörösmarty Mihály, Bp. Akadémiai Kiadó, 1957. ✓

Vértessy Jenő, A magyar romantikus dráma /1837-1850/ ✓

Világ vagy is felvilágosító töredékek némi hiba a előítélet eligazítására. Irta Gróf Szóchenyi István. Pesten, Fűskuti Erdőrer Nyomtató Intézetében, 1831.

Vörösmarty Mihály Összes Művei Akadémiai Kiadás 1-18.k. 1960- ✓

Gyulai Pál, Vörösmarty életrajza, 5. javított kiadás Bp.1900. ✓

Webster Arthur, Shakespeare hatása a vígjátékiró Vörösmartyra. Magyar Shakespeare-Tár IV.k. Szerk Payer József, Bp.1911.

Folyóiratok: Athenaeum, Aurora, Az MTA Nyelv- és Irodalomtud.Csott. Közli Irodalomtörténet, Irodalomtörténeti Közlemények, Pesti Hírlap Filológiai Közlemények, Tudománytár

/Rövidítések: mint a Vty Akad kiadásban./

T A R T A L O M J E G Y Z É K

Bevezető

/A teljes drámai munkásság - A drámaírással foglalkozó cikkek, tanulmányok, stb. - A tanulmány a következő kérdésekre keres választ - E tanulmány alapvető módszerei -/ 1

Vörösmarty ifjúkori irói elindulása

/A halál-élmény/ 7

Tatár Járás után történt eset 13

Rónay és Lóri 17

A bürzsünyi bajos esztendők 26

/Társtalanság - Keménytelenség - Anyagi-társadalmi gondok - Elvagyódás - Égi és földi szerelem - A kibontakozás útja - A halálvágy új változata - Az élet értelme - Ut A' bujdosók megírásához - Az újabb drámaírói tervek jelentősége -/

A' Horvát Zendülők = Zsigmond /1823/ 38

Kont /1824-25/, A' bujdosók /1830/ 45

/A' bujdosók rövid meséje - A Kont és A' bujdosók szöveg-változatai - Julia és Vajdafi jelenete - A dráma politikai tartalma - Vajdafi árulása - Kont szerepe, ingateg viselkedése - A dráma befejezésének változatai - Schiller hatása - A Bánk bán és A' bujdosók rokonsága - A tragikum A' bujdosókban - A' bujdosókban Vörösmarty költői nyelve - /

Vörösmarty férfikori drámái 1834-1840 között 106

A' fátyol' titkai 106

/Hatások, előzmények a vigjátékirásban - A vigjáték megjelenése, előadásai - A' fátyol' titkai meséjének összefüggései az életrajzzal és a költő olvasmányaival - /

Árpád' ébredése /1837/ 119

/Az előjáték kapcsolatai más Vörösmarty-művekkel - Az Árpád' ébredése meséje - Összefüggések, történelmi és irodalmi kapcsolatok - /

Marót bán /1838/	130
/A Marót bán meséje - Világirodalmi hatások a Marót bánban - A Marót bán előzményei a hazai irodalomban - A Marót bán kapcsolatai Vörösmarty más munkáival -Vö- rösmarty azonosulása szereplőivel, a rabló pozíciója -/	
Az áldozat /1840/	143
/Az Áldozat és a Magyarvár; a dráma összefüggései Vö- rösmarty más műveivel - Az áldozat meséje - A szerelem három jelentése Az áldozatban - Shakespeare követésének nyomai a drámában - /	
Napoleon /1839/ Dráma-terv	153
/Vörösmarty Napoleonra vonatkozó írásai - Vörösmarty Napoleon-képének fejlődése - /	
Örök zsidó /1837-1848/ Ahasverus/ Töredékek és vázlatok	158
/Az Örök zsidó első vázlata - Az Örök zsidó második vázlata /1847-48/- Az Örök zsidó eszméi Vörösmarty egyéb műveiben - Világirodalmi hatások az Örök zsidó töredé- keiben - Az Örök zsidó elhelyezkedése Vörösmarty élet- művében - Az Örök zsidó töredékeinek, vázlatainak ér- telmezése - Álom és nemlét az Örök zsidó töredékeiben/	
Irodalom	185
Tartalomjegyzék	186